

EDUARD BERNSTEININ DEMOKRAATTINEN
RAUHANPOLITIikka

Antti Alaja
Pro Gradu -tutkielma
Valtio-oppi
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2012

EDUARD BERNSTEININ DEMOKRAATTINEN RAUHANPOLITIikka

Antti Alaja
Jyväskylän yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Valtio-oppi
Pro gradu -tutkielma
Ohjaaja: Kari Palonen
Kevät 2012
79 sivua

Tiivistelmä

Tutkielmassa tarkastellaan saksalaisen työväenliikkeen intellektuellin, journalistin ja poliitikon Eduard Bernsteinin rauhanpolitiikkaa. Tutkimuksessa kysytään, mistä näkökulmasta Bernstein lähti käsittelemään rauhankysymystä teksteissään ja valtiopäivätoiminnassaan. Mitkä olivat demokraattisen rauhanpolitiikan keskeiset piirteet? Toiseksi tutkielmassa kysytään Quentin Skinnerin inspiroimana, että mitä konventioita ja uskomuksia Bernstein lähti teksteillään haastamaan. Tutkielman otsikon käsite rauhanpolitiikka on omaksuttu historiallisen rauhantutkimuksen piiristä, mutta Bernstein puhui myös omissa teksteissään rauhanpolitiikasta. Tutkielman aineisto koostuu pääosin Bernsteinin ensimmäisen maailmansodan aikaista kirjallisesta tuotannosta, mutta myös 1890-luvun ja 1900-luvun alkuvuosien revisionismi-tekstejä käsitellään valikoiden. Bernsteinin rauhaa käsittelevät tekstit voidaan määritellä poliittisen journalismin genreen, ja ne olivat luonteeltaan ajankohtaisia kiistakirjoituksia. Tutkielma on osa historiallisen rauhantutkimuksen ja työväenliikkeen historian Bernstein-tutkimuksen pitkää perinnettä.

Tutkimus tarjoaa uuden näkökulman Bernsteinin poliittiseen ajatteluun, sillä Bernsteinin suhde rauhankysymykseen ei ole ollut käsitellyimpiä aiheita tutkimuskirjallisuudessa. Bernstein korosti työväenliikkeen yhteistyön mahdollisuuksia edistyksellisten liberaalien kanssa myös rauhankysymyksen suhteen, kun taas SPD:n Erfurtin ohjelmassa (1891) rauhankysymys oli alisteinen sosiaalisen vallankumouksen tavoitteelle. Bernsteinin kritisoima sosialidemokraattien linnanrauhan politiikka inspiroi selkeästi Bernsteinia käsittelemään kestävän rauhan edellytysten kysymystä sodan aikana. Tutkielmassa lukutavan mukaan Bernsteinin rauhanpoliittisten pohdintojen punainen lanka oli politiikan muuttaminen ”modernin demokratia- ja kulttuurikäsitteiden” ja ”sosialististen oikeus- ja moraalikäsitteiden” pohjalta. Nämä käsitteet pohjasivat merkittävältä osin revisionismissä määritelyihin eettisiin ”regulatiivisiin ideoihin” toverillisuudesta, vapaudesta, yleisestä edusta, oikeudesta ja sopimuksesta. Bernsteinin ajattelussa muutosta modernin demokratian suuntaan edustivat niinkin erilaiset ajatukset kuten vapaakauppa, ulkopolitiikan parlamentarisoiminen, demokraattinen patriotismikäsite, kansainvälisen oikeuden kehittäminen sekä erityisintressien vallan vähentäminen.

Avainsanat: Bernstein, rauhanpolitiikka, työväenliike, revisionismi, demokratia

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO	3
2. TUTKIELMAN AINEISTO JA LUKUTAPA	7
2.1 Bernsteinin rauhanpoliittiset kirjoitukset	7
2.2 Aiempi tutkimus ja tutkielman lukutapa	8
3. RAUHANPOLIITIKKO BERNSTEIN – REVISIONISMISTA ELOKUUN NELJÄNNEN PÄIVÄN POLIITIKKAAN JA HYÖKKÄYSSOTAKIISTAAN	12
3.1 Bernstein – työväenliikkeen teoreetikko-poliitikko	12
3.2 Revisionistinen sosialismi – sosialismin ja liberalismien synteesi	14
3.3 Bernstein - liberaalin pasifismin uranuurtaja työväenliikkeessä	19
3.4 Saksalainen sosialidemokratia - tie oppositiosta elokuun neljännen päivän politiikkaan ja yhtenäiseen kansanyhteisöön	22
3.5 Bernstein, enemmistösocialidemokratia ja puolustussotakiista	23
3.6 Linnanrauhan murtuminen ja Das Gebot der Stunde -manifesti	26
3.7 SPD:n linjakeskustelu rauhan ehdoista kesällä 1915	29
3.8 Bernstein ja sosialidemokratian kahtiajako kesän 1915 jälkeen	30
4. MODERNIN DEMOKRATIAN, DEMOKRAATTISEN PATRIOTISMIN JA VAPAAKAUPAN KAUTTA KOHTI RAUHAA	34
4.1 Sozialistische Monatshefte, Bund Neues Vaterland ja Bernstein hahmotelma uudesta patriotismista	34
4.2 Valtio, työväenluokan solidaarinen intressi ja sotaiset kapitalistiset erityisintressit	39
4.3 Ulkopoliitiikan parlamentarisointi ja diplomatian demokratisointi	42
4.4 Vapaakauppa, vuorovaikutus ja rauha Euroopassa	45
5. KANSOJEN VÄLISISSÄ SUHTEISSA VALTIOLLISESTA SUVERENITEETISTA DEMOKRAATTISEEN OIKEUTEEN	50
5.1 Kansainvälisen oikeuden ja kansallisen itsemääräämisoikeuden kehittäminen modernin demokratia- ja kulttuurikäsityksen pohjalta	50
5.2 Rajoittamaton suvereniteetti eettisen kansainvälisen oikeuden esteenä	53
5.3 Eurooppalainen kansainliitto ja ylikansallinen tuomioistuin suvereniteettia haastamaan	56
5.4 Sota, ”suuret yksiköt” ja pienten kansojen itsemääräämisoikeus	58
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	64
<i>Lähteet</i>	<i>71</i>

1. JOHDANTO

Politiikka ”rauhan puolesta imperialismia vastaan” oli erottamaton osa Toisen internationaalisen (1889–1914) kansainvälistä politiikkaa ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosina ja vuosikymmeninä. Käytännössä sosialidemokraattiset ja sosialistiset työväenpuolueet olivat kuitenkin ensimmäisen maailmansodan käynnistyessä joko kykenemättömiä tai haluttomia esittämään vaihtoehtoja hallitustensa ulkopoliitikalle ja eurooppalaiselle suursodalle. (ks. esim. Boll 1980) Nationalistinen aalto levisi kaikkien yhteiskuntakerrosten läpi Saksassa elokuussa 1914, ulottuen myös sosialidemokraattiseen kannattajakuntaan ja sen poliittiseen eliittiin. Virallisesti marxilaista oppia tunnustanut SPD solmi linnanrauhan porvarillisten voimien kanssa. Linnanrauha² (Burgfrieden) tarkoitti kansallisen yhtenäisyyden retoriikkaa, yhteistyötä hallituksen kanssa sekä kritiikkiä kaihtavaa suhtautumista Saksan sotapolitiikkaan. Tällä ulkopoliittisella linjalla oli sosialidemokraattien enemmistön tuki aina vuoteen 1917 (Engelmann 1984, 296)³.

Ammattiyhdistysliike ja valtaosa SPD:n toimijoista ja kannattajista näkivät sodassa sosiaalisen edistyksen mahdollisuuksia, sillä ay-liike oli esimerkiksi otettu mukaan sotatalouden suunnitteluun. Merkittävä poikkeus ”revisionististen”⁴ sosialidemokraattien joukossa oli eurooppalaisen työväenliikkeen johtava teoretikko Eduard Bernstein (1850–1932), joka alkoi julkaista syyskuusta 1914 lähtien sosialidemokraattista linnanrauhaa ja Saksan sotapolitiikkaa kritisoivia kirjoituksia. Bernsteinin rauhanpoliittisten kirjoitusten tärkeimpiä vaatimuksia olivat Saksan pseudoparlamentaarisen keisarikunnan demokratisoiminen sekä ”demokraattiseen oikeuteen” ja ”demokraattiseen patriotismiin” perustuva ulkopoliitiikka. Saksalaisen rauhanliikkeen ja liberaalien kanssa yhteistyöhön pyrkineen Bernsteinin vaatimuksia olivat lisäksi vapaakaupan ja kulttuurikansojen vuorovaikutuksen edistäminen sekä modernin demokratiakäsityksen mukaisen oikeusjärjestyksen luominen säätelemään kansojen suhteita.

² Linnanrauhan historiasta, ks. esim. Boll (1980, 85–170) ja Geiss (1978, 86). Tässä tutkielmassa kirjoitan linnanrauhan rinnalla myös elokuun neljännen päivän politiikasta, joka viittaa SPD:n parlamenttiryhmän päätökseen 4. elokuuta 1914 hyväksyä Saksan hallituksen esittämät sotamäärärahat.

³ Vuonna 1917 varusteluteollisuuden työläiset menivät lakkoon, jonka seurauksena SPD ja porvarilliset demokraattiset puolueet vaativat ensimmäistä kertaa rauhaa ilman aluevalloituksia (Verständigungsfrieden) ja ulko- ja sotapolitiikan parlamentaarista kontrollia.

⁴ Revisionismi ei käsitteenä pelkisty pelkkään reformistiseen ja parlamentaariseen sosialismiin. Revisionismi liitetään erityisesti juuri Bernsteiniin, jonka SPD:n marxilaista ortodoksiaa kritisoivat kirjoitukset 1900-luvun vaihteen molemmin puolin aloittivat ns. revisionismi-kiistan Saksan sosialidemokraattien keskuudessa. Aavaan revisionismin käsitteen syvällisemmin työn 3. luvussa. (ks. esim. Rautio 1994 & Fletcher 1979).

Tutkimuskysymykseni kuuluu: mitkä olivat Bernsteinin rauhanpolitiikan keskeiset piirteet eli mistä näkökulmasta hänen teksteissään lähdettiin hahmottamaan rauhankysymystä? Aineistossani käsittelen pääosin maailmansodan aikaisia tekstejä, mutta myös valikoiden Bernsteinin tekstejä 1890-luvulta elokuulle 1914. Kirjoitan Bernsteinin rauhanpolitiikasta, sillä hänen poliittisen toimintansa punainen lanka 1900-luvun alusta maailmansodan loppuun asti oli eurooppalaisten valtioiden vastakkainasettelujen purkaminen ja kestävän eurooppalaisten kansojen välisen rauhan luominen. Rauhanpolitiikan keskeisten piirteiden käsittelyn ohella analysoin tutkielmassani hänen näkemyksiään inspiroineita teorioita, ajattelijoita ja tapahtumia. Mitä aikalaistensa käsityksiä, ennakkoluuloja hän pyrki rauhanpoliittisilla kirjoituksillaan muuttamaan? Mikä oikeastaan inspiroi Bernsteinia käsittelemään kansainvälisen politiikan ongelmia ja rauhankysymystä 1900-luvun alkuvuosista lähtien muita aikalaisia kattavammin?

Kuten Steger (1997) on korostanut, katson että Bernsteinin ansio poliittisena ajattelijana liittyy hänen omaperäisyyteensä ja haluunsa haastaa hallitsevia ismejä ja ajattelutapoja. Bernsteinin poliittisessa ajattelussa oli johdonmukaisesti oma vahva profiilinsa verrattuna muihin aikalaisajattelijoihin eikä myöskään Bernsteinin ulkopoliittinen ajattelu mahdu helposti olemassa oleviin kategorioihin. Se, että Bernstein käsitteli kansainvälistä politiikkaa laajalti kirjoituksissaan, oli epätyypillistä Saksan työväenliikkeen kontekstissa (esim. Fletcher 1979). Perehtyneisyyttä eurooppalaisen politiikan problematiikkaan selittää tietysti omalta osaltaan hänen pitkä maanpakonsa ensin Sveitsissä ja myöhemmin Lontoossa. Saksalaisen työväenliikkeen piirissä vain erittäin harvat kirjoittajat perehtyivät syvällisemmin kansainvälisen politiikan kysymyksiin, ja jos perehtyivät, niin kansainvälisen politiikan kysymykset olivat alisteisia kansallisen politiikan kysymyksille kuten sosialismin edistykselle ja sosialidemokratian saavuttamalle vallalle.

Tutkielman kolmannessa luvussa esittelen ensiksi lyhyesti rauhanpolitiikko Bernsteinin revisionistisen teorian sosialismista, joka oli muotoiltu 1890-luvun aikana. Luvussa painotetaan, että Bernsteinin rauhanpolitiikan keskeiset piirteet pohjautuivat merkittävilta osin 1890-luvulla muotoiltuun revisionistiseen teoriaan. Revisionistisessa teoriassa muotoiltiin pluralistisen, liberaalin ja demokraattisen rauhanpolitiikan peruspilarit. Revisionistisessä teoriassa muotoillut itsemääräämisoikeuden, vapauden, toverillisuuden kaltaiset ideaalit vaikuttivat myös suuresti Bernsteinin näkemyksiin kansojen välisistä suhteista ja rauhasta. Poliitikka tuli rakentaa näiden modernin demokratiankäsityksen

mukaisten ”regulatiivisten ideoiden” ja edistyksellisten poliittisten voimien yhteistyön varaan. Kansainvälisen politiikan näkökulmasta revisionismista on myös syytä nostaa esiin oikeuksien pohjalle (rights-based) rakentuva poliittinen käsitteistö (Steger 1997).

Kolmannessa luvussa analysoidaan myös SPD:n linnanrauhan muotoutumisen ja murtumisen historiaa sekä ennen kaikkea havainnollistetaan Bernsteinin roolia sosialidemokratian sisäisissä vastakkainasetteluissa Saksan sotapolitiikan suunnasta. Poliittinen kiista linnanrauhasta vanhan reformistisen liittolaisen Eduard Davidin kanssa sekä Bernsteinin yhdessä Karl Kautskyn ja Hugo Haasen kanssa laatima manifesti (Bernstein et al. 1915) kuuluvat ehdottomasti tärkeimpiin poliittisiin käännteisiin. Bernstein oli myös aktiivinen osanottaja SPD:n valtiopäiväryhmän sisäisissä keskusteluissa vuosina 1915 ja 1916, kun kiista Saksan hyökkäyssodasta leimahti toden teolla käyntiin. Lopuksi kuvaan yleisesti poliittista prosessia, joka johti sosialidemokraattisen vähemmistön eroon SPD:n parlamenttiryhmästä 1916 ja uuden puolueen USPD:n (Unabhängige Sozialdemokratische Partei) perustamiseen vuonna 1917. Kuvaan Bernsteinin poliittista toimintaa vuosina 1914–1917, joka rakentui korostuneesti linnanrauhan kritiikin ympärille.

Tutkielman neljännessä luvussa käyn läpi Bernsteinin ajatuksia demokraattisesta patriotismista, ulkopoliitiikan parlamentarisoimisesta, kapitalistien erityisintresseistä ja yleistä intressiä palvelevasta vapaakaupasta. Demokraattinen patriotismi oli vastaus Sozialistische Monatsheften piirissä käytyyn imperialismikeskusteluun 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä sekä maailmansodan aikaiseen nationalismiin, joka puolusti maanpuolustusvelvollisuutta ja mukautumista linnanrauhaan patrioottien ylimpänä velvollisuutena. Bernstein puhui maailmansodan aikana myös ulkopoliitiikan parlamentarisoimisen ja diplomatian demokratisoinnin puolesta, jotka hän määritteli rauhanomaisen ulkopoliitiikan edellytyksiksi. Vapaakauppa oli puolestaan yleistä intressiä ja kansojen välistä yhteisymmärrystä edistävää kauppapolitiikkaa. Bernsteinilla oli myös analyysi kapitalistisista erityisintresseistä, jotka määrittelivät liikaa ulkopoliitiikan suuntaa. Yhdistävä ajatus näissä rauhanpoliittisissa ajatuksissa oli se, että ulkopoliitiikka oli toistaiseksi jäänyt erityisintressien ja epädemokraattisten sosiaalisten voimien haltuun.

Viidennessä luvussa käsitellään Bernsteinin ajatuksia, jotka perustuivat valtiollisen suvereniteetin kritiikille ja kansainvälisen oikeuden kehittämiseen ”modernin kulttuuri- ja demokratiakäsityksen” pohjalta. Bernstein käsitteli näitä kysymyksiä etenkin vuosien 1917

ja 1918 luennoillaan. Bernstein kritisoi niitä saksalaisia valtioteoreetikkoja, jotka katsoivat, etteivät yksilönvapauden tai kansojen itsemääräämisoikeuden kaltaiset eettiset ideat voi rajoittaa valtioiden suvereniteettia. Imperialistisen näkemyksen mukaan oikeus oli sillä, jolla oli valta ja voima, mutta Bernsteinin mukaan ”siveellinen oikeutus” rakentui aina liberaalien vapausperiaatteiden varaan. Toiseksi käsittelen viidennessä luvussa Bernsteinin konkreettisempia ehdotuksia suvereniteettia rajoittavan kansainvälisen oikeuden kehittämisestä. Bernstein pohti konkreettisemmin muun muassa ehdotuksia sodasta ja rauhasta päättävän kansainvälisen tuomioistuimen ja Kansainliiton perustamisesta sekä Saksassa vallinnutta kiistakysymystä pienten kansojen itsemääräämisoikeudesta.

2. TUTKIELMAN AINEISTO JA LUKUTAPA

2.1 Bernsteinin rauhanpoliittiset kirjoitukset

Aloitin tutkielmani kirjoittamisen Eduard Bernstein kansainväliseen oikeuteen ja politiikkaan liittyvästä ajattelusta, koska olin huomannut hänen olevan niitä harvoja 1900-luvun vaihteen saksalaisen työväenliikkeen liikkeen toimijoita, jotka olivat osoittaneet kiinnostusta kansainväliseen oikeuteen ja kansainväliseen politiikkaan⁵. Tutustuttuani Bernsteinin tuotantoon tarkemmin huomasin, ettei häneltä löytynyt sellaista koherenttia teoriaa kuin olin alun perin odottanut. En nähnyt perustelluksi lähteä tulkitsemaan Bernsteinia työväenliikkeen kansainvälisen oikeuden teoreetikkona, joka olisi keskustellut syvällisesti kansainvälisen oikeuden klassikoiden ja kysymyksenasettelujen kanssa. Huomasin, että Bernsteinin kirjoitukset kansainvälisestä politiikasta ja oikeudesta ensimmäisen maailmansodan ajalta liittyivät tekoina saksalaisen työväen- ja rauhanliikkeen kysymyksenasetteluihin ja vallitsevaan imperialistiseen ilmapiiriin, ja ne olivat usein ajankohtaisiin kiistoihin kantaa ottavia kiistakirjoituksia. Bernsteinin kirjoitustapaa on usein luonnehdittu ”poliittiseksi journalismiksi” (Steger 1997, 3).

Ensimmäisenä tutustuin Bernsteinin tuotannosta sodanaikaisiin *Sozialdemokratische Völkerpolitik. Die Sozialdemokratie und die Frage Europa* (1917), *Völkerrecht und Völkerpolitik* (1919b) *Völkerbund oder Staatenbund. Eine Untersuchung* (1919a), *Die Internationale der Arbeiterklasse* (1915a) ja *Die Wahrheit über die Einkreisung Deutschlands* (1920) -julkaisuihin, joita käytän tutkielmassani Bernsteinin rauhanpoliittisten näkemysten ensisijaisina lähteinä. Sozialdemokratische Völkerpolitik -artikkelikokoelmaan on koottu Bernsteinin sotavuosina kirjoittamia artikkeleita eri saksalaislehdistä. Tekstit ovat luonteeltaan ajankohtaisia poleemisia kiistakirjoituksia Saksan sotapolitiikkaan liittyen. Völkerrecht und Völkerpolitik -teos on puolestaan koottu Berliinissä 1917–1918 pidetyistä kansainvälistä oikeutta käsitelleistä luennoista. Luennoilla Bernstein esittää oman tulkintansa kansainvälisestä oikeudesta ja sen historiasta. Völkerbund oder Staatenbund on samoin julkaistu 12.10.1918 pidetyn esitelmän pohjalta, jonka Bernstein piti Berliinin Singa-akatemiassa Erich Reiss -kustantamon kirjailijajaillassa. Die Internationale der Arbeiterklasse -pamfletissa Bernstein

⁵ Muita poikkeuksia ovat esimerkiksi itävaltainen Karl Renner (ks. esim. Renner 1914) ja Baijerin neuvostotasavallan lyhytaikaisena pääministerinä historiaan jäänyt ”eettinen sosialisti” Kurt Eisner (ks. esim. Eisner 1919).

kuvaa kansainvälisen työväenliikkeen sisäisiä vastakkainasetteluja sodan alussa (1915a). Die Wahrheit über die Einkreisung Deutschlands julkaistiin alun perin lentolehtisenä vuonna 1915, mutta sensuurin vuoksi se pystyttiin julkaisemaan vasta vuonna 1920.

Bernsteinin artikkelit *Sozialistische Monatsheften*⁶ -lehden sivuilla muodostavat myös merkittävän lähteen Bernstenin ulkopoliittisen ajattelun kannalta. Hän oli alkanut käsitellä ulkopoliittisia teemoja Monatsheften sivuilla jo 1900-luvun alkuvuosina johtuen suurvaltojen vastakkainasettelusta ja anglofobisista mielialoista saksalaisessa julkisuudessa. Artikkeleissa käsiteltiin ennen kaikkea kysymyksiä työväenluokan maanpuolustusvelvollisuudesta, patriotismista ja vapaakaupasta. Tutkielmani pääpaino on Bernsteinin maailmansodan aikaisessa kirjallisessa tuotannossa, mutta hänen ulkopoliittisen ajattelunsa jatkuvuuden kannalta on olennaista käsitellä myös Monatsheften 1900-luvun alun tekstejä, joissa hän käsittelee samoja ulkopoliittisia kysymyksiä kansojen vastakkainasettelusta ja vapaakaupasta kuin maailmansodan aikana. Tietysti myös Bernsteinin alkujaan vuonna 1899 julkaiseman revisionismi-klassikko *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899) on myös tärkeä lähde revisionismin ja Bernsteinin poliittisen ajattelun tutkijalle.

Tarkastelen Bernsteinin rauhanpolitiikkaa Bernsteinin julkaisujen lisäksi myös saksalaista sosialidemokratiaa ja ensimmäistä maailmansotaa käsittelevän historian tutkimuksen kautta. Tässä tutkielmassa ei ollut mahdollisuutta käydä kolmatta lukua ajatellen Saksan valtiopäivien tai SPD:n ja USPD:n parlamenttiryhmän pöytäkirjojen kaltaisia aineistoja, joista olisi saanut syvällisempää tietoa Bernsteinin poliittisesta vaikutusvallasta ja argumentaatiosta SPD:n ja USPD:n piirissä ensimmäisen maailmansodan aikana. Bernsteinin omissa julkaisuissa ja lukemassani historiankirjoituksessa korostuu esimerkiksi hänen roolinsa SPD:n politiikassa vuosina 1915 ja 1916 ja vuosi 1917 rajautuu tältä osin pois. Kolmannen luvun linnanrauhaa koskevassa analyysissä pohjaan merkittävältä osin tehtyyn historiankirjoitukseen, mutta 4. ja 5. luvussa nojaan analyysin suoraan määrittelemiini ”rauhanpoliittisiin kirjoituksiin”.

2.2 Aiempi tutkimus ja tutkielman lukutapa

⁶ Saksalainen Friedrich Ebertin Stiftung on siirtänyt Monatsheften numerot vuosilta 1897–1933 verkkoon. Ks. <http://library.fes.de/sozmon/>.

Bernsteinia käsittelevissä laajemmissa poliittisissa elämänerkeroissa Bernstein nostetaan demokraattisen ja liberaalin sosialismin esitaistelijaksi 1890-luvun ja 1900-luvun alun työväenliikkeessä (Gay 1952; Carsten 1993; Steger 1997). Työväenliikkeen historiassa – ja laajemmin Euroopan 1900-luvun vaihteen ja alun historiassa – Eduard Bernsteinin nimi liitetään sosialistisen revisionismin käsitteeseen ja yleisemmin sosialismin demokraattiseen ”liberaaliin käänteeseen”. Tästä johtuen Bernstein on ollut tunnettu hahmo työväenliikkeen teoreetikkona näihin päiviin saakka. SPD:n puheenjohtaja 1980-luvulla toiminut Hans-Jochen Vogel on todennut, että Bernsteinin muotoilema sosialistinen teoria, revisionismi nosti marxilaisuuden jälkeen työväenliikkeessä pluralistisen demokratian ja oikeusvaltion tärkeiksi arvoiksi. (Vogel 1982) Suomessa sosialidemokraattien Mauno Koivisto luonnehti vuoden 1982 vaalikampanjassa itseään ”bernsteinilaiseksi sosialistiksi”.

Ymmärrän Bernsteinin revisionistisen teorian ”synteesinä liberalismien ja sosialismin välillä”, kuten Steger ja Thomas Meyer (1977) tekevät. Bernsteinin kansainvälistä politiikkaa koskeva ajattelu 1900-luvun alkuvuosina ja ensimmäisen maailmansodan aikana perustui edelleen merkittävilta osin revisionistiseen teoriaan. Bernstein lähti tulkitsemaan imperialismien, demokratian, kansainvälisten suhteiden ja oikeuden kysymyksiä revisionismin pohjalta. Tässä tutkielmassa en esitä uutta tulkintaa Bernsteinin revisionismista vaan pohjaan tulkintani revisionismista jo mainittujen poliittisten elämänerkertojen ohella muun muassa Hyrkkäsen (1995), Gustafssonin (1991) sekä Raution (1994) tutkimusten varaan. Bernsteinin sosialistinen revisionismi ja 1890-luvun ja 1900-luvun alkuvuosien ”Bernstein-debatit” ovat olleet laajalti tutkittu aihepiiri poliittisen historian ja aatehistorian alalla. Revisionismi-analyysissäni painottuvat ajatukset regulatiivisista ideoista, oikeusperusteisesta poliittisesta käsitteistöstä sekä liberalismien ja sosialismin synteesistä, jotka ovat keskeisimpiä elementtejä tutkimani Bernsteinin rauhanpolitiikan näkökulmasta. Aihepiirinsä puolesta tutkielmani on osa revisionismitutkimuksen pitkää perinnettä eurooppalaisessa työväenliikkeessä.

Bernstein on eurooppalaisen työväenliikkeen historian merkittävimpiä teoreetikkoja ja intellektuaalisia hahmoja, mutta hänen ensimmäisen maailmansodan aikaista poliittista toimintaansa ja ajatteluaan ei ole kuitenkaan pidetty – ainakaan tutkimuksen määrän perusteella – erityisen merkittävänä ajanjaksona Bernsteinin pitkällä intellektuaalisella uralla. Tätä voi pitää yllättävänä, sillä revisionismia on tutkittu paljon, mutta Bernsteinin ”rauhanpoliittisiin kirjoituksiin” ei ole kohdistunut yhtä systemaattista huomiota. Tämä

tutkimus pyrkii omalta osaltaan täyttämään tätä vajetta Bernstein-tutkimuksen genressä. Fletcher (ks. esim. 1984 & 1979) on yksi niistä harvoista tutkijoista, jotka ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että 1900-luvun vaihteen jälkeen Bernsteinin ajattelu suuntautui yhä enemmän kansainvälisen politiikan kysymyksiin kansainvälisen politiikan ilmapiiriin kiristyessä. Myös esimerkiksi Bollin (1980) väitöskirja on tutkinut sosialidemokratian ulkopoliittikkaa ja rauhanstrategioita 1900-luvun vaihteessa.

Hyrkkänen (1984) ja Schröder (1978) ovat tutkineet Bernsteinin siirtomaapolitiikkaa ja imperialisminäkemyksiä. Työväenliikkeen historian tutkimuksessa tyypillinen tutkimuskohde on ollut esimerkiksi vertailla eri sosialistien näkemyksiä kolonialismiin tai imperialismiin, mutta tässä tutkimuksessa tarkastelen Bernsteinin rauhanpolitiikkaa laajemmasta näkökulmasta. Rauhanpolitiikka ei pelkisty imperialismianalyysiin, vaan hänen ajattelussaan oli hyvinkin erilaisia vaikutteita revisionismista, englantilaisesta liberalismista, kansainvälisen oikeuden teoriasta, kansainvälisestä rauhanliikkeestä ja niin edelleen. Gustafsson (1991) tutki teoksessaan Bernsteinin revisionismin ”aatehistoriallisia edellytyksiä”. Hän katsoi, että revisionismin taustalta pystytään löytämään ennen kaikkea englantilaisten reformististen sosialistien vaikutusta. Myös Bernsteinin aikalaiset väittivät, että Bernstein katsoo maailmaa ”englantilaisten silmälasien” läpi. Tässä tutkimuksessa tarkastelen myös kysymystä siitä, mitkä vaikutteet ja keskustelut vaikuttivat Bernsteinin ajatteluun vapaakaupasta, kansainvälisestä oikeudesta ja modernista demokratiasta. En kuitenkaan kirjoita Bernsteinin rauhanpolitiikan ”intellektuaalisten vaikutteiden historiaa”. Pikemminkin voidaan puhua poliittisen ajattelun inspiraation lähteistä, joita hän sovelsi saksalaiseen kontekstiin eri tilanteissa.

Bollin ja Fletcherin tutkimukset edustavat saksalaista historiallisen rauhantutkimuksen perinnettä. Tutkielmani voi laskea kuuluvaksi historiallisen rauhantutkimuksen tutkimusgenreen, sillä genressä analysoidaan tyypillisesti esimerkiksi rauhaan pyrkivää poliittista toimintaa ja yleisiä yhteiskunnallisia edellytyksiä konfliktien rauhanomaiseen ratkaisemiseen. Historiallisen rauhantutkimuksen piiristä olen omaksunut myös työni otsikon käsitteen rauhanpolitiikka (Friedenspolitik). Katson, että Bernsteinin poliittisia pyrkimyksiä uhkaavan imperialismiin ja leimahtaneen maailmansodan kontekstissa luonnehtii rauhanpoliittinen motiivi. Bernstein pyrkii toiminnallaan sekä monilla artikkeleillaan ja esitelmillään todistamaan, että eurooppalaisten valtioiden väkivaltaiselle

kilpajuoksulle on olemassa vaihtoehto. Toiseksi Bernstein puhui itse teksteissään eksplisiittisesti rauhanpolitiikasta:

”Die auswärtige Politik der modernen Demokratie ist infolge dessen mit Notwendigkeit Friedenpolitik.” (Bernstein 1919b, 134)

Rauhanpolitiikka-käsitteellä en halua maalata ”ruusuista kuvaa” Bernsteinin kansainvälistä politiikkaa koskevasta ajattelusta. Rauha liittyi hänen ajattelussaan nimenomaan suurten eurooppalaisten valtioiden muutokseen tiettyjen eettisten periaatteiden, ”modernin kulttuuri- ja demokratiakäsityksen” pohjalta ja hänen käsitteistöään luonnehti oikeusperustaisuus. Toinen kysymys on, miten rauhanpolitiikka soveltuu kuvaamaan Bernsteinin näkemyksiä esimerkiksi siirtomaapolitiikan suhteen. Nykynäkökulmasta Bernsteinin ja hänen aikalaistensa näkemykset näyttävät eittämättä eurosentristisinä. Hyrkkäsen (1995, 21) mukaan Bernstein ja hänen puoluetoverinsa hyväksyivät imperialismin siirtomaissa, sillä ”edistyneempi kulttuuri piti hallussaan edistyneemmän kulttuurin oikeutta”. Demokratian ja vapaakaupan kannattajana Bernstein katsoi, että siirtomaapolitiikan ongelma on sen riittämätön demokraattinen kontrolli eikä niinkään se, että siirtomaapolitiikka alistaisi Euroopan ulkopuolisia kansoja tai se, että Euroopan ja siirtomaiden vuorovaikutus ei lähtenyt tasavertaiselta pohjalta. Bernsteinin rauhanpolitiikka rajautuu ”eurooppalaisten kulttuurivaltioiden” väliseksi politiikaksi.

Tätä tutkielmaa on inspiroinut myös Quentin Skinnerin lähestymistapa, joka hylkää sekä kontekstuaalisen että tekstuaalisen lähestymistavan politiikan teoreetikoihin. Yleisesti ottaen Skinner antaa suosituksen, että tutkimuksen tulisi käsitellä niitä konventioita ja uskomuksia, joita tiettyjen teemojen ja käsitteiden käsittelyyn liittyi kunakin aikana. On kiinnitettävä huomiota poliitikko-teoreetikoiden kirjoitusten intentioihin, pyrkimyksiin ja motiiveihin. Skinnerin mukaan meidän on sijoitettava tekstit intellektuaalisiin konteksteihin, jotta tietäisimme, mitä kirjoittajat olivat tekemässä kun he kirjoittivat tekstejään. Skinnerin näkökulmasta puheet ovat myös tekoja. (Skinner 2002.) Luen tässä työssä Bernsteinia ”poliittisena journalistina” ja poliitikkona, joka otti kantaa ajankohtaisiin kiistoihin ja kiistakysymyksiin erityisesti saksalaisen sosialidemokratian piirissä. Vaikka Bernstein oli vailla formaalia akateemista koulutusta, niin Stegerin (1997, 15) tavoin kuitenkin katson, että Bernsteinin kiinnostavuus poliittisena ajattelijana liittyy hänen omaperäiseen yritykseensä muodostaa synteesi sosialismin ja liberalismien välillä.

3. RAUHANPOLIITIKKO BERNSTEIN – REVISIONISMISTA ELOKUUN NELJÄNNEN PÄIVÄN POLITIIKKAAN JA HYÖKKÄYSSOTAKIISTAAN

Tässä luvussa käsittelen aluksi Bernsteinin intellektuaalisen ja poliittisen uran alkuvaiheita. Niiden seurauksena hänestä tuli näkyvä hahmo saksalaisessa, englantilaisessa ja eurooppalaisessa työväenliikkeessä. Toiseksi esittelen Bernsteinin revisionistista sosialismia siltä osin, kun katson sen hyödyttävän Bernsteinin rauhanpolitiikan ymmärtämistä etenkin tutkielman 4. ja 5. luvuissa. Tästä näkökulmasta Bernsteinin revisionismista voidaan nostaa esiin oikeus- ja moraaliperiaatteet, eettiset regulatiiviset ideat, jotka ohjasivat Bernsteinin ajattelua. Katson, että sosialidemokraattisilla revisionismi-kiistoilla oli avainrooli myös työväenliikkeen yleisemmän rauhanstrategian muodostumisen kannalta. Voitiinko työväenliikkeessä tavoitella rauhaa yhteistyössä liberaalien voimien kanssa? Edellyttikö rauha keskeisten valtioiden välillä sosiaalista vallankumousta? Bernsteinin revisionismi etsi vastauksia myös näihin kysymyksiin.

Alaluvuissa 3.4, 3.5, 3.6, 3.7 ja 3.8 analysoin Bernsteinin poliittista toimintaa suhteessa enemmistösocialidemokraattiseen linnanrauhaan vuosina 1914–1917. Bernstein oli yksi näkyvimpiä keskustelijoita kiistassa linnanrauhasta, joka johti lopulta saksalaisen socialidemokratian kahtiajakautumiseen eri puolueisiin. Linnanrauhan politiikasta käydyissä kiistoissa voidaan jälleen havaita Bernsteinin ainutlaatuinen poliittinen profiili socialidemokratian sisäisissä kiistoissa. Linnanrauhan kriittikkona hän löysi itsensä eri poliittisesta leiristä kuin useimmat ”revisionistit”. Muut johtavat linnanrauhan kriitikot olivat pikemminkin entisiä ”keskustamarxilaisia” kuten Karl Kautsky tai SPD:n vallankumouksellisen toiminnan puolesta agitoivaa vasemmistosiipeä. Bernstein kritisoi linnanrauhaa sekä valtiopäivätoimiensa että kirjoitustoiminnan kautta.

3.1 *Bernstein – työväenliikkeen teoretikko-poliitikko*

Eduard Bernstein syntyi vuonna 1850 juutalaiseen perheeseen. Hänen perheessään ei aktiivisesti harjoitettu uskoa, mikä oli tyypillistä saman ajan juutalaisperheille. Nuori Bernstein menestyi koulussa erinomaisesti, mutta tiukan taloudellisen tilanteen takia hän ei päässyt kirjoittamaan lukiosta. Hän aloitti kuudentoista vanhana pankkivirkailijan

oppisopimuskoulutuksen. Valmistumisensa jälkeen Bernstein otti vastaan pankkivirkailijan paikan berliiniläisessä pankissa, jossa hän työskenteli aina vuoteen 1878. Teini-ikäisenä Bernstein oli monien muiden saksalaisten nuorten tapaan ”patriotti”. Peter Gayn mukaan muutos hänen poliittisessa vakaumuksessaan kohti työväenliikettä tapahtui vuoden 1871 saksalais-ranskalaisen sodan myötä, jolloin hän myös kokosi ystäviensä kanssa keskustelukerho Utopian. Eräänä iltana heidän vieraakseen saapui työväenliikkeen toimintaan perehtynyt F. W. Fritsche, joka kertoi tapaamisessa Saksan kahdesta kilpailevasta työväenpuolueesta. Vuonna 1872 nuori Bernstein päätti liittyä Bebelin ja Liebknechtin johtamaan sosialidemokraattiseen työväenpuolueeseen. (Gay 1952, 6-9.)

Vuonna 1875 Bernstein osallistui puoluekokousedustajana Saksan työväenpuolueet yhdistäneeseen Gothan puoluekokoukseen. Yhdistymisensä jälkeen työväenliike katsottiin keisarikunnan eliitin piirissä uudenlaiseksi vaaraksi vallitsevalle poliittiselle järjestykselle. Tästä johtuen keisarikunnassa määrättiin valtakunnankansleri Otto von Bismarckin johdolla voimaan niin sanotut sosialistilait. Saksan Sosialidemokraattinen Puolue sai pitää mandaattinsa valtiopäivillä, vaikka lait tekivät käytännössä suurimman osan sosialidemokraattien poliittisesta toiminnasta laittomaksi. Kuukausi ennen sosialistilakien voimaantuloa lokakuussa 1878 Bernsteinille tarjoutui mahdollisuus siirtyä varakkaan uuskantilaisen sosialistin Karl Höchbergin assistentiksi Sveitsin Zürichiin. Sveitsissä Bernstein sai ensimmäisen merkittävän tehtävänsä saksalaisen työväenliikkeen piirissä vuonna 1881, kun hän siirtyi Saksan sosialidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattajan Der Sozialdemokrat -lehden päätoimittajaksi. Bernstein toimi lehden päätoimittajana aina vuoteen 1890 asti. (Fletcher 1984, 45–48.)

Sosialistilakien myötä Bernsteinista tuli monien muiden saksalaisten sosialistien tapaan poliittinen pakolainen. Zürichissä Bernstein tapasi pitkäaikaisen poliittisen aisaparinsa ja myöhemmän vastustajansa Karl Kautskyn, joka työskenteli Bernsteinin tapaan Höchbergin palveluksessa. Sveitsin maaperän Bernstein joutui jättämään 1888, kun Saksan hallitus oli kauppasopimusten peruuttamisen uhalla vaatinut sosialidemokraattisen Bernsteinin karkottamista Sveitsistä. Karkottamisensa jälkeen Bernstein suuntasi Iso-Britanniaan, jonne Bernsteinin kaltaiset hahmot suuntasivat sen toisinajattelijoita suosivan liberaalin poliittisen kulttuurin takia. Iso-Britanniassa asui lukuisia poliittisia pakolaisia ja hän tutustui Englannissa myös Friedrich Engelsiin ja muihin johtaviin sosialisteihin. (Carsten 1993, 43.) Bernsteinilla oli Lontoossa laaja vasemmistoliberaali tuttavapiiri Sidney

Webbin Fabian Societytä J. A. Hobsonin uuden liberalismien edustajiin. Hän ystävystyi myös Itsenäisen työväenpuolueen voimahahmon ja tulevan pääministerin Ramsay Macdonaldin kanssa. (Steger 1997, 68) Lontoossa Bernsteinilla oli enemmän aikaa teoretisointiin, mikä mahdollisti Bernsteinin teoreettisen pääteoria revisionismin synnyn.

Sosialistilakien aikana langetettu etsintäkuulutus piti Bernsteinin poissa Saksasta aina vuoteen 1901, jolloin liittokansleri Bernard von Bülow päätti purkaa asetetun etsintäkuulutuksen. Päätöksen taustalla oli arvio siitä, että Bernsteinin paluu jakaisi ja heikentäisi saksalaista sosialidemokratiaa, joka oli vallitsevan järjestyksen päähaastaja. Paluunsa jälkeen Bernsteinilla ei kuitenkaan ollut intoa ja kenties kykyä alkaa sosialidemokraattien ”revisionistisen siiven” johtajaksi, vaan hän keskittyi hoitamaan parlamentaarikon tehtäviä Saksan valtiopäivillä, johon hänet valittiin vuonna 1902. (Carsten 1993, 108–112) Saksan paluunsa jälkeen Bernsteinin kirjoitukset alkoivat painottua ennen kaikkea kauppapolitiikan ja laajemmin kansainvälisen politiikan kysymyksiin. (Hyrkkänen 1995, 20) Revisionistien Sozialistische Monatsheftestä tuli journalisti Bernsteinin pääjulkaisukanava. Kuitenkin kuten Fletcher (1979) on korostanut, revisionismi on huono käsite kuvaamaan kaikkia sosialismin reformistista taktiikkaa kannattavia suuntauksia. Revisionisteihin mahtui Bernstein hengenheimolaisten lisäksi puhtaampia uskantilaisia, kansallismielisempiä reformisteja ja niin edelleen.

3.2 Revisionistinen sosialismi – sosialismin ja liberalismien synteesi

Käsitteellisesti Eduard Bernsteinin revisionismi voidaan määritellä SPD:n ja laajemmin Toisen sosialistisen internationaalin piirissä harjoitetun ”keskustamarxilaisuuden” tai ”ortodoksimarxilaisuuden” kritiikiksi. SPD oli omaksunut marxilaisen ohjelman vuonna 1891 Erfurtissa. Bernsteinin tieteellisenä ja poliittisena pääteoksena pidetään ilmestynyttä teosta *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899), jossa hän kritisoi SPD:n ideologin Karl Kautskyn ja puheenjohtaja August Bebelin edustamia olettamuksia sosiaalisen vallankumouksen välttämättömyydestä, luonnontieteellisen objektiivisesta tieteellisestä marxilaisuudesta, kapitalistisen järjestelmän tulevasta romahtamisesta, keskiluokan ja työläisten vääjäämättä kurjistuvista oloista, pienyritysten vähittäisestä häviämisestä sekä monopolikapitalismin deterministisestä voittokulusta. (Bernstein 1899.) Revisionismin kohdalla on syytä

painottaa, että revisionismi kritisoi SPD:ssä vallitsevaa käsitystä marxilaisuudesta. Marx itse ei koskaan tunnustautunut ”marxilaiseksi” (Steger 1997, 89).

Erfurtissa omaksuttu SPD:n keskustamarxilaisuus painotti yhteiskunnan kehityksen vääjäämättömyyttä kohti sosialistista tulevaisuusvaltiota, johon sosialistisen poliittisen toiminnan tuli valmistautua. Otto von Bismarckin määräämien 1880- ja 1890-luvun sortotoimien myötä saksalainen sosialidemokratia otti aikaisempaa radikaalimman kannan suhteessa vallitsevaan yhteiskuntaan. Usko tulevaan sosialistiseen yhteiskuntaan ja sosiaaliseen vallankumoukseen ei kuitenkaan marxilaisen enemmistön kohdalla johtanut vaatimukseen vallankumouksellisesta toiminnasta. Keskustamarxilaisuus pohjasi enemmän evolutionaaris-deterministiseen tulkintaan siitä, että sosialismi ja sosiaalinen vallankumous olivat tieteellisen marxilaisuuden todistamia historiallisia välttämättömyyksiä. SPD:n virallinen teoretikko Karl Kautsky popularisoi teoksellaan *Erfurtin ohjelma (2010)*⁷ Erfurtin puolueohjelman ja samalla hän toi marxilaisuuden ensimmäistä kertaa laajempaan tietoisuuteen Saksassa ja myös laajemmin Euroopassa.

On tärkeää huomata, että SPD:n Erfurtin ohjelman (SPD 1891) toisessa osassa sitouduttiin tieteellisen marxilaisuuden ohella myös pragmaattisiin vaatimuksiin parlamentarismista ja sosiaalireformeista. Ohjelma oli moniselitteinen yhdistelmä marxilaisuutta ja sosiaalireformismia. Erfurtin ohjelman toisen reformistisen osan oli laatinut juuri Eduard Bernstein. Bernsteinin revisionistinen sosialismi korosti 1890-luvun puolivälistä lähtien kuitenkin entistä eksplisiittisemmin yhteistyön mahdollisuuksia liberaalien demokraattisten voimien kanssa sekä mahdollisuuksia poliittiselle ja sosiaaliselle edistykselle jo vallitsevan epädemokraattisen järjestelmän puitteissa sekä käytännön poliittista toimintaa vallankumoukseen valmistautumisen sijasta. Näin ollen Bernstein katsoi, ettei keskustamarxilainen käsitys vallankumouksesta ole enää poliittisesti tarkoituksenmukainen. Kriitikoiden mukaan Bernstein oli saanut vaikutteita Englannista, eivätkä Englannin kokemukset soveltuneet Saksan oloihin (Rautio 1994).

Bernstein muotoili revisionismin empiirisen ja positivistisen tiedekäsityksen pohjalta. Revisionismi vaihtoi ”tiedon historian objektiivisista tendensseistä” kantilaiseen ”toivon edistyksestä”. Sosialismi ei perustunut ”tietoon historiankulusta”, vaan tietyille liberaaleille

⁷ Kautskyn teos *Erfurter Program* julkaistiin alkujaan vuonna 1892.

ja sosialistisille periaatteille. Revisionismi teki erottelun eron luonnontieteiden ja yhteiskuntatieteiden välille. SPD:ssä kaikki kysymykset – myös vallitseva tieteellinen sosialismi – tulisi altistaa kriittiseen tarkasteluun. Bernsteinin kenties kuuluisin toteamus kuuluu: ”*das Endziel ist mir nichts, die Bewegung ist mir alles.*” Bernstein vaihtoi sosialismin lopputavoitteen sosialistiseen ideaaliin. Eettinen sosialismi rakentui esimerkiksi Friedrich Albert Langen uuskantilaisen teorian varaan. Bernstein oli inspiroitunut Langen ”regulatiivisista ideoista”, esimerkiksi ”yhteistyön periaatteesta”, ”oikeudenmukaisuudesta” tai toverillisuudesta. (Steger 1997.) Meyerin (1977, 287) katsannon mukaan Bernstein katsoi, että on olemassa erityinen sosialistisen moraali- ja oikeuskäsitys (Moral- und Rechtauffassung), joka antaa työväenliikkeelle suuntaa.

Bernsteinin revisionismin merkitys työväenliikkeen historiassa liittyy ylipäätään keskeisesti liberalismiin, demokratian ja sosialismin käsitteisiin. Lopputavoitteen ja reformistisen toiminnan ohella revisionismi pyrki purkamaan työväenliikkeen piirissä vallinnutta vastakkainasettelua sosialismin, demokratian ja liberalismiin käsitteiden välillä. Steger on kiteyttänyt revisionismin merkityksen sosialistiselle teorialle. Bernsteinin kehittämä ”evolutionäärinen sosialismi” kehitti synteesin sosialismin ja liberalismiin välille. Bernstein ammensi liberalismiin perinteestä itsemääräämisoikeuden, oikeusjärjestyksen, uskonnollisen suvaitsevaisuuden ja vääryyksien rationaalisen korjaamisen. Sosialistista elementtiä hänen ajattelussaan edustivat vaatimus politiikan ja talouden sfäärin demokratisoimisesta sekä tulonjaollisesta oikeudenmukaisuudesta. Oikeuksiin perustuva käsitteistöä on Bernsteinin sosialismin perusta. (Steger 1997, 133–134.)

Meyer on korostanut, että kirjoittaessaan liberalismista Bernstein ei viitannut liberaaleihin puolueisiin vaan liberalismiin maailmanhistoriallisena ilmiönä, jonka periaatteilla on universaali merkitys. Liberalismi tarkoittaa yleisemmin vapautumista kirkollisesta, valtiollisesta ja taloudellisesta riippuvuudesta. Liberalismin ”suuri hetki” oli tullut Ranskan vallankumouksessa ja sen ihmisoikeuksien julistuksessa. Varsinkaan Saksassa porvaristo ei kuitenkaan ollut johdonmukainen tässä Ranskan vallankumouksessa ilmestyneen liberaalin maailmanhistoriallisen periaatteen toteuttamisessa ja se oli sitoutunut vapauden, tasa-arvon, turvallisuuden ja omaisuuden arvoihin ainoastaan, kun se oli suosiollista sen omalle luokkaintressille. Porvariston liberaalien periaatteiden rajoittuneisuutta ilmensivät rajoitettu omaisuuteen sidottu äänioikeus, kirkon ja koulun valjastaminen omistavien luokkien äänitorviksi sekä raaka ”Manchester-talous”. Porvariston liberalismin ei täyttänyt

liberalismin tehtävää maailmanhistoriallisena liikkeenä. Sosialismin tehtäväksi määritetty liberalismin periaatteiden täytäntöönpano ja täydentäminen. (Meyer 1977, 289–290.)

Mitä sitten olivat konkreettisesti Bernsteinin liberaalia sosialismia – revisionismia – ohjanneet oikeus- ja moraalikäsitteet sekä regulatiiviset periaatteet? Hyrkkänen (1995, 18–19.) katsoo, että toverillisuuden (Genossenschaftlichkeit) regulatiivista ideaa ei ole käsitelty tarpeeksi revisionismia koskevassa tutkimuksessa. Bernstein määritteli jopa sosialismin liikkeeksi kohti toverillista yhteiskuntajärjestystä:

”Die genaueste Bezeichnung des Sozialismus wird jedenfalls diejenige sein, die an den Gedanken der Genossenschaftlichkeit anknüpft, weil damit zugleich ein wirtschaftliches wie ein rechtliches Verhältniß ausgedrückt wird. Es wird keines weitläufigen Beweises bedürfen, um erkennen zu lassen, daß die Charakteristik des letzteren hier ebenso wichtig ist wie die der Wirtschaftsweise.” (Bernstein 1899.)

Jo sosialismin eurooppalainen käsitehistoria viittaa toverillisuuteen, sillä sosialismin käsite on johdettu toveri-käsitteestä (socius). Toverillisuudessa on huomioitava yleinen etu ja kokonaisuus erityisintressien sijasta:

”Genossenschaftlichkeit wider die Gesamtheit ist so wenig Sozialismus wie der Staatsbetrieb in einem oligarchischen Gemeinwesen Sozialismus ist. Warum aber verstieße solche Gewerkschaft gegen die Demokratie?”. (Bernstein 1899.)

Kuten todettua, Bernsteinin revisionismissä on vahva oikeusperustainen pohjavire. Demokratia liittyy kaikkien yhtäläisiin oikeuksiin lain edessä ja etuoikeuksien poistamiseen:

”Allerdings sind Demokratie und Gesetzlosigkeit nicht ein und dasselbe. Nicht durch Abwesenheit aller Gesetze kann die Demokratie sich von anderen politischen Systemen unterscheiden, sondern nur durch Abwesenheit von Gesetzen, die auf Besitz, Abstammung und Bekenntniß gegründete Ausnahmen schaffen oder gutheißen, nicht durch totale Abwesenheit von Gesetzen, die die Rechte Einzelner beschränken, sondern durch Aufhebung aller Gesetze, die die allgemeine Rechtsgleichheit, das gleiche Recht Aller beschränken.” (Bernstein 1899.)

Toiseksi demokratiaan liittyy käsitys oikeudesta, jonka tarkoituksena on taata kaikille yhteisön (Gemeinwesen) jäsenille mahdollisimman paljon vapautta. Demokratiassa enemmistön valta ei ole suinkaan rahoittamaton:

”In dem Begriff Demokratie liegt eben für die heutige Auffassung eine Rechtsvorstellung eingeschlossen: die Gleichberechtigung aller Angehörigen des Gemeinwesens, und an ihr findet die Herrschaft der Mehrheit, worauf in jedem konkreten Fall die Volksherrschaft hinausläuft, ihre Grenze. Je mehr sie eingebürgert ist und das allgemeine Bewußtsein beherrscht, um so mehr wird Demokratie gleichbedeutend mit dem höchstmöglichen Grad von Freiheit für Alle.” (Bernstein 1899.)

Myös sopimus (Vertrag) tai sopimusidea (Vertragsidee) ovat keskeisiä regulatiivisia käsitteitä Bernsteinin poliittisessa ajattelussa. Yksi näkökulma revisionismiin on lukea Bernsteinia Hyrkkäsen (1995) tapaan – ei välttämättä lainkaan systemaattisena – yhteiskuntasopimusteoreetikkona. Sopimusidean ajatus liittyy Bernsteinilla yhteiskuntaluokkien ja kansalaisten yhteisiin intresseihin, joiden kautta sopimusidea voidaan toteuttaa. Bernsteinille (1917, 45) sopimus (Vertrag) oli ennen kaikkea modernin demokratian perusoikeus (Grundrecht), joka säätelee enemmistön valtaa vähemmistöihin ja yksilöihin. Erityisesti sopimuksen idea nousi keskeiseksi Bernsteinin kansainvälistä oikeutta käsittelevässä ajattelussa, jota käsittelen kattavasti luvussa 5.

Vapauden käsite oli myös keskeinen lähtökohta Bernsteinin liberaalille sosialismille, joka liittyy myös oikeuden ja sopimuksen käsitteisiin. Oikeus vapaan persoonallisuuden kehittämiseen ja sen turvaaminen on nähtävä kaiken sosialistisen liikehdinnän, jopa tärkeimpänä, tavoitteena. Sosialismin tavoite on siis tosiasiallisen vapauden toteuttaminen. Vapaus on Bernsteinille kulttuurin mitta. Tasa-arvo on tarkasti ottaen ainoastaan järjestysperiaate sille, että kaikille ihmisille taataan yhteiskunnallinen vapaus. Yksi Bernsteinin määritelmistä demokratialle oli mahdollisimman suuren vapauden turvaaminen kaikille yhteiskunnan jäsenille. (Bernstein 1899.) Ihmisarvon (”gesteigerte Wert des Lebens”) ja ihmisen persoonallisuuden vapaa kehittäminen näyttävät Bernsteinille kulttuurin suurimpina saavutuksina. (Bernstein 1912a, 1168)

Meyerin mukaan Bernsteinin vapauden käsite voidaan erotella seuraavalla tavalla: 1) ”materiaalinen vapaus” 2) vapaus itsemääräämisen periaatteeseen liittyvänä oikeutena

ulkoisista rajoituksista 3) kollektiivinen vapaus. Materiaalinen vapaus liittyy vapauden materiaalisiin edellytyksiin. Itsemääräämiseen liittyvä vapaus liittyy juuri yksilölliseen päätösvapauteen vapaana ulkoisista rajoituksista, johon viitataan myös formaalina vapautena. Kollektiivisella vapaudella Bernstein puolestaan viittaa siihen, että joissain tilanteissa vapaus on mahdollistettavissa ainoastaan yhteisen kollektiivisen toiminnan kautta. Kun samassa taloudellisessa asemassa olevat työläiset järjestäytyvät ajaakseen oikeuksiaan, kyseessä on kollektiivisen vapaus. (Meyer 1977, 191.) Demokratia ei ole valtajärjestelmä, vaan vapauden organisoimisen muoto. Työväen liikehdinnän on pohjattava poliittisen liberalismiin muotoilemiin ihmisoikeuksista, joihin lasketaan vapaan persoonallisuuden kehittäminen ja yhtäläinen kohtelu lain edessä. (Bernstein 1917, 11)

Revisionismi-kirjoituksissa muotoillut regulatiiviset ideat, eettiset ideaalit tai oikeus- ja moraalikäsitteet vaikuttivat suuresti hänen käsityksiinsä rauhanpolitiikasta. Käsittelin tässä alaluvussa revisionismia erityisesti Bernsteinin politiikan yleisten periaatteiden näkökulmasta enkä tarjoa kokonaisvaltaista analyysiä revisionismista. Seuraavassa alaluvussa lähestytään puolestaan konkreettisemmin sitä kysymystä, miten sosialidemokratian eri suuntauksen käsitteet sosialismista ja yhteiskunnallisesta muutosstrategiasta vaikuttivat heidän käsityksiinsä rauhan edellytyksistä?

3.3 Bernstein - liberaalin pasifismin uranuurtaja työväenliikkeessä

Bollin mukaan SPD:ssä ja Toisessa sosialistisessa internationaalissa vallitsi toistuvasti vastakkainasettelu humanistisiin rauhanideaaleihin perustuvan rauhanstrategian ja sosiaaliseen vallankumoukseen odotuksia kohdistavan rauhanstrategian välillä. *Ennakoiva rauhanstrategia* ottaa lähtökohdaksi liberaalis-pasifistiset käsitteet yhteiskunnan uudistumisesta, jotka pitivät lähtökohtanaan kaupan vapauttamista ja yhteiskuntajärjestyksen demokratisoimista. Ennakoivan strategian keskeisiin piirteisiin kuuluivat myös ajatukset kansainvälisestä oikeudesta, salaisen diplomatian poistamisesta ja ulkopoliittikan parlamentarisoimisesta. *Kuratiivis-vallankumouksellinen* strategia näki rauhan mahdollisuudet kapitalistisen järjestelmän ylittämässä sosiaalisen vallankumouksen keinoin. (Boll 1981, 75–83.) Kirby (1986, 2) katsoo, että kysymys suursotaa ja sen uhkaan reagoimisesta nousi keskeisimmäksi internationaalisen historiassa.

Edellisessä alaluvussa kuvattu marxilaisuuden ja revisionismin välinen ero oli merkityksellinen paitsi SPD:n sisäpoliittisen strategian, mutta myös laajemmin työväenliikkeen rauhanstrategian kannalta. Keskustamarxilainen Erfurtin ohjelma hahmotti rauhanomaisen muutoksen edellytykset sosiaalisessa vallankumouksessa. Suhteessa rauhankysymykseen Erfurtin ohjelman ensimmäinen osa oli selväsanainen: pysyvä rauha, luokkaherruuden loppu ja yhtäläiset oikeudet toteutuvat sosiaalisen vallankumouksen kautta. (Tegel 1987, 16–21.) Toisaalta, kuten sanottua, Erfurtin ohjelma oli kokoelma moniselitteistä vallankumousajattelua, puoluekoneiston rakentamiseksi ja sosiaalista reformismia. Ohjelma sisälsi myös pasifistisia vaatimuksia kansainvälisen sodasta ja rauhasta päättävän tuomioistuimen perustamisesta, sodasta ja rauhasta päättämisen alistamisesta yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitulle parlamentille sekä yleisestä asevelvollisuudesta. (Eisenbeiss 1980, 70.)

Kuratiivis-vallankumouksellisen ja liberaalis-pasifistisen rauhanstrategioiden kilpailu, samoin kuin revisionismin ja ortodoksimarxilaisuuden välinen vastakkainasettelu, oli siis tyypillistä sekä SPD:n että internationaalien piirissä⁸. Bernsteinin rauhanpolitiikka rakentui revisionismin pohjalta yksiselitteisesti liberaalis-pasifistiselle pohjalle. Marxilaisessa ajattelussa vallankumous oli rauhan edellytys, mutta Bernstein oli luopunut koko vallankumouksen ajatuksesta. ”Liberaalia elementtiä” hänen ajattelussaan edustivat myös vaatimukset kansainvälisen oikeuden kehittämisestä, vapaakaupasta ja yhteiskuntajärjestyksen demokratisoimisesta. Näitä kysymyksiä käsitellään tarkemmin tutkielman myöhemmissä luvuissa, mutta tässä luvussa korostetaan Bernsteinin liberaalin rauhanpolitiikan erityispiirteitä suhteessa Erfurtin ohjelman viralliseen teoriaan.

Bernsteinin teoreettinen analyysi siitä, että rauhanomaiseen ja järkevään ulkopolitiikkaan tarvitaan työväenliikkeen ja liberaalien voimien yhteistyötä, heijastui myös Bernsteinin käytännön toimintaan. Bernstein oli ensimmäistä maailmansotaa edeltävänä aikana ensimmäinen sosialidemokraatti, joka kirjoitti ”porvarillisen pasifismin äänenkannattajaan” Die Friedens-warte-lehteen. Lehden oli perustanut vuonna 1889 pasifisti Alfred H. Fried, joka sai myöhemmin Nobelin rauhanpalkinnon.

Työväenliikkeessä moitittiin tuolloin, että porvarillinen pasifismi oli ainoastaan tehotonta

⁸ Karl Kautskyn vuosien 1912 imperialismikirjoitukset ja Der Imperialismus (1914) -artikkeli toki viittaavat siihen suuntaan, että jopa keskustamarxilaiset katsoivat lopulta, ettei imperialismi ole kapitalistisen kehityksen ainoa mahdollisuus. Täten rauhan edellytys ei ole välttämättä kapitalismin ylittäminen.

”rauhan puolesta intoilua”. (Löwe 1998.) Friedenswarte-lehden artikkelissa Bernstein (1912b) painottaa huolestuneisuuttaan anglofobisten mielipiteiden vahvistumisesta saksalaisessa julkisuudessa. Mikään porvarillinen puolue ei ollut äänestänyt varustelumäärärahojen supistamista vastaan. Bernstein käsitteli työväenliikettä ja porvarillista pasifismia esimerkiksi huhtikuussa 1914 pitäessään esitelmän Budapestissa (Bernstein 1915b). Esitelmä julkaistiin myöhemmin vuonna 1915.

Bernstein pyrki myös saamaan puoluetoverinsa vakuuttuneeksi siitä, että porvariston kanssa voi potentiaalisesti toimia imperialismia ja suursotaa vastaan. Tämä näkyi hänen julkaisemissaan Sozialistische Monatsheften artikkeleissa. Porvaristo ei ole niin yhtenäinen ryhmä ja yhteiskuntaluokka kuin ”marxilaisten radikaalien” kirjoituksissa kuvattiin. Edistyksellisten liberaalien kanssa voidaan tehdä poliittista yhteistyötä ”oikeuskäsitteiden ja reformipolitiikan” suhteen. *”Todellisuus ei kuitenkaan tunne näitä verettömiä käsiteihmisiä. Se ei tunne yhtenevää porvaristoa, niin kuin deduktioissa kuvailtiin, vaan esitetty kuva vastaa vain osaa porvaristosta. Sama pätee työväenluokkaan, sillä koko työväenluokka ei vastaa kuvaa proletariaatista. Jo tästäkin syystä tuloksena on porvarillisen politiikan suurempi vaihtelu – käyttäkseni tätä ilmausta – kuin esitetyissä deduktioissa oletetaan.”* (Bernstein 1908, oma käännös.) Rauhanpoliittiset liittoumat yhteiskuntaluokkien välillä eivät siis olleet ennalta annettuja, vaan yhteistyötä edistyksellisten liberaalien kanssa kannatti ehdottomasti tavoitella.

Jos Bernsteinin rauhanpolitiikka korosti työväenliikkeen suuntaan, että yhteistyö liberaalien kanssa on mahdollista, niin toisaalta hänen kirjoituksissaan ilmenee pettymys siihen, että käytännössä suuri osa saksalaisista liberaaleista ei toiminut ”historiallisen liberalismien ideaalien mukaisesti”. Bernsteinin eettisen liberalismien sijaan ”realistiseen ulkopolitiikkaan” perustuva kansallisliberalismi oli vahvoilla Saksassa. Artikkelista *Vom Parlament und Parlamentarismus* käy ilmi pettymys kansallisliberaalien ”reaktionäärisyyteen”. Hän syytti kansallisliberaaleja voimia ”laivasto-nationalismista”, sillä he näkivät vuoden 1912 budjettikeskustelussa Iso-Britannian kanssa kilpailevan laivaston rakentamisen ”välttämättömyyden käskynä”. Kansallisliberaalit preferoivat yhteistyötä ns. sinimustan nationalistisen blokin kanssa. (Bernstein 1912c, 652–654.)

3.4 Saksalainen sosialidemokratia - tie oppositiosta elokuun neljännen päivän politiikkaan ja yhtenäiseen kansanyhteisöön

Ennen elokuuta 1914 Bernstein oli korostanut sosialidemokraattisessa keskustelussa liberaalin rauhanpolitiikan etuja suhteessa rauhanstrategiaan, joka korosti rauhaa sosiaalisen vallankumouksen jälkeisenä kategoriana. Kuvaan tässä alaluvussa sitä, miten sosialidemokratian virallinen linja muuttui radikaalisti syksyllä 1914 sosiaalisen vallankumouksen tavoittelusta linnanrauhan politiikaksi, joka korosti ainakin poikkeustilassa kansallisen yhtenäisyyden ja ”patriotismin” arvoa. SPD:n politiikan suunnanmuutos oli merkittävä suhteessa sotaa edeltävään radikaaliin rauhanstrategiaan. Elokuun 4. päivänä 1914 sosialidemokraattien valtiopäiväryhmä hyväksyi Saksan hallituksen ehdottomat sotamäärärahat valtiopäivillä, äänestäen yksimielisesti määrärahojen puolesta täysistunnossa⁹. Myös Bernstein oli mukana valtiopäiväedustajan roolissa hyväksymässä hallituksen ehdottomat määrärahat. Elokuun alussa sekä Bernsteinin kaltaiset sosiaalireformistit että marxilaiset kannattivat – varauksellisesti – elokuun neljännen päivän politiikkaa. (ks. esim. Boll 1980)

Kysymys valtiopäivien sotamäärärahojen hyväksymisestä oli käytännössä erittäin merkittävä, sillä budjetin hyväksyminen oli pseudoparlamentaarisen Saksan poliittisen järjestelmän piirissä valtiopäivien pääasiallinen mahdollisuus vaikuttaa ulkopoliittikkaan. Toiseksi sotamäärärahojen hyväksymisellä oli suuri symbolinen merkitys, millä oli vaikutuksia ympäri Euroopan. Sassooinin mukaan Toisen internationaalisen ideologisen johtoliikkeen SPD:n päätös sotamäärärahoista vaikutti siihen, että sotaa käyvien maiden muut työväenpuolueet päätyivät samankaltaisiin hallitustensa sotapolitiikan tukeviin

⁹ Bollin mukaan elokuun neljännen päivän politiikan laajaa hyväksyttävyyttä sosialidemokraattien keskuudessa selittää kesäkuun 1914 kriisi Venäjän ja Itävalta-Unkarin välillä. Tästä vedettiin saksalaisten sosialidemokraattien keskuudessa se johtopäätös, että kesäkuussa pidättyneesti argumentoineella Saksan hallituksella ei ollut imperialistisia intressejä Venäjän suhteen. Käsitys jaettiin myös sosialidemokraattien vallankumouksellisessa siivessä. Vallankumouksellinen Rosa Luxemburg argumentoi heinä- ja elokuussa 1914 saksalaisten keskuudessa yleisesti hyväksytyjen näkemysten mukaisesti, että Saksan hallitus ei ole halukas sotaan. Vallitseva tulkinta ensimmäisestä maailmansodasta sen alkaessa – myös sosialidemokraattien piirissä – kuului, että Saksa on puolustussodassa Venäjää vastaan. (Boll 1981, 80–81.) Miller katsoo, että sisäpoliittiset motiivit olivat SPD:lle kaikkein keskeisimpiä, sillä puolue halusi integroitua yhteiskuntaan. Toiseksi retorinen internationalismi ja puhe tulevaisuusyhteiskunnasta eivät helposti muuntuneet toiminnalliseksi internationalismiksi. (Miller 1974, 39–45.)

ratkaisuihin. Ranskalaiset sosialistit olivat saksalaisten sosialistien tapaan sotaa edeltävänä aikana pasifistisesti suuntautuneita, mutta saksalaisten päätöksestä kuullessaan ranskalaisetkin päätyivät äänestämään sotamäärärahojen puolesta. (Sassoon 1996, 31.)

Enemmistön linjaa vastustanut Karl Liebknecht on kuvannut valtiopäiväryhmän sisäisiä keskusteluja. Yksi elokuun neljännen päivän politiikan pääarkkitehteistä Eduard David argumentoi, että sosialidemokratian on ajateltava radikaalisti uusiksi ja julistettava ehdoton solidaarisuus keisarikunnan hallitukselle: sosialidemokratia ei voi määrärahakysymyksessä toimia yleistä mielipidettä vastaan. Sotaa edeltävän sosialidemokratian pääideologi ja Die Neue Zeit -lehden Karl Kautsky vaati puolestaan, että sotamäärärahojen hyväksymiset tulisi sitoa kysymykseen puolustussodasta: sosialidemokraatit eivät voi hyväksyä valloituspolitiikkaa. Ryhmä päätyi kuitenkin Davidin linjoille siitä, että linnanrauhaa ei saa kytkeä ehtoihin. Vähemmistöön jäänyt Hugo Haase laitettiin täysistunnossa lausumaan sosialidemokraattisen valtiopäiväryhmän enemmistön julkilausuma, jotta sosialidemokraattien viesti vaikuttaisi yhtenäiseltä¹⁰. (Prager 1980, 17–20.)

Linnanrauhan uskottiin SPD:n enemmistössä edistävän kansallista integraatiota ja sodan jälkeistä demokratisoitumista. Mutta miten voidaan selittää Bernsteinin päätös tukea linnanrauhan politiikkaa? Bernstein julkaisi syyskuussa 1914 *Sozialistische Monatshefte* -lehdessä elokuun neljännen päivän politiikan linjoilla olevan artikkelin *Der Krieg sein Urheber und sein erstes Opfer*, jossa pääasiallinen syyllisyys sodasta säilytetään Venäjälle ja sen pääesikunnan päätökselle aloittaa armeijan liikekannallepano. (Bernstein 1914, 1015–1023) Bernsteinin myöhemmin syksyllä julkaisemassa kuvauksessa elokuun 1914 tapahtumista korostuu edelleen uhka siitä, että Venäjän joukot tunkeutuisivat Saksaan. Myös myöhemmin muodostuneen pasifistisen vähemmistön pohdinnoissa lähdettiin myös liikkeelle siitä, että epävarmassa tilanteessa oltiin hallituksen yksipuolisen tiedotuksen varassa eikä voi olla varmaa tietoa hallituksen aikeista. (Bernstein 1915a, 19–21.)

3.5 Bernstein, enemmistösocialidemokratia ja puolustussotakiista

¹⁰ Julkilausuman mukaan sosialidemokraatit olivat yhteistyössä muiden maiden työväenliikkeiden kanssa harjoittaneet viimeiseen asti rauhanpolitiikkaa, mutta nyt oli kohdattava sodan todellisuus. Kysymys ei ole enää sodasta tai rauhasta, vaan tarvittavien voimavarojen hankkimisesta isänmaan puolustukseen ja vihollisten maahantunkeutumisen estämisestä. Julkilausumassa sota esitetään puolustussotana venäläistä despotismia vastaan, jonka voittaminen on saksalaisen isänmaan vapauden edellytys. Hätätilassa saksalainen sosialidemokratia ei jätä isänmaata pulaan. Julkilausuma tuomitsi myös valloitus sodan. (Prager 1980, 18–19.)

Bernsteinin suhtautuminen elokuun neljännen päivän politiikkaan kohtaan alkoi kuitenkin muuttua kriittisemmäksi jo alkusyksystä 1914, vaikka hän oli elokuussa ollut hyväksymässä sotalainoja. Tästä seurasi seuraavina vuosina sosialidemokraatti Bernsteinin poliittisen uran vakavin välirikko SPD:n politiikan kanssa, mikä johti ensin erillisen parlamenttiryhmän Sozialdemokratische Arbeitsgemeinschaftin perustamiseen vuonna 1916. Vuonna 1917 Bernstein erosi lopulta vastentahtoisesti SPD:stä ja liittyi uuteen puolueeseen Itsenäiseen Sosialidemokraattiseen Puolueeseen (USPD). Uusi puolue koostui Bernsteinin kaltaisista sosiaalipasifisteista¹¹, entisistä keskustamarxilaisista ja pienestä vallankumouksellisryhmästä. Edes 1890-luvun kiivaat revisionismi-kiistat, joissa Bernstein oli jäänyt keskustamarxilaisten jalkoihin, eivät olleet saaneet häntä harkitsemaan puolueesta eroamista. (ks. esim. Löwe 1998 & Boll 1980) Se, että Bernstein erosi SPD:stä, ei suinkaan revisionismi-kiistan seurauksena, vaan sosialidemokraattien sotapolitiikan, on jäänyt ylipäätään liian vähälle huomiolle Bernstein-tutkimuksessa¹².

Bernsteinin suhtautumista sosialidemokraattien enemmistön linnanrauhan politiikkaan voi havainnollistaa vertailemalla hänen näkemyksiään erityisesti valtiopäiväedustaja Eduard Davidiin¹³, jonka sotapäiväkirjat (David 1966) ovat erinomainen lähde sosialidemokratian sisäisiin keskusteluihin ensimmäisen maailmansodan ajalta. Päiväkirjoista on luettavissa Bernsteinin poliittinen välirikko sekä Davidin että laajemmin enemmistösosialidemokratian kanssa. Myös Davidin keväällä 1915 kirjoittama *Sozialdemokratie im Krieg* (1915) pamfletti on mielenkiintoinen lähde enemmistösosialidemokratian ajatteluun linnanrauhasta ja maailmansodasta. Tosin Miller

¹¹ Lenin ja marxilaiset vallankumoukselliset kritisoivat tunnetusti Bernsteinia, Haasea ja Kautkyä ”sosiaalipasifismista” (Winkler 2000, 345). Sassoon on erotellut kolme eurooppalaisen työväenliikkeen suhtautumistapaa ensimmäiseen maailmansotaan: 1) patriotismi 2) keskustalaisuus tai pasifistinen sosialismi 3) ”sodanvastainen vasemmisto”, joka pyrki muuntamaan sotatilanteen vallankumoukselliseksi tilanteeksi. (Sassoon 1996, 31–33.)

¹² Linnanrauhakysymys sai Bernsteinin radikalisoitumaan ja hahmottamaan uudella tavalla sosialidemokratian sisäisiä jakolinjoja. Hän kirjoitti vuonna 1915 historioitsija Hans Delbrückille, että hän lukeutuu internationalismi-kysymyksessä puolueensa ”vasemmistosiipeen” Rosa Luxemburgin kaltaisten kirjoittajien tavoin. Kesäkuussa 1915 hän oli kuitenkin päätenyt jo siihen johtopäätökseen, että sosialidemokratian jakolinjoja nationalismin ja internationalismin välillä ei voi enää selittää revisionismin ja marxilaisen ortodoksian kautta. Bernstein luonnehti artikkeleissaan ”nationalistista” suuntausta opportunistiseksi. (Löwe 1998.)

¹³ Eduard David ja Eduard Bernstein olivat läheisiä poliittisia liittolaisia ennen ensimmäistä maailmansotaa, sillä 1890-luvun ja 1900-luvun alkuvuosien revisionismi-kiistassa David oli asettunut puolustamaan Bernsteinia ja revisionismi-kiistojen jälkeen heidät laskettiin kuuluvaksi samaan reformistiseen ja revisionistiseen sosialidemokraattiseen puoluesiipeen. Samoin heinäkuussa 1914 Bernstein että David puhuivat sosialidemokraattien valtavirran tavoin rauhan puolesta imperialistista sotaa vastaan. Monien muiden tavoin David muutti näkemystään sodan lähdettyä käyntiin. Elokuussa 1914 hän puhui jo voimakkaasti sen puolesta, että sosialidemokraattien tulisi hyväksyä hallituksen esittämät sotalainat ilman ehdollistamista. (ks. esim. Boll 1980, 90–91)

(1974) korostaa linnanrauhan asetelmaa, jossa SPD:n puheenjohtaja Friedrich Ebert pyrkii tasapainottelemaan Davidin edustaman ”sosiaalipatrioottisen enemmistön” ja ”sosiaalipasifistisen vähemmistön” kantojen välillä pitääkseen puolueen kasassa. Davidin johtaman ryhmittymän esitykset menivät puolueessa ja valtiopäiväryhmässä valtaosin läpi.

Kuten todettua, Bernstein oli elokuussa 1914 hyväksymässä linnanrauhaa ja elokuun neljännen politiikkaa argumentoiden puolustussodan puolesta. Kuitenkin jo alkusyksystä 1914 Bernstein käsitteli sotasyllisyyskysymystä *Leipziger Volkszeitung* -lehden artikkelissa uudesta näkökulmasta. Bernstein kysyi, oliko kyseessä enää sama sota kuin sen luultiin olevan elokuun neljäntenä päivänä? Artikkelissa nostettiin esille puolueettoman uutisoinnin vähäisyys elokuun päivinä, jolloin sosialidemokraatit käsitelivät sotamäärärahakysymystä. Keskustelu oli ollut yksipuolista myös sosialidemokraattisessa lehdistössä. (Prager 1980, 33.) Miller on tulkinut Bernsteinin toimintaa syksyn 1914 aikana niin, että Bernsteinin patriotismi olisi ollut johdonmukaista kautta linjan: hän lähti liikkeelle puolustussodasta elokuussa, mutta Saksan sotatavoitteiden hahmotuttua Bernsteinista tuli puolustussotateesin kärkevä kriitikko. (Miller 1987, 96 – 97)

Puolustussotaa koskevan periaatekysymyksen tärkeys näkyi myös Bernstein elokuun 1914 lopun kirjeissä vanhalle ystävälle ja vastustajalle Karl Kautskylle. Kautskysta poiketen Bernstein oli alusta asti järkyttynyt Saksan joukkojen brutaalista toiminnasta Belgiassa. Bernstein näki vaaran, että nationalismi saisi liian vahvan aseman puolueessa ja sen keskeisissä *Vorwärts* ja *Neue Zeit* -julkaisuissa. Täten Bernstein tarjoutui työskentelemään yhdessä Kautskyn kanssa nationalistista sosialidemokraattista suuntausta vastaan. (Shelz-Brandenburg 1992, 370–373.) Bernstein kirjoitti syksyllä 1914 myös Hugo Haasen ja Mehringin kaltaisille SPD:n puoluevaikuttajille. Bernsteinin mukaan SPD:n aikaisemmat kriisit olivat elokuun neljännen päivän politiikkaan verrattuna ”lastenleikkiä”, eikä hän voinut enää jatkaa SPD:n enemmistön linjoilla. (Bevan 1918, 87)

Eduard David kertoo sotapäiväkirjassaan keskusteluista syyskuussa 1914, joissa Bernstein katsoi Saksan kantavan päävastuun sodan syttymisestä. Päiväkirjoista käy myös selville, kuinka David yritti useaan otteeseen syksyn 1914 aikana taivutella vanhan poliittisen liittolaisensa Bernsteinin jälleen linnanrauhan politiikan kannattajaksi. (David 1966, 32, 61, 68, 74.) Bernstein kirjoitti kuitenkin edelleen riittämättömästä tiedosta ja hyökkäyssota-aiheesta vuoden 1915 helmikuussa Die Internationale der Arbeiterklasse

(1915a) julkaisussa. Tekstissä kuvataan syksyn 1914 tapahtumia siten, että työväenluokka menetti tuolloin objektiivisen äänensä patriotismille. Elokuussa ei ollut puolueetonta uutisointia eikä ollut mahdollista arvioida, oliko kyseessä Saksan puolelta hyökkäys- vai puolustussota. Sosialidemokraateilta odotetaan erilaista käyttäytymistä riippuen siitä, onko kyseessä maanpuolustus vai hyökkäys- ja valloitusota. Sosialidemokraateilla oli oikeus vastustaa sotatoimia parlamenteissa, jos hallitukset rikkoivat kansojen itsensä määräämisoikeuden ja kohtuullisten rauhanehtojen periaatetta.

3.6 Linnanrauhan murtuminen ja Das Gebot der Stunde -manifesti

Enemmistösocialidemokraattien yritykset ylläpitää socialidemokraattien sisäistä yhtenäisyyttä ja välttää keskustelua Saksan sotatavoitteista joutuivat koetukselle joulukuussa 1914, kun valtiopäivillä äänestettiin toisen kerran sotamäärärahoista. Tuolloin valtiopäiväedustaja Karl Liebknecht äänesti täysistunnossa sotamäärärahoja vastaan. (Geiss 1978, 148–149.) Saksan ammattiliittojen Legien ehdotti Liebknechtin toimien ehdotonta tuomitsemista ja sitä, ettei valtiopäiväryhmä olisi enää tekemisissä Liebknechtin kanssa. Davidin esitys puolestaan tuomitsi Liebknechtin toimet, mutta jätti asiassa vallan puoluekokoukselle. Bernstein esitti, että Liebknechtin todettaisiin toimineen socialidemokratian periaatteiden mukaisesti. Davidin esitys saavutti enemmistön kokouksessa, mutta tapauksesta seurasi se, että vähemmistöläiset saivat äänestää täysistunnossa tyhjää, kun kyseessä olivat sotamäärärahat. (Miller 1974, 97–98.)

Socialidemokratian sisäinen linnanrauha-konsensus murtui näkyvästi viimeistään keväällä 1915, kun johtavat porvarilliset poliitikot ja intressitahot tulivat julkisuuteen valloitusohjelmien kanssa. Huhtikuussa 1915 työnantajien järjestöt jättivät kanslerille listan valloitus suunnitelmista. Tällaiset puheet ymmärrettiin suurena provokaationa socialidemokraattien piirissä, sillä linnanrauhan oikeutus perustui keskeisesti juuri teesille puolustussodasta. Tämä sai myös Hugo Haasen liikkeelle, joka oli tuolloin myös SPD:n puheenjohtaja. Hän lähti kiertämään maata kritisoiden imperialismia. Haasen mukaan socialidemokratian tehtäväksi muodostui uudessa tilanteessa saksalaisten rauhantahdon herättäminen ja aluevalloituksien kritisoiminen. Uudessa tilanteessa ei ollut enää syytä

puhua Philip Scheidemannin¹⁴ uudenvuoden puheen tapaan sinnittelemisestä vaan pikemmin siitä, että verenvuodatuksen on loputtava. (Boll 1980, 155.)

Eduard David reagoi ärhäkästi Haasen kommentteihin ja valmisteli omaa manifestia Haasen kommenttien tuomitsemiseksi. Toinen SPD:n puheenjohtajista, Friedrich Ebert, kuitenkin kieltäytyi tällaisen manifestin laadinnasta vedoten siihen, että Haasella on oikeus ilmaista mielipiteensä. Julkisuudessa esitetyt valloitus suunnitelmat saivat keväällä 1915 aikaan sen, että SPD laati kanslerille muistion hyökkäyssuunnitelmien tuomitsemiseksi. Muistion julkaisu venyi kesäkuulle 1915. Julkisuudessa esiintyvät valloitus suunnitelmat aktivoivat selkeästi siihen saakka passivoitua sosialidemokraattista vähemmistöä ja ne antoivat puhtia pasifistien vaatimuksille. (Miller 1974.) Bernstein oli kevään ja kesän 1915 aikana johtavia hahmoja siinä keskustelussa, joka johti sosialidemokratian yhä selkeämpään jakautumiseen elokuun neljännen päivän politiikkaa puolustavaan enemmistöön sekä Saksan ekspansiivista sotapolitiikkaa kritisoivaan vähemmistöön.

Bernstein, Hugo Haase ja Karl Kautsky julkaisivat kesäkuussa 1915 *Das Gebot der Stunde* -manifestin Leipziger Volkzeitung -lehdessä, mikä herätti laajasti kritiikkiä enemmistösocialidemokraattien keskuudessa. Manifesti toi sosialidemokratian sisäiset ristiriidat julkisuuteen. Samaan aikaan myös Karl Liebknechtin ja Ernst Meyerin kaltaiset vallankumoukselliset aloittivat julkisen kampanjan elokuun neljännen päivän politiikkaa vastaan ja vaativat luokkakamppailun aloittamista rauhan saavuttamiseksi. (Miller 1974, 104–109). Manifestissa viitataan sosialidemokraattisen parlamenttiryhmän tekemään julkilausumaan 4. elokuuta, joka kuvailee sodan Saksan puolustusotana Venäjää vastaan ja tuomitsee hyökkäyssodan. Saksan valloitusaikeiden paljastuttua koko maailmalle, sosialidemokratian tulisi työväestön taloudellisten ja moraalisten etujen suojelijana miettiä kantansa uusiksi sotamäärärahakysymyksessä. Sodan keskellä kyse ei ole enemmästä tai vähemmästä kuin Saksan kansan ja kulttuurimaailman kohtalosta. Teollisuuspiirien porvaripoliitikkojen julkisuuteen tuomat valloitus suunnitelmat kertovat siitä, että kyseessä on kaikkea muuta kuin puolustusota. (Bernstein et al. 1915.) SPD:n puoluelehdet ottivat vahvasti kantaa sekä manifestin puolesta että sitä vastaan (Bevan 1918, 58).

¹⁴ Scheidemann oli SPD:n johtohenkilöitä puoluehallituksessa. Hän julisti valtiopäivätalolta Weimarin tasavallan perustetuksi 9. marraskuuta 1918. Hänet valittiin Weimarin tasavallan toiseksi kansleriksi 1919.

Kesäkuun 1915 manifestissa on sama poliittinen peruspainotus kuin Bernsteinin syksyn 1914 väittelyissä Eduard Davidin kanssa, jotka on dokumentoitu Davidin sotapäiväkirjoissa. Koska nyt on saatu lisätietoa Saksan sotasuunnitelmista, SPD:n on syytä miettiä kanta uusiksi sotamäärärahoihin ja ylipäätään elokuun neljännen päivän politiikkaan. Täten Schelz-Brandenburgin esittämä arvio siitä, että Bernstein olisi Das Gebot der Stunde -manifestin alkuperäinen kirjoittaja, vaikuttaa mahdolliselta. Manifesti ymmärrettiin vallankumouksellisissa sosialistipiireissä jopa vasta-manifestina Liebnechtin kirjoituksille. Lenin luonnehti ”sosiaalipasifistien” manifestia Saksan valloituspolitiikan platoniseksi tuomitsemiseksi. (Schelz-Brandenburg 1992, 373–375) Spartakistit katsoivat, että käsitys ymmärrysrauhasta ilmensi ainoastaan erilaista strategista arviota suhteessa enemmistöön, mutta Bernstein ja kumppanit eivät tietenkään nähneet edessä vallankumouksellista tilannetta. (Schorske 1955, 314)

1900-luvun alun vastakkainasettelu SPD:n virallisen keskustamarxilaisen linjan ja Bernsteinin revisionistisen rauhanpolitiikan välillä menetti tietysti maailmansodassa merkityksensä. Enemmistö luopui käytännössä vallankumouksen tavoittelusta. Sodan aikana kuitenkin saksalaisen työväenliikkeen vallankumouksellinen siipi alkoi puhua entistä eksplisiittisemmin massojen vallankumouksellisen toiminnan puolesta (Sassoon 1996, 31–33.) Vallankumouksellisten näkökulmasta Bernsteinin rauhanpolitiikka, puhuttiin sitten hyökkäyssotakritiikistä, parlamentarismista tai kansainvälisen oikeuden kehittämisestä, näyttäytyi auttamattoman ”porvarillisena”. Rosa Luxemburg rakensi rauhanpolitiikkansa ”objektiiviselle” pohjalle, sillä hänelle rauhankysymyksen suhteen eivät ole tärkeitä yksittäisten kansojen subjektiiviset aiomukset, vaan imperialismiin objektiivinen tendenssi. Luxemburg katsoi täten, että keskustelu puolustussodasta tai hyökkäyssodasta on merkityksetöntä. (Luxemburg 1983, 136 & 142.)

Bernsteinin merkittävä rooli hyökkäyssota-debatissa käy ilmi myös *Die Wahrheit über die Einkreisung Deutschlands. Dem Deutschen Volke Dargelegt* -tekstistä (1920), joka julkaistiin 1920. Bernstein oli kirjoittanut tekstin jo vuonna 1915, jolloin Karl Liebknecht oli esittänyt Bernsteinille toivomuksen Saksan sotapolitiikkaa koskevan kirjoituksen laatimisesta. Tekstiä jaettiin sodan aikana lentolehtisinä vuonna 1915, sillä pasifisteilla oli sosialidemokraattisessa lehdistössä vain rajatut mahdollisuudet julkaisutoimintaan. Bernstein pyrkii tekstissä kumoamaan ”myytin” Saksan saartamisesta Englannin, Ranskan ja Venäjän toimesta. Hän nostaa esiin Saksan vaihtoehtoisen politiikan mahdollisuudet,

jolloin sodalta olisi voitu välttyä. Kyse ei ollut ”historiallisesta välttämättömyydestä. Itse asiassa Englanti oli tarjonnut Saksalle yhteistyötä, mutta imperialistien valtapoliittiset intressit estivät yhteistyön mahdollisuudet. (Bernstein 1920, 10–13.)

3.7 SPD:n linjakeskustelu rauhan ehdoista kesällä 1915

SPD:n puoluejohdossa Das Gebot der Stunde -manifesti aiheutti pahennusta ennen kaikkea siksi, että Hugo Haase oli toinen SPD:n puheenjohtajista. Kritiikkiä ei ollut yhtä tarpeellista kohdistaa Kautskyyn ja Bernsteinin, sillä heidät oli helpompi sivuuttaa keskustelussa ”teoreetikoina”. Haasen virallisesta asemasta johtuen SPD:n puoluesihteerin Hermann Müller katsoi, että manifesti oli vahingollisempi puolueelle kuin Karl Liebknechtin ja muiden vallankumouksellisten levittämät sodanvastaiset lentolehtiset. Müller kielsi jyrkästi Bernsteinin, Kautskyn ja Haasen väitteen siitä, että Saksan hallitus harjoittaisi valloituspolitiikkaa. Toisaalta tämä ei estänyt SPD:n valtiopäiväedustajaa Gustav Noskea puolustamasta valtiopäivillä kantaa, että Saksan tulisi käyttää sodan mahdollisuus alueellisen ekspansion tarkoituksiin. (Schelz-Brandenburg 1992, 377–380.)

Elokuun neljännen päivän politiikan politisoitumisen seurauksena SPD:n johdon keskuudessa heräsi ensimmäistä kertaa keskustelua Saksan sotapolitiikan peruslinjoista ja tulevan rauhan ehdoista. Schelz-Brandenburgin mukaan valtiopäiväryhmän ja puoluehallituksen kokouksessa olivat esillä Bernsteinin ja Eduard Davidin vastakkaiset esitykset politiikan suunnasta. (Schelz-Brandenburg 1992, 379–380). Bernstein kertoo *Völkerrecht und Völkerpolitik* -kirjassaan, että saksalaisen sosialidemokratian sisäiset vastakkainasettelut kärjistyivät kesällä 1915 sosialidemokraattien kokoontuessa keskustelemaan rauhanehdojen konkreettisesta ohjelmasta. Bernsteinin mukaansa kokouksessa keskusteltiin hänen ja Eduard Davidin esitysten pohjalta, mutta ainoastaan Davidin esitys kelpuutettiin äänestykseen asti. (Bernstein 1919b, 153–154)

Bernsteinin paperissa painottuivat ehdotukset kansainvälisen oikeusjärjestyksen kehittämistä. Ehdotus nosti keskeiseksi kysymyksen kansojen itsemääräämisoikeudesta, jota säätämään tarvittaisiin sitovaa kansainvälistä oikeutta. Sodasta päättäminen tulisi antaa kansainväliselle tuomioistuimelle. Sosialidemokratia ei voi ylipäätään hyväksyä sitä, että toisella kansalla olisi oikeus valloittaa toinen kansa. Tämän varmistamiseksi kansoille oli luotava oikeus päättää sitovassa kansanäänestyksessä toiseen kansankuntaan

kuulumisesta. Valtioiden oikeutta käyttää väkivaltaa yli toisten kansojen itsemääräämisoikeuden on rajoitettava kansainvälisen oikeusjärjestyksen kautta. Bernstein kiinnitti myös huomiota siviilien kauheaan ja kansainvälistä oikeutta rikkovaan kohteluun valloitetuilla alueilla eri sotajoukkojen toimesta. (Bernstein 1919b, 155–157.)

Scholz-Brandenburgin mukaan Davidin hahmotteleman ohjelman toteutuminen olisi edellyttänyt Saksan sotilaallista voittoa. Enemmistö ei myöskään suostunut allekirjoittamaan esitystä, jossa olisi kategorisesti tuomittu kaikki aluevalloitukset. Bernsteinin vaihtoehdoisen esityksen perusteesejä olivat sen sijaan valloitusten tuomitseminen, kansojen itsemääräämisoikeuden vaatiminen, eurooppalaisen liittovaltion perustaminen sekä sotakorvausten maksaminen Belgialle. Belgian asema olikin yksi konkreettisimmista kiistakysymyksistä¹⁵. Enemmistön retoriikassa Belgiaan hyökkäyksessä oli kyse ”Belgian suvereniteetin suojelemisesta”. Saksa ei voinut tämän näkemyksen mukaan sallia Belgiasta tulevan Englannin valtainstrumentti. Kansleri Bethmann Hollweg käytti samaa sanamuotoa länsirintamalla, vaatien todellisia takuita, ettei Saksa joudu enää hyökkäyksen kohteeksi. (Scholz-Brandenburg 1992, 379–381.)

(Scholz-Brandenburg 1992, 380–381) arvelee, että SPD:n heinäkuun 1915 sisäiset keskustelut linnanrauhasta olisivat viimein vakuuttaneet Kautskyn ja Bernsteinin kaltaiset sosiaalipäijistit siitä, ettei enemmistöä saisi enää käännetyä vähemmistön valloituspolitiikan tuomitsevalle linjalle. Erityisesti Belgian tapaus tuntui todistavan Bernsteinille, ettei enemmistö seuraa kansainvälisen proletaarisen sosialismin henkeä radikaalisti laajentaa kansainvälisen oikeuden alaa kansainvälisessä politiikassa. Kiista Belgiasta alleviivasi Bernsteinille enemmistön ja vähemmistön eriäviä kantoja kansojen itsemääräämisoikeuden kehittämiseen. Enemmistösosialidemokratian oli siten tehnyt sodan aikana huonon kompromissin porvarillisen nationalismin kanssa. Enemmistön näkemys kansainvälisestä oikeudesta antoi liian suuren painoarvon ”kansallisen intressin” ja ”oman kansan oikeuksille” muiden kansojen oikeuksien kustannuksella. Enemmistö käyttää kansainvälistä oikeutta kansallisen edun ajamisen välineenä. (Bernstein 1919b, 159.)

3.8 Bernstein ja sosialidemokratian kahtiajako kesän 1915 jälkeen

¹⁵ Saksa oli osana Schlieffen-hyökkäyssiunittelmaa valloittanut Belgian syksyllä 1914 ja Saksan syyllistyi sotarikosiin, joista ympärysvaltojen lehdistö kirjoitti aktiivisesti. (ks. esim. Bevan 1918)

Kesästä 1915 alkaen Bernsteinin, Kautskyn ja Haasen kaltaisten ”sosiaalipasifistien” politiikan painopiste oli julkisen keskustelun herättämisessä sotatavoitteista sekä vaikuttaminen valtiopäiväryhmässä. Vaatimukset ymmärrysrauhasta tai rauhanneuvotteluista ilman valloituksia eivät kuitenkaan keränneet kannatusta sosialidemokratian enemmistön piirissä. SPD:n enemmistön väite puolustussodasta alkoi toisaalta menettää vähääkin uskottavuuttaan. (Miller 1974, 117–121.) Valtiopäivien istunnossa keskustapuolueen edustaja Peter Spahn luki 254 valtiopäiväedustajan allekirjoittaman vaatimuksen, jossa vaadittiin Saksan rajojen laajentamista Euroopassa. Enemmistö asettautui aluevalloitusten taakse eikä kansleri suostunut tuomitsemaan valtiopäiväedustajien ilmoitusta. (Grumbach 1917, 5.)

Joulukuun 1915 jälkeen sosialidemokratian jakautumista selkeämmin kahteen leiriin ei voinut enää estää. SPD:n lehdet ja paikallisyhdistykset alkoivat jakautua ”enemmistöläisiin” ja ”vähemmistöläisiin”. Joulukuun 21. päivänä 1915 valtiopäivillä äänestettiin jälleen sotamäärärahoista. Tällä kertaa vähemmistö teki Friedrich Geyerin johdolla vastaesityksen. Allekirjoittajien mukaan heidän rauhantahtonsa ja periaatteellinen vastustuksensa aluevalloituksille oli ristiriidassa sotamäärärahojen hyväksymisen kanssa mikä pakotti heidät äänestämään määrärahoja vastaan. (Miller 1974, 121–122) 20 vähemmistön edustajaa – mukaan lukien Bernstein – äänestivät sotamäärärahoja vastaan ja 21 SPD:n edustajaa jätti salin äänestyksen aikaan. (Bevan 1918, 71–72)

Vähemmistöläiset äänestivät ja puhuivat sotamäärärahojen hyväksymistä vastaan myös maaliskuussa 1916, mikä johti vähemmistöläisten erottamiseen parlamenttiryhmästä. Näin syntyi Sozialdemokratische Arbeitsgemeinschaft -ryhmä valtiopäiville. Kevään 1916 aikana vähemmistö jatkoi samalla aluevalloitukset tuomitsevalla linjallaan. Bernstein esitti valtiopäivillä, että Saksa luopuisi rajoittamattomasta sukellusvenesodasta, sillä Saksa oli upottanut myös Yhdysvaltojen kaupallisia aluksia. Scheidemann vastasi valtiopäivillä Bernsteinille, että Saksan tulee käyttää kaikkia keinoja, jotta ”naisemme ja lapsemme eivät nääntyisi nälkään”. Olisi naiivia odottaa, etteivätkö rajat siirtyisi suuressa sodassa, mutta tämä ei tarkoita valloituksia. (Bevan 1918, 90–100.)

Der Streit um die Grosse Politik -artikkeli Leipziger Volkzeitung -lehdessä kesältä 1916 kokoaa yhteen myös Bernsteinin valtiopäivillä esittämiä näkemyksiä sotapolitiikasta sekä enemmistö- ja vähemmistösosialidemokraattien eriävistä linjoista ”suureen politiikkaan”.

Bernsteinin artikkeleissa ja valtiopäiväpuheissa problematisoidaan se, että ulkopoliittikan suuria kysymyksiä ei tuoda laajemmin päivänvaloon parlamenttikeskusteluissa, vaikka miljoonien ihmisten henki riippuu sotapolitiikan suunnasta. Parlamentissa puhutaan yksityiskohdista, mutta suuret linjat ovat olleet kansleri Bethmann Hollwegin ja kenraalien käsissä. Toisaalta Bernsteinin viittaa artikkelissaan juuri parlamentissa käytyihin väittelyihin rajoittamattomasta sukellusvenesodasta, jotka toivat Saksan sotapolitiikan ongelmia laajempaan tietoisuuteen. (Bernstein 1917, 137–139.) Valtiopäiväkeskustelut olivat tietysti harvoja paikkoja käydä julkista keskustelua Saksan sotapolitiikasta.

Enemmistösocialidemokraatit korostivat keväällä 1916, että kansleri Hollwegin kritiikki valloituspolitiikkaa vaativan pangermaanisen *Alldeutscher Verband* -liiton suuntaan kertoisi siitä, että Saksan ulkopoliittikka ei ole ekspansiivista. Bernstein korostaa kuitenkin, että Saksan rajoittamattoman sukellusvenesodan politiikka ja hallituksen tyyli neuvotella Yhdysvaltojen kanssa olivat suoraan konservatiivisten valloituksia hakevien piirien intresseissä. Hollwegin näennäiset kiistat nationalistien kanssa kertovat ainoastaan opportunistista, eikä Saksan sotapolitiikka kunnioita socialidemokratian peruskäsityksiä kansojen itsemääräämisoikeudesta ja kansainvälisestä oikeudesta. Socialidemokraattien perinteinen, kansojen itsemääräämisoikeudelle perustuva maailmankuva on vastakohtainen vallitsevalle nationalistiselle maailmankuvalle. Sukellusvenesodan tuomitseva linja olisi ”tarkoituksenmukaisempaa” kansainvälistä politiikkaa. (Ibid., 138–139.)

Lopulta socialidemokraattien kiista ”suuresta politiikasta” johti siihen, että linnanrauhan vastainen vähemmistö muodosti USPD:n huhtikuussa 1917. Enemmistön ja vähemmistön politiikan kiista oli muuttanut muotoaan sodan edetessä. Vähemmistön painostuksesta ja työväestön orastavasta radikalisoitumisesta johtuen myös enemmistö oli alkanut sitoutua vahvemmin – ainakin retorisella tasolla – rauhaan ilman valloituksia. Vähemmistössä vallitsi toisaalta epäluuloa sen suhteen, että Philipp Scheidemannin ja Friedrich Ebertin johtama SPD olisi poliittisesti liian läheinen kansleri kanssa. Porvarillisessa lehdistössä tulkittiin esimerkiksi joulukuussa 1916, että Scheidemannin vaikutus olisi näkynyt Saksan rauhanaloitteissa, mikä olisi tarkoittanut luopumista ”tarpeellisista” aluevalloituksista¹⁶. Vähemmistössä tulkittiin, että rauhanaloite, jossa vaaditaan ”takuita” Belgialta sotilastukikohtien muodossa, ei tule johtamaan rauhaan. (Bevan 1918, 143–144.)

¹⁶ Yhdysvaltojen presidentti Woodrow Wilson haastoi ympäryis- ja keskusvaltojen maat tekemään ehdotuksensa rauhan saavuttamiseksi. Saksa julkaisi ehdotuksena 12. joulukuuta 1916.

Schorsken tulkinnan mukaan Bernsteinin, Kautskyn ja Emanuel Wurmin kaltaisten ajattelijoiden keskeisiä vaatimuksia olivat ymmärrysrauha ja sota ilman valloituksia. Schorsken mukaan he eivät pyrkineet aktiivisesti rakentamaan uutta sosialidemokraattista puoluetta, mutta joutuivat vastentahtoisesti liittymään USPD:hen. He olivat huolissaan vallankumouksellisen Spartacus-ryhmittymän vaikutusvallasta puolueessa, mutta lopulta ulkopoliittisen kysymyksen primäärisyys sai heidätkin liittymään uuteen puolueeseen USPD:hen. (Schorske 1955, 313–314.) Saksan vanhan poliittisen järjestyksen ja keisarikunnan kaataneen lokakuun 1918 vallankumouksen jälkeen Bernstein pyrki toiminnallaan edistämään SPD:n ja USPD:n yhdistymistä. Vallankumoustilanteessa kysymys demokratiasta (parlamentaarinen vai työläisneuvostomalli) nousi taas ulkopoliittikkaa keskeisemmäksi kysymykseksi ja Bernstein ei kokenut USPD:n vasemmistosiiven työläisneuvostovaatimuksia lainkaan omakseen. (Miller 1978, 218–219.)

4. MODERNIN DEMOKRATIAN, DEMOKRAATTISEN PATRIOTISMIN JA VAPAAKAUPAN KAUTTA KOHTI RAUHAA

Tutkielman kolmannessa luvussa käsittelin Bernsteinin revisionistisen sosialismin rauhanpoliittista merkitystä sekä hänen rooliaan SPD:n keskusteluissa linnanrauhasta ja elokuun neljännen päivän politiikasta, joka lopulta sosialidemokratian hajoamiseen vuosina 1916 ja 1917. Tässä luvussa siirryn analysoimaan tarkemmin Bernsteinin ajatuksia patriotismista, ulkopoliitiikan ja diplomatian parlamentarisoimisesta, kapitalistisista erityisintresseistä sekä vapaakauppapolitiikasta, jotka olivat keskeinen osa hänen rauhanpoliittista agendaansa. Nämä aiheet esiintyivät systemaattisesti Bernsteinin julkaisuissa, jotka määriteltiin tutkielman alussa hänen rauhanpoliittisiksi kirjoituksikseen.

4.1 Sozialistische Monatshefte, Bund Neues Vaterland ja Bernstein hahmotelma uudesta patriotismista

Bernstein painotti 1900-luvun alussa SPD:n virallisen linjan suuntaan paitsi liberaalis-pasifistisen rauhanpolitiikan ansioita, mutta myös sitä, etteivät sosialistit olleet isänmaattomia soluja, kuten porvarillinen lehdistön propaganda kuului. Bernsteinin mukaan Marx itse ei olisi vastustanut työväenluokan maanpuolustusvelvoitetta. (Carsten 1993, 139–140.) Toisaalta Bernstein joutui väittelemään myös ”revisionistisessa leirissä” ulkopoliitiikan suunnasta ja patriotismista, sillä monet reformistiset sosialistit eivät jakaneet hänen eettistä ja liberaalia ulkopoliitiikkaa painottavia näkemyksiään. Yhä useampi reformistinen sosialisti oli päätyneet 1900-luvun alun ilmapiirissä suorastaan imperialististen ulkopoliittisten näkemysten kannalle. Valtaosa näistä väittelyistä käytiin ”revisionistisen” Sozialistische Monatsheften piirissä. Bernstein kirjoitti Monatsheften säännöllisesti 1900-luvun alusta lähtien ja lehteä voidaan 1902–1914 ajanjaksolla kuvata suorastaan hänen journalistiseksi pääjulkaisukanavakseen (ks. esim. Fletcher 1979).

Monatsheften kärkihahmojen Joseph Blochin ja Karl Leuthnerin ulkopoliittinen ajattelu ei lähtenyt liikkeelle eettisistä regulatiivisista ideoista vaan pikemminkin ”brutaalin vallan” määrävyydestä sekä kansainvälisen politiikan ”omista autonomisista laeista”. Monatsheften ulkopoliitiikkaan eivät kuuluneet liberalismi, humanisuus tai eettiset ideat. He korostivat vastakkainasettelua muiden mahtien kanssa. (Fletcher 1984; 1979.) Leuthner syytti esimerkiksi vuoden 1909 *Herrenvolk und Pöbelvolk* -artikkelissa saksalaisia

intellektuelleja snobismista ja ulkomaalaisten mielistelystä, mikä saa Saksan näyttäytymään huonossa valossa ulospäin. Radikaalit muistavat pienetkin synnit edellyttäen, että synnit olivat saksalaisten käsialaa. Naiivit demokraatit eivät huomaa, että yleiseurooppalainen slaavilaisuus ja Englannin maailmanlaajuinen valtapoliittikka ovat itse asiassa kansainvälisten konfliktien liikkeelle panevia voimia. (Leuthner 1909.)

SPD:n ”revisionistisen blokin” sisällä vallitsi siis suuri erimielisyys Saksan harjoittaman ulkopoliittikan suhteen jo 1900-luvun alussa. Tässä keskustelussa Bernstein nosti esiin tarpeen työväenluokan vaihtoehtoiselle rauhanomaiselle patriotismille. *Patriotismus, Militarismus und Sozialdemokratie* -artikkelissa hahmotellaan ymmärrystä patriotismista, joka ei sallisi ajatusta toisten kansojen imperialistisesta ylivallasta toisten kansojen yli. Saksassa oli Bernsteinin mukaan vallalla ”völkisch” ajatus patriotismista, joka näki kansallisvaltion ”etnologisena ja kielellisenä yhteisönä”. Tällaista näkemystä haastamaan Bernstein kehitti sosiologisen kansallisajatuksen, joka yhdisti ”kansallisen demokratian ja yleisen rauhanomaisen kulttuuri-ihmisyyden ideaalit”. Sosiologinen patriotismi ei hylkää kansallisvaltiota, koska kansallisvaltio on ihmiskunnan senaikaisen kehityksen elimellinen osa. (Bernstein 1907.) Bernstein (1909) liitti uudenlaisen patriotismin ideaalin uudenlaisesta kulttuuri-ihmisyydestä myös kahta vuotta myöhemmin Monatsheften artikkelissa *Die Internationale Politik der Sozialdemokratie*.

Bernstein erottelee ”hallitsevien luokkien” ja ”työväenluokan kansallisuuden”. Työväenluokan kansallisuus ei voi olla toisia kansoja sortava, sillä tämä ei vastaisi työväenluokan demokratiakäsitystä, ”sosiaalista luontoa ja kehitystä”. Työväen organisoima kansakunta on itsenäinen ja orgaaninen osa kulttuurikansojen yhteisöä, joka perustuu kansojen itsemääräämisoikeuden ja tasa-arvon kaltaisille periaatteille sekä yhdessä päätetyille kansojen välisille sopimuksille. Bernstein kritisoi lopuksi Karl Leuthneria siitä, että hänen tekemänsä vastakkainasettelu Saksan ja Englannin välillä on liian yksinkertaistava ja se perustuu ”vähemmistön intresseihin”. On järjetöntä ajatella, että keskeisten kansakuntien taloudellinen edistys johtaisi samalla entistä suurempiin vihollisuuksiin niiden välillä. (Bernstein 1909, 615; 621–622) Bernstein katsoi tässä keskustelussa, ettei suurten valtioiden taloudellinen vuorovaikutus ole nollasummapeliä.

Bernsteinin vastaus 1900-luvun alun imperialismin ja nationalismin uhkiin oli kansallismielisestä nationalismista irtisanoutuva työväenluokan patriotismi, joka pohjautui

myös Bernsteinin revisionistisessa sosialismissa hahmottelemiin käsityksiin kulttuurisesta edistyksestä, yksilöiden ja kansojen itsemääräämisoikeudesta, vapausideaaaleista ja yleisen intressin voitosta erityisintressien ohi. Bernstein puhui uudenlaisesta patriotismista myös ensimmäisen maailmansodan aikaisissa ”rauhanpoliittisissa kirjoituksissaan”, jolloin Saksaan syntyi myös uusi liike Uuden Isänmaan Liitto (Bund Neues Vaterland, BNV) haastamaan olemassa olevia saksalaisia käsityksiä patriotismista.

Liitto sai alkunsa kun pasifisti, kirjailija ja kilparatsastaja Kurt von Tepper-Laski laittoi syksyllä 1914 liikkeelle kiertokirjeen, jossa ehdotettiin uuden, johdonmukaista rauhantyötä tekevän liiton perustamista. Kutsuun vastasi joukko sosialidemokraatteja, liberaaleja sekä konservatiiveja ja näin syntyi BNV. Uuden järjestön tavoitteiksi kirjattiin kansainvälisen politiikan ja diplomatian edistäminen rauhanomaisen kilpailun ja ylikansallisten sopimusten suuntaan, jotta saavutettaisiin kulttuurikansojen välinen yhteisymmärrys. Järjestö perusti kustantamon Verlag Neues Vaterland, joka julkaisi lokakuussa 1914 Otto Lehmann-Russbültsin teoksen *Die Schöpfung von Vereinten Staaten von Europa*. Kuten Lehmann-Russbültsin teoksesta käy ilmi, BNV ei ollut ainoastaan sodanvastainen, mutta myös eurooppalaista ylikansallista yhteistyötä (überstaatlicher Zusammenschluss) kannattava poliittinen yhteenliittymä. (Lipp 2004.)

BNV:n perustamisen ”innoittajina” vaikuttivat Marnen taistelun ilmentämä lamaannustila länsirintamalla sekä kasvava kritiikki Saksan hallituksen puolustusotaväitettä kohtaan. Rauhanliikkeenkin piirissä alettiin käydä kriittistä keskustelua siitä, oliko hallituksen politiikalle vaihtoehtoja. Rauha katsottiin mahdolliseksi ainoastaan, jos murretaan vallitseva systeemi, jossa ”muutamit ovat päässeet päättämään miljoonien hyvinvoinnista”. Rauhanliikkeen keskeiseksi tehtäväksi määriteltiin kiertokirjeessä työ ”sisä- ja ulkopolitiikan välisten vuorovaikutussuhteiden paljastamiseksi Saksan kansan ja koko kulttuurinmaailman parhaaksi”. Vuorovaikutussuhteiden paljastamiseksi tehtiin käytännössä työtä monipuolisen julkaisutoiminnan kautta. Liitto pyrki vaikuttamaan politiikkoihin ja virkamiehiin lentolehtisillä ja muilla julkaisuilla. (Lipp 2004.)

Kulttuurikansojen rauhanomaiseen kanssakäyntiin vetoaminen oli tyypillinen saksalaisen rauhanliikkeen puhetapa maailmansotaa edeltävinä vuosina. Sen sijaan BNV:n rauhanpolitiikan uutena ja radikaalina piirteenä voidaan pitää kunkin valtion sisäpoliittisen järjestyksen ja sen harjoittaman ulkopolitiikan välisen suhteen ja ennen kaikkea

ulkopolitiikan ja demokratian suhteen politisoimista. Saksalaisen rauhanliikkeen merkittävin järjestö maailmansotaa edeltävinä vuosina *Die Deutsche Friedensgesellschaft* ei ollut ohjelmallisesti määritellyt Saksan demokratisoitumista kestävän rauhan edellytykseksi. Tämä käy ilmi yhteisistä tavoitteista, joita saksalaisen rauhanliikkeen johtava hahmo Alfred H. Fried määritteli rauhanliikkeelle ja reformistiselle sosialismille. Demokratian sijasta liberaalissa rauhanliikkeessä puhuttiin ainoastaan valistuksesta kansojen välisen ymmärryksen aikaansaamiseksi, diplomatian avoimuudesta sekä kansainvälisetä oikeudesta sekä asevarustelun kritiikistä. (Eisenbeiss 1980, 70.)

Uuden Isänmaan Liiton poliittisessa ohjelmassa oli monia samansuuntaisia tavoitteita kuin Bernsteinin ajattelussa. Kuten todettua, Bernstein piti SPD:n piirissä Saksan hallituksen väitettä hyökkäyssodasta perustelemattomana ja pyrki määrittelemään patriotismin demokraattiselta pohjalta. Hän katsoi Saksan demokratisoitumisen ja kansainvälisen oikeusjärjestyksen kehittämisen pysyvän rauhan edellytykseksi kulttuurikansojen välillä. Saksalaisen pasifistin Ludwig Quidden¹⁷ päiväkirjoissa on useita merkintöjä Bernsteinin osallistumisesta Bund Neues Vaterlandin keskusteluihin keväällä 1915. Quidden päiväkirjamerkinnöistä selviää myös, että sosiologi Rudolf Goldscheid ja Bernstein tekivät keväällä 1915 yhdessä töitä Uuden Isänmaan Liiton asettamassa komiteassa *Deutschland nach dem Krieg. Programm für ein ständiges Frieden*. Komitean työn keskeinen johtopäätös oli, että demokratia ja sota ilman valloituksia luovat edellytykset kestäväälle rauhalle Euroopassa. (Quidde 1979, 83, 116, 163, 362.)

Goldscheid julkaisi vuonna 1915 teoksen *Das Verhältnis der Äussern Politik zur Innern. Ein Beitrag zur Soziologie des Weltkrieges und Weltfriedens*. Kirja käsitteli eksplisiittisesti sisäpolitiikan sekä rauhankysymyksen suhdetta: ”myös edistyneimmässä demokratioissa ulkopoliittikka on laajalti demokratian ulottumattomissa, demokraattiset instituutiot eivät ole vielä yltäneen siihen, siihen ei ole vielä kyllästynyt sen sisäinen henki. Tämä tähänastisten demokratioiden perusheikkous oli niiden epäonnistumisen syvin syy, myös siellä, jossa sisäpolitiikka oli saavuttanut niin korkean kypsyystason, että se näytti jo takaavan rinnasteisen ulkopoliitiikan. (Goldscheid 1915, 8, oma käänös) Bernsteinin maailmansodan aikainen ajatustyö sai selkeästi vaikutteita Goldscheidista. Hän siteeraa

¹⁷ Ludwig Quidde oli johtava pasifisti keisarillisessa Saksassa, toimien muun muassa Saksan rauhanyhdistyksen monivuotisena puheenjohtajana. Sodan jälkeen Quiddesta toimi vasemmistoliberaalin Deutsche Demokratische Partein parlamentaarikkona. Quidde sai vuonna 1927 Nobelin rauhanpalkinnon.

Goldscheidia todeten, että todellinen sisäpoliittinen demokratia tekee imperialistis-epädemokraattisen ulkopoliittikan pitkällä tähtäimellä mahdottomaksi. (Bernstein 1917, 33) Sisäpolitiikan demokratisoitumisessa on saavutettu suurempia edistysaskelia, mutta ulkopoliittikka on vielä pääosin erityisintressien hallussa. (Bernstein 1917, 17)

Bernstein pyrki maailmansodan aikana propagoimaan uudenlaisen patriotismi-käsityksen puolesta tietysti myös sosialidemokraattien keskuudessa. Vuoden 1916 artikkelissaan vähemmistösocialidemokraattien Vorwärts-lehdessä hän korostaa, että patriotismi ei ole luonnontieteellinen käsite, vaan pikemminkin poliittinen käsite. Patriotismi-kysymystä on katsottava tilannekohtaisesti. New Statesmanin artikkelissa oli todettu, että ”patriotismin muotoja on olemassa yhtä monta kuin uskontojakin”. Bernstein yrittää kumota erityisesti väitteen siitä, että linnanrauhan politiikan vastustaminen olisi epäpatrioottista. Argumenttiaan vahvistaakseen hän käytti vertailua suhteessa muihin ”kulttuurikansoihin”, ja vertaa sveitsiläisiä, ranskalaisia ja englantilaisia käsityksiä patrioottisuudesta saksalaisiin. Ranskan vallankumouksen aikaan patrioottiksi miellettiin demokraattinen kansalainen, joka vastusti kansan rinnalla aristokraattista valtaa. Suoran demokratian Sveitsissä demokraatitkin puolestaan päättivät kirjeensä ”patrioottisiin terveisiin”. Myös Englannissa patriotismin liitettiin demokratiaan. (Bernstein 1917, 131–133.)

Bernstein (1917, 18) seurasi myös ilmeisen tarkasti saksalaistaustaisen Hermann Fernauun kirjoituksia, joka käsitteli teksteissään erilaisia patriotismikäsitteitä Ranskassa ja Saksassa. Fernau oli toimittaja ja tietokirjailija, joka oli tunnettu ympärysvaltujen lehdistössä Saksan keisarikunnan yhteiskuntajärjestyksen kriitikkona. Fernau erittelee erityisesti saksalaisten ja ranskalaisten käsityksiä isänmaasta. Ranskalaisille isänmaa viittaa ennen kaikkea oikeudenmukaisuuteen ja kansansuvereniteettiin. Ranskalaisesta näkökulmasta isänmaallisuus tarkoittaa vapaana kansalaisena vastuullista toimimista oikeudenmukaisuuden ja hyvinvoinnin puolesta perustuslaillisessa yhteisössä. Saksalaiset eivät puolestaan ole vapaita kansalaisia, vaan jumalan nimittämän hallitsijan alaisia. (Fernau 1917, 212 – 214) New York Times kirjoitti Fernausta vuonna 1916: ”German violently attacks Germany’s rulers”. (New York Times 1916)

Patriotismi- ja demokratiakeskustelujen yhdessä esiintyvässä Bernsteinin kulttuurin ja kulttuurivaltioiden käsitteessä on mielenkiintoista se, että hänellä ei ollut erottelua sivilisaation ja kulttuurin välillä eikä kulttuuri ollut hänelle kansallisen saksalaisen

kulttuurin kysymys. Maailmansodan aikaisessa propagandassa saksalaisen kulttuurin hyveiden katsottiin eroavan ranskalaisesta sivilisaatiosta. Saksalaisessa maailmansodan aikaisessa propagandassa kulttuuri samaistui militarismiin, moraaliin, kun taas (ranskalainen) sivilisaatio samaistui demokratiaan. (Brunner et al. 1992, 760.) Kulttuuri samaistui Bernsteininilla (1919b, 12) pikemminkin tiettyyn ”kehitystasoon” Bernsteinin ei nähnyt saksalaista kulttuuria fundamentaalisen erilaisena suhteessa Englannin ja Ranskan kaltaisiin ”kulttuurivaltioihin”. Pikemminkin hän katsoi, että Saksassa pitäisi omaksua edistyneempi uusi demokraattisempi ja rauhanomaisempi kulttuurikäsitelmä patriotismista.

4.2 Valtio, työväenluokan solidaarinen intressi ja sotaisat kapitalistiset erityisintressit

Bernsteinin poliittinen toiminta BNV:ssä sekä kirjoitukset Sozialistische Monatsheften ja Vorwärts-lehdissä painottivat tarvetta demokraattiselle patriotismille Saksassa. Toisaalta Bernstein käsitteli kirjoituksissaan sisä- ja ulkopolitiikan suhdetta ja patriotismia myös yhteiskunnallisen luokkakamppailun sekä yhteiskuntaluokkien harjoittaman ulkopolitiikan kautta. Bernsteinin mukaan on analysoitava porvariston ja työväenluokan luokkataistelua ja sen vaikutuksia valtioiden harjoittamaan ulkopolitiikkaan, jotta patriotismin kaikista merkityksistä päästäisiin selvyyteen. Luokkakamppailu on organisoidun työväenluokan ja organisoitujen kapitalistien kamppailua talouden ja politiikan alalla, joka on jo poliittinen ja yhteiskunnallinen tosiasia ”kehittyneimmissä” maissa. (Bernstein 1917, 134.) Näillä kirjoituksilla Bernstein pyrki osoittamaan, että työväenliikkeen ja muiden demokraattisten liikkeiden vaikutusvalta ulkopolitiikan intressien määrittelyssä oli erityisen heikko.

Toisin kuin kapitalisteilla, työntekijöillä on yhteinen solidaarinen intressi edistää työntekijöiden taloudellisen aseman ja poliittisten oikeuksien laajenemista kaikkialla. Samoin ulkopolitiikan saralla työväen intressit eroavat radikaalisti kapitalistien intresseistä. (Ibid., 134) Työväenliike esiintyi porvariston vastaliikkeenä kansainvälisen oikeudenmukaisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta. Ulkopolitiikan suuntaa määrittävät korostuneemmin ”organisoidut erityisintressit” kuin eettisten ajatusten kamppailu ulkopolitiikan suunnasta. Valtio on vielä toistaiseksi sosiaalisia etuoikeuksia nauttivien luokkien käsissä. Kapitalistiset intressit ovat ulkopolitiikan ajuri niin Isossa-Britanniassa, Ranskassa kuin Saksassakin. Venäjällä kapitalistinen porvaristo voi suorastaan sanoa:

”valtio olemme me”. (Ibid., 60) Bernstein korosti tässä kohtaa marxilaisittain, että valtio on yhtä kuin yhteiskunnan sosiaalisten valtasuhteiden heijastuma.

Bernstein käsittelee työväenluokan ja kapitalistien ulkopoliittisia intressejä myös toisessa artikkelissa, jossa hän viittaa Hermann Fernaun teokseen *Die Demokratie in Frankreich*. Bernstein viittaa Fernaun analyysiin Ranskan vaikutusvaltaisesta rahoitus- ja pankkisektorista todistaakseen, että ulkopoliittinen valta on kaikkein edistyneimmissä kulttuurimaissakin vielä kapitalististen erityisintressien käsissä. Fernaun mukaan pääoma on niin hyvin organisoitunut, että työväen organisaatiot kuten ammattiliitot ovat enemmänkin vitsailun aihe. Johtavilla finanssiparoneilla on sen sijaan hallituksessa omat ministerinsä. Finanssiala on laajemmin porvariston materiaalien intressien asianajaja yhteiskunnassa. Finanssikonsernien suuri vaikutusvalta taloudessa johtaa ulkopoliittiseen vastakkainasetteluun suurvaltojen välillä, sillä finanssikonsernit näkevät toisensa kilpailijoina ja intressinsä ristiriitaisina. (Ibid., 20–21.)

Kansantalouden organisoinnissa kapitalistit pitävät edelleen valtaa, etenkin ulkopoliittikan suhteen. Bernstein kutsuu tätä yhteiskunnallisen vallan epäsuhtaa taloudessa ”tehtaiden ja konttorin konstitutionalismiksi”. (Ibid., 18) Yritysten ja kapitalistien kilpailun ideologia polkee alleen kansojen välisen yhteistyön ajatuksen. Mutta miten työntekijöiden ja työväenluokan intressit voisi saada revisionisti Bernsteinin mukaan sisällytettyä ulkopoliittikkaan? Revisionistissa kirjoituksissa muotoiltiin ainakin kollektiivisen vapauden käsite. Meyerin (1977, 191) mukaan kollektiivinen vapaus viittaa siihen, että joissain tilanteissa vapaus on mahdollistettavissa ainoastaan yhteisen kollektiivisen toiminnan kautta. Kun esimerkiksi samassa taloudellisessa asemassa olevat työläiset järjestäytyvät ajaakseen oikeuksiaan tuotannossa, voidaan puhua kollektiivisesti luodusta vapaudesta. Yleistä etua palveleva ulkopoliittikka edellyttää myös talouden demokratisoimista.

Kapitalististen ja finanssikapitalismin erityisintressien kritiikistä huolimatta Bernsteinin teksteistä ei löydy johdonmukaista imperialismiteoriaa. Bernstein lienee ainakin ollut tietoinen Rudolf Hilferdingin ja englantilaisen J. A. Hobsonin imperialismiteorioista (Fletscher 1984). Bernsteinin mukaan pääoman valtaan liittyy taipumus territoriaaliseen ekspansioon ulkopoliitikassa (esim. 1919a, 27). Samalla on kuitenkin korostettava, että Bernsteinin kansainvälistä politiikkaa käsittelevissä kirjoituksissa oli edelleen selkeä revisionismiin pohjaava käsitteellinen erottelu liberalismiin ja kapitalismin välillä. Hän

kritisoi ”marxilaisia käsityksiä” siitä, että rauha ei olisi saavutettavissa ilman kapitalismin luhistumista. (1919b, 150) Vallankumoukselliset imperialismiteoreetikot lähtivät jo ennen sotaa siitä, että reformipolitiikan ainoa vaihtoehto on joukkojen spontaani kamppailu imperialismia vastaan (Schorske 1955, 263).

Bernstein katsoi, että Saksan kansallisessa politiikassa työväenliikkeen passivoivaksi ongelmaksi oli muodostunut sen usko kapitalismin luhistumiseen. Se vei pohjaa laajemmalta rauhanpoliittiselta mobilisaatiolta. Kansainvälisen politiikan kysymyksissä usko kapitalismin luhistumiseen ajoi keskustamarxilaiset käsittelemään esimerkiksi kansainvälistä oikeutta toisen luokan poliittisena kysymyksenä:

“Es wurde schon erwähnt, dass die Sozialdemokratie vor diesem Kriege ausserordentlich wenig mit der Frage des Völkerrechts beschäftigt hat. Vielleicht am wenigsten in Deutschland. Nicht das die Sozialdemokratie jemals den Fragen, die durch das Völkerrecht geregelt werden sollen, gleichgültig gegenüber gestanden hatte. Wie auf anderen Gebieten war jedoch auch hier auch hier von einer Anschauungsweise stark beeinflusst, die einer ihrer Kritiker einmal mit dem Anspruch gekennzeichnet hat: äusserst pessimistisch für die Gegenwart, masslos optimistisch für die Zukunft. Es ist die Verehdungstheorie auf das Verhältnis der Staaten zueinander getragen. In der kapitalistischen Gesellschaft entwickeln sich danach die die Verhältnisse zum zunehmend zum schlechteren, in der kommenden sozialistische Gesellschaft werde alles zum Besten geregelt werden. Den Krieg abschaffen zu wollen oder ihm Grenzen setzen zu können, solange der Kapitalismus in der Politik der Staaten das grosse Wort spreche, galt als utopistisch. Und so wurden alle darauf gerichteten Bestrebungen als aussichtslose Versuche, Tiger zu zähmen, mehr oder weniger spöttisch abgewiesen.” (Bernstein 1919b, 150.)

Tässä alaluvussa osoitettiin, että Bernstein puhui Rudolf Hilferdingin kaltaisten teoreetikkojen tapaan finanssipiirien intresseistä ja vaikutusvallasta sotaisina erityisintresseinä. Mikä kuitenkin selkeästi erotti Bernsteinin Hilferdingin tai Luxemburgin kaltaisista marxilaisista ennen sotaa ja sodan aikana oli se, että hänelle ulkopoliittikka oli oma erillinen problematiikkansa, jonka ongelmat eivät palaudu pelkästään sisäpoliittisiin antagonismeihin. (ks. esim. Fletcher 1979) Toisaalta Bernstein katsoi, että työväenliikkeen vaikutusvalta talouspolitiikassa veisi myös ulkopoliittikkaa yleisen etua ja rauhanomaista kehitystä palvelemaan suuntaan. Yleinen etu ja rauhanomainen kehitys puolestaan samaistuivat Bernsteinin ajattelussa suoraan sosialismin ja demokratian käsitteisiin.

4.3 Ulkopoliitiikan parlamentarisointi ja diplomatian demokratisointi

"Das Kaiserreich was der Krieg. Die Republik wird der Friede sein." (Bernstein 1919a.)

"Yleislakon sijasta käymme sotaa Preussin äänioikeuden puolesta"

sosialidemokraatti Ludwig Frank¹⁸ elokuussa 1914 (Engelmann 1984, 282.)

"Presidentti Wilsonin vaatimus, että Saksan hallituksen pitää uudelleenorganisoida niin, että Saksan kansa voi oikeasti kontrolloida omaan kohtaloaan ja osallistua rauhankokoukseen itseään hallitsevana kansakuntana, despoottisen armeijaklikin sijasta, saa tukea Eduard Bernsteinilta, yhdeltä Itsenäisen Sosialidemokraattien Puolueen (USPD) johtajista". (New York Times 30.12.1917, oma käännös)

Tässä alaluvussa analysoin Bernsteinin konkreettisia näkemyksiä ulkopoliitiikan asettamisesta parlamentin valvontaan, joka on valittu yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden kautta. Sodan aikaisen argumentoinnin lähtökohtana oli Bernsteinilla se, että skeptinen suuri yleisö ja nationalismiin linnanrauhan myötä langennut työväenliike oli vakuutettava parlamentaarisesti johdetun ulkopoliitiikan eduista. Esimerkiksi *Der Parlamentarismus und die Auswärtige Politik* -artikkelissa vuodelta 1916 Bernstein pyrki osoittamaan, että Saksan ulkopoliittikka tulisi parlamentarisoida vallitsevista negatiivisista uskomuksista huolimatta. Saksassa parlamentarismia ja avoimen keskustelun katsotaan soveltuvan sisäpolitiikkaan, muttei ulkopoliittisten kiistakysymysten ratkaisemiseen. SPD:n lehdistössä käytiin kyseisen artikkelin kirjoittamisen aikaan aktiivista debattia ulkopoliitiikan parlamentarisoimisen mahdollisuudesta. (Bernstein 1917, 65.)

Bernsteinin argumentaatio parlamentarismia puolesta on luettava myös linnanrauhan politiikan kontekstissa, joka ilmensi SPD:n politiikan suunnanmuutosta suhteessa aikaisempien vuosikymmenten politiikkaan. Sosialidemokraattien sosiaalireformistiseen siipeen kuulunut Hedwig Wachenheim on kuvannut enemmistösosialidemokraattisen "revisionistisen" sosialistisen politiikan paradoksia ensimmäisen maailmansodan ajalta. Revisionistit saavuttivat sosialidemokratian sisällä viimein sen, mitä he olivat aina tavoitelleet. Sosialidemokraatit pyrkivät nyt täysmääräiseen vallankäyttöön parlamentissa

¹⁸ Valtiopäiväedustaja ja saksalaisen sosialidemokratian nuori toivo Frank lähti vapaaehtoisena länsirintamalle ja kaatui sodan ensimmäisinä kuukausina.

ilman teoreettista puhetta vallankumouksesta. Voittonsa hetkellä reformistinen sosialismi kuitenkin luopui keskeisimmästä vaatimuksesta: valtiojärjestyksen demokratisoimisesta! Keisarillinen, militaristinen ja kapitalististen intressien kanssa liittoutunut aateli-valtio ei ollut muuttunut sodan tai linnanrauhan myötä demokraattiseksi. (Engelmann 1984, 282.)

Bernstein pysyi enemmistösosialidemokratiasta poiketen sillä linjalla, että vastuullinen sotapolitiikka Saksassa tulee edellyttämään myös ulkopolitiikan alistamista parlamentin kontrollille. Enemmistösosialidemokraatit taas painottivat, että linnanrauha tulisi edistämään Saksan demokratisoitumista sodan jälkeen. Eduard Davidin mukaan sodasta syntyy militaristis-monarkistisen aallon lisäksi myös demokraattinen aalto (David 1966, 23). Parlamentarisoituminen liittyi Bernsteinilla laajempaan ajatukseen julkisen keskustelun voimasta rationaaliseen ulkopolitiikan muodostumisessa, ulkopoliittisen eliitin alistamisesta parlamentin valvonnalle sekä Saksan kehitykseen kohti eurooppalaista kulttuurikansakuntaa. Nämä argumentit jäivät – kuten jo aiemmissa luvuissa todettua – kuitenkin vähemmistöön SPD:n piirissä aina USPD:n perustamiseen saakka.

Llanquen kaltaisten tutkijoiden mukaan saksalaisessa maailmansodan aikaisessa ulkopoliittisessä keskustelussa vedottiin usein siihen, että parlamentarismi politisoisi turhaan ulkopolitiikan. Ulkopolitiikassa katsottiin tarvittavan ennen kaikkea puolueetonta pitkäjänteisyyttä¹⁹. (Llanque 2000, 14–15.) Bernstein oli tutustunut Englannin parlamentaariseen järjestelmään Lontoon vuosinaan ja hänen mukaansa Englanti oli pystynyt johdonmukaiseen ulkopolitiikkaan parlamentarismista huolimatta – tai pikemminkin sen johdosta. Toisaalta hän kyseenalaistaa ylipäätään käsityksen ulkopoliittisen jatkuvuuden tavoiteltavuudesta, jos maan harjoittama ulkopolitiikka seuraa vallitsevia porvarillis-imperialistisia linjoja. Parlamentarismilla on ulkopolitiikassa huono maine, mutta todellisuudessa se toimii ulkopolitiikassakin. (Bernstein 1917, 65.)

Kuten edellisessä alaluvussa osoitettiin, Bernsteinin mukaan myöskään Ranska ja Englanti eivät olleet saavuttaneet riittävää edistystä ”talouden demokratisoinnin” suhteen, jotta

¹⁹ Edustuksellista demokratiaa vaativia ääniä oli ensimmäisen maailmansodan aikaisessa saksalaisessa keskustelussa yleisesti vähän, ja harvat edustuksellisen demokratian puolestapuhujat joutuivat jatkuvasti puolustuskannalle julkisessa keskustelussa. Llanquen mukaan saksalaisen demokratiakeskustelun vaihtoehdot eivät olleet suoran tai edustuksellisen demokratian välillä. Demokratiakeskustelun vaihtoehtoina esiintyivät vallitseva puolueettoman asiantuntijuuteen vetoava, poliittisen vastuun ulottumattomissa oleva virkamieshallitus tai toisaalta julkiselle mielipiteelle altis poliittinen puolueista muodostettu hallitus. (Llanque 2000, 14–15.)

niiden ulkopoliittikkaa olisi voinut luonnehtia demokraattiseksi. Hän ei silti katsonut, että Ranskan ja Englannin kohdalla olisi ollut perustuslaillisia esteitä demokraattisen ulkopoliittikan harjoittamiseen. Sen sijaan keskusvalloissa Saksassa, Itävalta-Unkarissa ja Venäjällä tarvittaisiin suuri perustuslaillinen uudistus demokraattisen ulkopoliittikan mahdollistamiseksi. (ks. esim. Bernstein 1917, 12 & 17–18)

Bernstein korosti muiden kulttuurivaltioiden kehitystä merkittävänä argumenttina siirtyä kohti ulkopoliittista parlamentarismia, samoin kuin argumentoidessaan demokraattisen patriotismin puolesta. Tämä teema oli ollut pitkään esillä Bernsteinin kirjoituksissa. Artikkelissa *Parlamentarismus und Sozialdemokratie* (1906) alleviivattiin, että ei ole syytä, miksi Saksan poliittisen kehityksen tulisi mennä eri suuntaan kuin Iso-Britannian ja Ranskan. Teleologisen historiankäsityksensä mukaisesti Bernstein tulkitsi parlamentarismiin siirtymisen kulttuurisena edistyksenä, jonka suuntaan myös Saksan tulisi kulkea. Saksalaisten sosialistien, kuten Karl Marxin ja Wilhelm Liebknechtin, tekstejä Bernstein piti tästä syystä vanhanaikaisina. Saksalaisissa tarkasteluissa ei ollut otettu huomioon kaikkia niitä työväestöä hyödyttäneitä poliittisia vapauksia ja oikeuksia, joita Englannissa ja Ranskassa oli saavutettu. (Ibid., 15–20) Saksan keisarikunnan parlamentarisoiminen liittyi Bernsteinilla myös ajatukseen siitä, että Saksa oli Englannin ja Ranskan tapaan osa kulttuurimaailmaa ("Kulturwelt"), jonka edistyneisyyden ilmaus parlamentaarinen valtiomuoto itsestään selvästi oli. (Bernstein 1917, 133–134)

Bernstein viittaa parlamentarismia koskevissa teksteissään myös *Union of Democratic Control (UDC)* -liikkeen toimintaan, joka syntyi Englannissa ensimmäisen maailmansodan myötä vastustamaan militarismin vaikutusta ulkopoliittikassa. Liikkeeseen kuului työväenpuolueesta eronneen Ramsay MacDonaldin ja liberaalin Charles P. Trevelyanin sekä sosialisti ja näytelmäkirjailija George Bernard Shawn kaltaisia hahmoja. Bernstein viittaa unionin vaatimukseen siitä, että vastaisuudessa kaikki diplomaattiset sopimukset tulisi hyväksyttävä parlamentilla, ja kaikki diplomaattinen toiminta tulisi alistaa julkisuuteen tarkasteltavaksi. Bernstein näki, että englantilaisen liikkeen poliittinen ohjelma pitäisi hyväksyä myös Saksassa seuraavina vuosina. Ensimmäinen askel voisi olla vaatimus siitä, että kansanedustuslaitoksen olisi saatava hyväksyä kaikki diplomaattiset sopimukset vastaisuudessa. (Bernstein 1917, 50–51.)

Union of Democratic Control oli julkaissut jo syyskuussa 1914 neljäkohtaisen rauhanohjelman. Diplomatian ja ulkopolitiikan parlamentarisoinnin lisäksi unioni painotti, että maa-alueita ei saisi liittää toisen valtioon ilman kansalaisten suostumusta, kansainvälisessä politiikassa tulisi pyrkiä yhteistyöhön vallan tavoittelun sijasta, Ison-Britannian tulisi pyrkiä vapaaseen kauppaan ja asevarustelua olisi hillittävä varusteluteollisuuden kansallistamisen kautta. Käytännössä unioni ajautui lähelle Itsenäistä työväenpuoluetta (Independent Labour Party), joka oli sodassa ”pasifistisempi osa” työväenpuoluetta. Liikkeen johtohahmoa Ramsay Macdonaldia ei voida kutsua pasifistiksi, vaikka hän suhtautui kriittisesti sotapolitiikkaan ja pyrki käymään keskustelua kestävästä ja oikeudenmukaisesta rauhasta. Kirbyn arvion mukaan hän oli pikemminkin ”maltillisen ja rationaalisen” ulkopolitiikan kannattaja. (Kirby 1986, 44.) UDC ja Itsenäinen työväenpuolue ajoivat selkeästi samansuuntaisia tavoitteita Englannissa kuin Bernstein ja hänen poliittiset liittolaisensa Saksan kontekstissa.

Diplomaattisten sopimusten hyväksyttäminen parlamentilla oli myös osa Bernsteinin ulkopolitiikan demokratisoimisen projektia. Taustalla oli näkemys siitä, että erityisintressejä palveleva diplomatia oli yksi merkittävimmistä ensimmäisen maailmansodan syistä. Problemaattista oli etenkin diplomaattikunnan epädemokraattinen sosiaalinen koostumus, sillä diplomaattikunnan rekrytointi pohjasi liikaa varallisuuteen, luokkaetuoikeuksiin ja aatellisstatukseen. Myös diplomaattien nimittäminen on saatava parlamentin vaikutusvallan piiriin. Bernstein väittelee eräässä artikkelissa George Bernard Shawn kanssa Saksan etuoikeutetusta maanomistaja-aatelistosta, Junker-luokasta, jonka intresseihin Saksan aggressiivinen ulkopolitiikka usein laskettiin. Bernstein haluaa kuitenkin huomauttaa, että myös Englannilla oli oma etuoikeutettu ”Junker-luokkansa”, joka palveli maan suurlähetystöissä. (Bernstein 1917, 34–36) Erityisintressien valta ulkopolitiikassa ei ollut siis ainoastaan saksalainen ilmiö. Joissain yhteyksissä Bernstein (Ibid., 157) puhui hämmäntävällä tavalla myös ”diplomatian lopettamisesta”.

4.4 Vapaakauppa, vuorovaikutus ja rauha Euroopassa

Uuden demokraattisen patrioottisuuden ja ulkopolitiikan parlamentarisoimisen vaatimusten ohella Bernsteinin rauhanpoliittisen ohjelman keskeisimpiä ja toistuvimpia vaatimuksia oli kansojen välisen vapaakaupan ja vuorovaikutuksen edistäminen. Kauppapolitiikka oli kiinnostanut Bernsteinia 1890-luvulta asti. Revisionismi-kirjoituksissa vapaakauppa

esiintyi kauppapolitiikkana, jonka kautta voidaan lisätä kansojen välistä vuorovaikutusta ja täten vastustaa kiihkopatriotismia (Bernstein 1899.) Bernstein työskenteli kauppakysymysten parissa Saksaan paluustaan lähtien valtiopäivillä ja kauppapolitiikka oli toistuva aine hänen artikkeleissaan. Vapaakauppa ja tuulimuurit nousivat erityisesti 1900-luvun alkupuolella suuriksi poliittisiksi kiistanaiheiksi, sillä Saksa teki vuosisadan vaihteessa päätöksen entistä korkeammista suojatulleista ja rakensi laivastoa Englannin merimahtia haastamaan. (ks. esim. Carsten 1993)

Bernsteinin teesi rauhanomaisen kehityksen ja vapaakaupan yhteyksistä korostui jatkuvasti hänen maailmansodan aikaisessa kirjallisessa tuotannossaan. Esimerkiksi Die Neue Zeit -lehdessä julkaistussa *Handelspolitik und die Völkerbeziehungen* -artikkelissa vapaakauppa korostuu jälleen kansojen välistä harmoniaa luovana kauppapolitiikkana. Periaatteellisella tasolla tullimuureissa oli kansainvälisten kriisien lähde, sillä suojatullit estivät kulttuurikansoja näkemästä yhteisiä intressejä erityisintressien yli. Vapaakauppa oli Bernsteinille kulttuuritasoltaan sivistyneemmän kansakunnan kauppapolitiikkaa, samoin kuin demokratia oli kulttuurisesti kehittyneen kansakunnan (Kulturnation) yhteiskuntamuoto. Suojatullien rakentaminen ilmensi ainoastaan alkukantaisten vaistojen voittoa yleisestä intressistä. Bernsteinin mukaan kansankuntien ei pidä vajota samalla tasolle kuin lapset leikeissään, jotka saattavat huutaa: en enää leiki kanssasi! (Bernstein 1917, 167). Vapaakauppa liittyi Bernsteinilla erottumattomasti ajatukseen kulttuurisesta edistyksestä ja voittoa ihmiskunnan sotaisasta alkutilasta.

Bernstein katsoi, että kauppapolitiikan kiistat olivat johtaneet kulttuurikansojen taloudellisen ja kulttuurisen vaihdon heikentymiseen. Tästä voitiin pitää esimerkkinä Itävalta-Unkarin ja Venäjän välien kiristymistä, vaikka kauppapolitiikkaa ei voi pitää suursodan viimekätisenä syynä. Kauppapolitiikan suojatullien ja sodan takaa voidaan kuitenkin havaita sama ideologia: ne korostavat jatkuvia ja perustavanlaatuisia vastakohtaisuuksia (Gegensätze) kansojen välillä. Bernstein kuvailee saksalaista suojatullikirjallisuutta kansallismieliseksi kamppailukirjallisuudeksi (Kampfliteratur), joka ylikorostaa kansojen välisiä vastakkaisuuksia. Genre kuvaa kansakuntien taloudellisen vuorovaikutuksen nollasummapeliksi ja näkee taloudelliset vastakohtaisuudet luonnollisina. Suojatulli sota voi helposti leimahtaa ”oikeaksi sodaksi”. Suojatullipolitiikka edistää sotaa ja sota suojatullipolitiikkaa. (Bernstein 1917, 168–169) Bernstein katsoi, että suojatullit voivat luoda kansainvälisiin suhteisiin sotaisan ”huonon kehän”.

Bernstein käsitteli myös Saksassa esiintyvää yleistä väitettä siitä, että juuri vapaakaupasta tunnettu Englanti olisi erityisen sotaisia valtio. Englannin käymiä sotia eri puolilla maailmaan ei voi Bernsteinin mukaan tulkita vapaakauppadoktriinin, vaan pikemminkin Englannin maailmanvallan seurauksena. Englantilaiset vapaakauppaliberaalit olivat esimerkiksi vastustaneet Krimin sotaa Venäjää vastaan. Krimin sota oli ainoa kerta ennen maailmansotaa, jolloin Englanti oli ollut sodassa ”kehittyntä eurooppalaista valtiota” vastaan. Vapaakaupan vaikutukset kansojen välisiin suhteisiin alkavat hahmottua vasta pidemmällä aikavälillä. Bernstein piti myös selvänä, että vapaakauppaa kannattavat, poliittiset puolueet ovat sitoutuneempia rauhanomaiseen politiikkaan. Vapaakauppa on rauhaa edistävä ”sitkeä sosiaalinen voima”. (Bernstein 1917, 171–175.)

Bernstein ottaa kantaa myös sodanaikaiseen kehitykseen, jossa keskus- ja ympärysvallioilla oli pyrkimystä rakentaa ympärilleen tullialueita. Bernsteinin mukaan tällaisilla suunnitelmilla on tendenssinä johtaa tullisotiin. Saksassa ja Itävalta-Unkarissa järjestettiin lukemattomia konferensseja yhteisen tulliliiton ympäriltä. Bernstein näkee tullimuuripolitiikan vaaroja kotirintaman lisäksi myös Englannissa, jossa on herännyt haluja rajoittaa sodanjälkeistä vapaakauppaa Saksan kanssa. Tällä voisi olla laajakantaisia vaikutuksia kansojen poliittisiin ja kulttuurisiin suhteisiin. Kansojen suhteiden intiimiys kärsisi tästä päätöksestä, samoin kuin kulttuurinen edistys. (Bernstein 1917, 176–177.) Tulevaisuuden Eurooppaa käsittelevässä artikkelissaan Bernstein ilmaisi myös huolensa keskusvaltojen ja ympärysvaltojen lehdistössä käydystä keskustelusta, jossa kannatettiin kaupan ja vuorovaikutuksen rajoittamista kahden blokin välillä. Hän piti tällaisia suunnitelmia sodan jatkamisena ”verettömin välinein”. (Ibid., 183–185.)

Bernstein hahmotti suojatullit Euroopan sodanjälkeisen kehityksen ja positiivisen vuorovaikutuksen suurena uhkana. Erityisesti Bernstein argumentoi Friedrich Naumannin²⁰ Mitteleuropa-teosta vastaan. Naumannin ”liberaalis-imperialistisessa” Mitteleuropa-visiossa Euroopan sodanjälkeinen tulevaisuus rakennettiin Saksan hegemonisen aseman varaan Keski- ja Itä-Euroopassa. Visiossa katsottiin, että tendenssi kohti suurempia yksiköitä (”Grossbetrieben”) on johtamassa talousblokkien syntyyn, jotka rakentuvat

²⁰ Friedrich Naumann oli saksalainen sosiaaliliberaali poliitikko, joka pyrki luomaan ennen maailmansotaa parempia yhteyksiä saksalaisen työväenliikkeen ja liberaalien välille. Sodan jälkeen hänestä tuli vasemmistoliberaalin Deutsche Demokratische Partein puheenjohtaja.

suurimpien mahtien ympärille. Naumann rakensi Mitteleuropa-visiotaan myös historiallisen argumentin kautta. Mitteleuropa-ajattelun juurien katsottiin ulottuvan saksalais-roomalaiseen keisarikuntaan ja 1800-luvun Saksan liittoon asti. Saksassa Mitteleuropa-konseptista tuli maltillisen talousimperialismin raamattu. (esim. Winkler 2000, 342) Bernstein oli 1900-luvun alkuvuosina huolestunut myös Sozialistische Monatsheften kirjoituksista, jotka kokosivat Saksan ympärille kontinentaalista protektionistista talousyksikköä Iso-Britanniaa haastamaan. (Hyrkkänen 1984, 270)

Vapaakauppa ilmensi Bernsteinille laajemmin sosialismin periaatteiden ja demokraattisen sopimusidean toteutumista kansojen välisissä suhteissa. Kauppapoliittisissa kysymyksissä, kuten myös demokratiaa koskevissa kysymyksissä, korostuikin vastakkainasettelu erityisen ja yleisen edun välillä. Vapaakauppa liittyy Bernsteinin ajattelussa keskeisesti revisionistiseen sosialismikäsitelyyn, joka samaisti sosialismin yleiseen etuun. Vapaakauppa edistää yleistä etua ja tätä kautta sosialismia, sillä se muodostaa kansojen välille entistä tiiviimpiä siteitä, jotka ehkäisevät ajan myötä kriisejä ja sotia. Esimerkiksi lisääntyneistä siteistä eurooppalaisten kulttuurikansojen välillä hän otti tieteellisten konferenssien ja kansainvälisten kauppasopimusten kasvavan määrän. Fletcher on korostanut, että vapaakauppa edusti Bernsteinille yleistä hyvinvointia, edistystä ja kansainvälistymistä, mikä taas samaistui sosialismiin. (Fletcher 1984.)

Bernstein katsoi, että vapaakauppa edisti myös kansantalouden kehitystä. Vapaakaupan voitiin katsoa alentavan tuotantokustannuksia, edistävän vientiteollisuuden menestymistä ja parantavan tuotannon tehokkuutta erikoistumisen kautta. Hän puolusti maatalouden tullien poistamista argumentoiden, että tullien poistaminen lisäisi kysyntää sisämarkkinoilla ja tehostaisi maataloutta. Tuotannon siirtymisestä aiheutuvat seuraukset pystytään puolestaan korvaamaan maanviljelijöille verotuksen kautta. Vapaakauppa oli Bernsteinille myös itsestään selvästi sosialistisen - tuotantovälineet yhteiskunnallistaneen - valtion kauppapolitiikkaa, koska sosialistinen valtio pystyisi verotuksen kautta kompensoimaan tuotantosektoreille vapaakaupan aiheuttamat menetykset. Bernstein oli valmis hyväksymään tullit vain poikkeustapauksissa. (Fletcher 1984, 145–146.)

Fletcher näkee Bernsteinin ajatuksissa vapaakaupasta paitsi revisionismin perintöä, myös klassisen englantilaisen liberaalin vapaakauppa-ajattelun vaikutusta. Bernsteinin näkemykset vapaakaupasta rauhanomaisuudesta seurasivatkin keskeisesti muun muassa

englantilaisen liberaalin Richard Cobdenin ajatuksia. Cobden näki vapaakaupan siunauksellisuuden siinä, että vapaakauppa tekee kansat yhä riippuvaisemmiksi toisistaan. (Fletcher 1984, 144) On mielenkiintoista, että sekä talousliberaalin Cobdenin että Bernsteinin kirjoituksissa esiintyy ajatus, jonka mukaan vapaakauppa on yleistä etua palvelevaa kauppapolitiikkaa, kun sotavarustelu sekä merkantilismi sen sijaan palvelevat erityisintressiä. Bernsteinin tavoin myös Cobden näki ulkopolitiikan ongelmana, ettei ulkopolitiikka ei ollut demokratisoitunut, vaan sitä ohjasivat prinssit, diplomaatit ja kenraalit. (Stringham 2004, 106 - 109) Kansainvälisessä kauppapolitiikassa ero reformistisen sosialistin ja talousliberaalin välillä ei ollutkaan ratkaiseva.

Maailmansodan loppupuolelle ajoittuvalla luennolla Bernstein viittaa eksplisiittisesti Cobdenin ajatteluun vapaakaupasta kansainvälistä riippuvaisuutta lisäävänä politiikkana:

Der international zollfreie Güterauftausch wäre ferner ein Mittel, die geograpische Arbeitsteilung zur höchsten Vollkommenheit zu entwickeln und dadurch die Intimität der Völkerbeziehungen, die gegenseitige wirtschaftlichen Verbundenheit der Völker auf die höchste Stufe zu bringen. Das war ja auch der leitende Gedander der grossen Protagonisten des Freinhandels. Sie waren alle zugleich Friedenspolitiker. Kein Ausspruch Richard Cobdens, des grossen Freihandelagitators, ist bedeutsamer als die Antwort, die er in einer Versammlung auf den Einwand gab, die Verwirklichung seiner Politik werde Englan vom Ausland abhängig machen. Sie lautet: "Aber lieber Herr, das ist ja grade das Gute". (Bernstein 1919a, 28.)

5. KANSOJEN VÄLISISSÄ SUHTEISSA VALTIOLLISESTA SUVERENITEETISTA DEMOKRAATTISEEN OIKEUTEEN

Neljännessä luvussa tarkasteltiin Bernsteinin ajattelua demokraattisesta patriotismista, ulkopoliittisesta parlamentarismista, kapitalistisista erityisintresseistä sekä vapaakaupasta. Tässä tutkielman viidennessä luvussa tarkastelua laajennetaan Bernsteinin kansainvälistä oikeutta, suvereniteettia sekä kansallista itsemääräämisoikeutta koskevaan ajatteluun. Samoin kuin vapaakauppa-ajatusten, patriotismin ja ulkopoliitiikan parlamentarisoinnin tapauksessa, myös kansainvälinen oikeus ja kansallinen itsemääräämisoikeus liittyivät Bernsteinin ajattelussa ”moderniin demokratia- ja kulttuurikäsitteeseen”. Kansainvälinen oikeus oli osa tätä kulttuurisen edistyksen prosessia, jonka hän näki rauhan edellytykseksi.

5.1 Kansainvälisen oikeuden ja kansallisen itsemääräämisoikeuden kehittäminen modernin demokratia- ja kulttuurikäsitteiden pohjalta

“Man wird hier fragen, was hier unter dem Wort moderne Demokratie verstanden werden soll. Es wird häufig gebrauch, ohne dass für den Begriff eine allseitig akzeptierte und eindeutige Erklärung gegeben ware. Daher schein es mir notwendig, zu bemerken, dass es in diesen Auseinandersetzungen moderne Demokratie der zusammenfassende Ausdruck ist für die demokratische gesinnte Welt der modernen Kulturvölker und ihre politischen Grundsätze und Ziele. Die Demokratie unserer Zeit ist nicht schlechthin Massenherrschaft. Sie ist die Bewegung für die Verwirklichung der politischen Gleichheit zum Zweck der Beseitigung aller Klassenherrschaft und aller sozialen and nationalen Unterdrückung.” (Bernstein 1919b, 134)

Sosialistinen revisionismi pohjasi muutamiin eettisiin ideaaleihin ja regulatiivisiin ideaaleihin kuten toverillisuuteen, vapauteen, oikeudenmukaisuuteen ja sopimusideaan. Revisionismi pyrki yhteistyöhön edistyksellisen porvariston kanssa demokratian alan laajentamiseksi yhteiskunnassa (esim. Hyrkkänen 1995, 18). Seuraavassa tarkastelen sitä, miten Bernstein sovelsi revisionismissä muotoilemiaan regulatiivisia ideoita suhteessa kansainvälisen oikeuden kysymyksiin, joita Bernstein käsitteli laajalti vuodesta 1916 alkaen. Tästä kirjallisesta tuotannosta erityisen tärkeitä ovat Bernsteinin vuoden 1917 ja 1918 luennoista kootut teokset *Völkerrecht und Völkerpolitik* (1919b) teos ja *Völkerbund*

oder Staatenbund. Eine Untersuchung (1919a). Myös vuonna julkaistussa Sozialdemokratische Völkerpolitik -teoksessa (1917) on lukuisia viittauksia kansainväliseen oikeuteen ja rajoittamattoman suvereniteetin murtavaan politiikkaan.

Yksi revisionistisen vapauden keskeisistä ulottuvuuksista on yksilön itsemääräämisoikeuden piiriin kuuluva vapaus toimia ilman valtion tai muun kollektiivin asettamia rajoituksia. Tämä formaalin vapauden alan voi katsoa rajoittavan enemmistön valtaa yksilöön. Maailmansodan aikaisissa kansainvälistä oikeutta käsittelevissä teksteissään Bernstein tekee usein rinnastuksen yksilöiden vapausoikeuksien ja kansan itsemääräämisoikeuden välillä. Sveitsiläiselle Die Internationale Rundschau -lehdelle vuonna 1915 kirjoittamassaan *Die sogenannten nationale Lebensfragen* -artikkelissa Bernstein katsoo demokraattisen sopimusperiaatteen edellyttävän, että enemmistöpäätökset ja yksilöiden ja kansojen vapaudet ovat sopusoinnussa. Sisäpoliittisen sopimusperiaatteen toteutumisen kannalta keskeinen käänne oli Ranskan vallankumous, jolloin yksilöiden turvaksi luotiin yksilöiden itsemääräämisoikeuden turvaavat ihmisoikeudet. Jos yksilön vapauksien turvaajana voidaan nähdä ihmisoikeuksien julistus, niin kansojen oikeuksien takaamiseksi tulisi vastaavalla tavalla luoda kansojen välinen oikeus *Völkerrecht*. Toisilla kansoilla ei ole demokraattista oikeutta alistaa toisia kansoja. (Bernstein 1917, 127–128.)

Revisionismi-kiistojen yhteydessä Bernsteinin liberaali sosialismi puolusti yksilöiden oikeuksia vallankumouksellisessa tilanteessa. Hän argumentoi ranskalaisen August Blanquin kaltaisia ajattelijoita vastaan, jotka näkivät vähemmistön vallankumouksen mahdollisena sosialistisena strategiana. Bernsteinille sosialismin edellytys oli aina yksilön rikkomaton itsemääräämisoikeus, sillä kuten todettua, demokratia on vapauden organisoimisen muoto, joka rajaa enemmistön valtaa suhteessa yksilöön (Bernstein 1899). Bernsteinin tavassa määritellä demokratia rikkomattoman itsemääräämisoikeuden kautta voidaan löytää yhtäläisyyksiä myös 1800-luvun suuren liberaalin John Stuart Millin ajatteluun. Mill katsoi, että demokratia ei voi tarkoittaa diktatuuria, sillä yksilönvapauksien ja enemmistöpäätösten tulee olla sopusoinnussa (Mill 1996, 8). Demokratia ei ole ikinä enemmistövallan muoto. (Bernstein 1919b, 134).

Kirjoitukset, joissa puolustetaan sodan keskellä kansojen rikkomatonta itsemääräämisoikeutta ja vapautta, voidaan nähdä klassisen revisionismi-ajattelun jatkumona, sillä vapauden ja itsemääräämisoikeuden kaltaisia regulatiivisia ideoita

sovellettiin sodan aikana uudessa kontekstissa. Toisaalta kirjoituksissa – ja kenties myös koko revisionismissa – näkyy myös selkeästi luonnonoikeusajattelun vaikutus. Sozialismus Einst und Jetzt (1922) -teoksessa Bernstein kirjoittaa, että Ranskan ihmisoikeuksien julistuksessa määritellyt oikeudet perustuvat luonnonoikeuteen. Samoin hän puhuu sosialismin luonnonoikeudellisesta oikeutuksesta. 1800-lukulaiset sosialistit ranskalainen Charles Fourier ja englantilainen Robert Owen sekä saksalainen Wilhelm Weitling lähtivät sosialismissaan siitä lähtökohdasta, että on olemassa idea oikeudesta ja oikeudenmukaisuudesta, joka ei perustu olemassa olevaan lakiin. (Bernstein 1922, 13–17)

Kansainvälisten intressien pelissä kansojen pelastukseksi voi Bernsteinin ajattelussa osoittautua kansan oikeudenmukaisuudentaju (Rechtsgefühl), joka voi ylittää kapitalististen intressien vastakohtien ja valtapyrkimyksen lainalaisuudet. Bernsteinin mukaan on tärkeää puhua eettisin käsittein kansainvälisestä politiikasta, vaikka onkin olemassa vaara eettisten käsitteiden väärinkäytöstä. Tästä esimerkkinä Bernstein mainitsee Englannin pääministeri Asquithin puheen 6. elokuuta 1914, jossa hän ilmoittaa Englannin osallistumisesta ensimmäiseen maailmansotaan. Asquithin ansioksi Bernstein laskee sen, että hän kuitenkin mainitsi ”sopimusajatuksen rikkomattomuuden” ja ”pienien valtioiden oikeudet”. Saksalaisista poliitikoista poiketen Asquith pyrki yhdistämään eettisiä näkökohtia ajatteluun kansallisesta edusta. (Bernstein 1917, 41) Bernstein nostaa taas kapitalististen erityisintressien vastavoimaksi eettisiä periaatteita, ”regulatiivisia ideoita” sopimusajatuksista ja pienien kansojen itsemääräämisoikeudesta.

Tutkielmassa on useaan otteeseen sivuttu Bernsteinin ajatuksia kulttuurista ja kulttuurimaailmasta (Kulturwelt) ja kulttuurikansoista (Kulturvölker). Modernin demokratiakäsityksensä ohella Bernstein tyypillisesti perusteli kansainvälistä politiikkaa ja oikeutta koskevat ajatuksena kulttuurisen edistyksen kautta. Esimerkiksi vuonna 1912 julkaistussa Sozialistische Monatsheften artikkelissa korostuu ajatus siitä, että sosialidemokratia on kulttuuriliike, koska se kannattaa yleisiä sopimuksia valtioiden välillä, kansainvälisen oikeuden (Völkerrecht) jatkokehittämistä, kaupan erityisoikeuksien vähentämistä ja kansainvälisten riitojen selvittämistä kansainvälisten tuomioistuinten kautta. Kulttuuriajaukset kumpuavat sosialidemokratian internationalismista. (Bernstein 1912a, 1168) Bernsteinin teksteissä esiintyy myös erottelu ihmiskunnan barbaarisen ja sotaisan alkutilan (Urzustand) ja kulttuurihistoriallisen tilan välillä. Kansainvälinen oikeus ja muut toimet sotaa vastaan ovat askelia kohti kulttuurista edistystä. Aikaisemmin

ihmiskunnan toiminta perustui tapoihin, mutta kulttuurin ja sopimusidean kautta päätökset voivat perustua järkeen. (esim. Bernstein 1919b, 11–15)

5.2 Rajoittamaton suvereniteetti eettisen kansainvälisen oikeuden esteenä

“Der Staat ist geschichtlich als Werkzeug der Beherrschung und Niederhaltung entstanden und die Doktrin von der Unantastbarkeit der staatlichen Souveränität ist noch das Merkmal dieser seiner Entstehung und blutigen geschichte.” (Bernstein 1919b, 138.)

Bernsteinin kansainvälistä politiikkaa käsittelevistä kirjoituksista on luettavissa jatkuva valtiollisen suvereniteetin kritiikki. Valtiollinen suvereniteetti on murrettava, koska rajoittamattomana se uhkaa yksilöiden ja kansojen itsemääräämisoikeutta. Valtiollinen suvereniteetti korostaa vallan ja sotilaallisen voiman merkitystä kansojen välisissä suhteissa, joka uhkaa itsessään modernia demokratiakäsitystä ja kulttuuriedistystä. Suvereniteetin haastamiseksi ja demokratian edistämiseksi Bernstein ehdottaa toistuvasti kirjoituksissaan uuden kansainvälisen oikeuden (Völkerrecht) kehittämistä vallitsevan kansainvälisen oikeuden (Staatenrecht) tai pikemminkin valtioiden välisen oikeuden tilalle. Völkerrecht on ”moraaliin” ja ”oikeudenmukaisuuteen”, käytännössä regulatiivisiin ideaaleihin, perustuvaa kansojen välistä oikeutta, jossa osapuolina ovat ”kansat”. Käsitteellä Staatenrecht kuvataan valtioiden suvereeniteetin perustuvaa kansainvälistä oikeutta, joka ei täytä perustuvan kulttuurisen ja eettisen kansainvälisen oikeuden kriteerejä²¹. (esim. Bernstein 1919b, 45–46.)

Staatenrecht ja Völkerrecht käsitteiden lisäksi Bernstein erottelee kansainvälisessä politiikassa valtioiden politiikan (Staatenpolitik) ja kansojen politiikan (Völkerpolitik). Vastakkainasettelu toistuu hänen artikkeleissaan vuosina 1914–1916 ja erottelu esiintyy myös hänen pitämillään luennoilla vuosina 1917 ja 1918. Kummallisen käsitteellisen erottelun perusidea perustuu siihen, että Bernstein näki ensimmäisessä maailmansodassa sodan osapuolina valtiot ja pyrki todistamaan, että kansakunnat eivät suinkaan sodi keskenään eikä niiden välillä ole perustavia intressiristiriitoja. Toisaalta Bernsteinin

²¹ Bernstein viittasi 1916 ja 1917 luennoillaan muun muassa berliiniläiseen oikeustieteen professoriin Franz von Lisztiin, joka oli nostanut saksalaisen kansainvälisen oikeuden käsitteen ”Völkerrecht” ongelmaksi, sillä käsite viittaa kansojen yhteisön välisiä suhteita määritteleviin oikeussääntöihin, vaikka valtiot ovat kansainvälisen oikeuden toimijoita. Täten Völkerrecht-käsite olisi tullut von Lisztin mukaan korvata käsitteellä Staatenrecht. (Bernstein 1919b, 10 & 11)

valtioteoriasta tiedetään, että työväenluokka ja muut demokraattiset voimat eivät olleet hänen mukaansa saaneet vaikutusvaltaa ulkopoliitikassa. Staatenpolitik oli rajoittamattoman suvereenin ja erityisintressien hallussa olevan valtion ulkopoliitikkaa. Tällainen valtio pyrkii ainoastaan alistamaan (Organ der Beherrschung) eri kansanluokkia ja asukkaita vaikka sotavoiman keinoin. (esim. Bernstein 1917, 58–61)

Käsitteellinen Völkerpolitik/Staatenpolitik -vastakkainasettelu liittyy myös siihen, että ensimmäisessä maailmansodassa kauheudet kohtasivat yleisen asevelvollisuuden ja siviiliväestön murhien kautta aikaisempaa laajempia kansanjoukkoja. Tästä syystä sodat näyttäytyivät Bernsteinin mukaan joillekin ”kansojen sotina”, eikä Saksassa ole tajuttu, että kansat eivät ole saaneet ääntään kuuluviin valtioiden politiikassa. Saksalaisessa käsitehistoriassa on korostettu, että ensimmäisen maailmansodan myötä saksalaiseen kielenkäyttöön nousi käsitys kansojen sodasta (Völkerkrieg) ja kansanarmeijasta (Volksheer). Kansan käsite liitettiin myös entistä vahvemmin valtioon (Volkstaat tai Staatsvolk). Kansasta tuli käsite, jonka kaikki poliittiset voimat pyrkivät ottamaan haltuun. (Brunner et al. 1992, 389–393) Tässä mielessä Bernstein oli aikalaistensa keskuudessa tyypillinen poliittinen ajattelija, sillä hän esitti omat regulatiiviset ajatuksensa kansan tahdon ja intressin mukaisena politiikkana.

Kansan ja kansakunnan (Nation) käsitteet olivat Saksassa 1700- ja 1800-luvuilla usein käsitteitä, jotka liittyivät ”tulevaan järjestykseen”. Ranskan pitkälle edistynyt kansankunta oli esikuva, johon suuntaan myös Saksan kuningas- ja ruhtinaskuntien alueella olisi tullut siirtyä. Saksalaisten ei katsottu olevan vielä kansa (Volk), vaan pikemminkin eripurainen ja kehittymätön *Völkerschaft*. Näin kansasta tuli tulevaisuuskäsite, joka sai ”edistyksestä” ja ”kehityksestä” dynaamisen voimansa. (Brunner et al 1992, 149 ja 390.) Bernsteinin käsityksessä kansojen politiikasta on eittämättä kaikuja 1800-luvun kansan käsitteestä. Kansanvalta tuo edistystä ja kansojen politiikka on ilmiselvästi edistyksellistä tulevaisuuden politiikkaa. Puhuessaan kansojen politiikasta ja parlamentarismista Bernstein tuntuu suhtautuvan erittäin optimisesti demokratisoitumiseen ja kansanvallan rauhanomaiseen luonteeseen.

Bernstein kritisoi kansainvälisen oikeuden alalla erityisesti berliiniläistä oikeustieteen professoria Paul Eltzbacheria, joka oli julkaissut vuonna 1916 teoksen *Totes und lebendes Völkerrecht*. Eltzbacher oli esittänyt, että sodassa ylin päämäärä olisi rikkoa vastustajan

moraalinen ja materiaallinen vastarinta. Eltzbacher nosti raakuuden ja brutaaliuden tärkeäksi yhteiskunnalliseksi hyveeksi. Tällainen näkemys ei tullut kauas kenraali Hindenburgin näkemyksestä, että kauhein sota olisi kaikkein humaanein sota. Eltzbacherin ajattelussa katsottiin samoin, että (valtioiden) voima määrää käytännössä oikeuden sisällön. Tästä näkökulmasta kansainvälisen oikeuden rikkominen osoittaa ainoastaan, että oikeus ei vastaa ajan enää haasteisiin. Juuri Eltzbacher korosti, että ensimmäisessä maailmansodassa ei ollut enää kyse valtioiden välisistä sodista, vaan pikemminkin kansojen sodasta (Völkerkrieg). (Bernstein 1919b, 94–95.)

Staatenpolitik ja Staatenrecht -käsitteet liittyivät Bernsteinin ajattelussa myös reaali politiikka-kiistaan. Valtioiden poliittinen kilpailu maasta, rahasta on häivyttänyt ihmisten mielestä sen tosiasian, että idealismi ja arvopolitiikka ovat ”todellista reaali politiikkaa”. Saksalaisessa ajatteluperinteessä erityisesti Hegelin filosofia, preussilaisuus sekä valtio-oikeudellinen oikeuspositivismi edustivat amoraalista lähestymistapaa, joka pohjaa valtioiden suvereniteetille ja valtapolitiikalle. (Ibid., 99–100) Esimerkkejä suvereniteetille pohjaavasta kansainvälisestä politiikasta ovat opit valtioiden valtatasapainosta (Gleichgewicht der Staaten) tai yhden valtion hegemoniasta Euroopassa. Vallan tasapainon doktriinin voitiin katsoa olevan suoraan ristiriidassa oikeusperiaatteen kanssa. (Bernstein 1917, 56) Kansainväliset suhteet ilman oikeutta voidaan pikemminkin hahmottaa myös valtioiden välisenä anarkiana (Bernstein 1919b, 178).

Kapean valtiollisuuden menestyksen takana Bernstein näkee Hegelin vaikutuksen. Hän antaa Hegelille tunnustusta dialektisen ajattelutavan kehittämisestä, mutta myös kritiikkiä siitä, että poliittisessa ajattelussaan Hegel ihaili preussilaista poliisivaltiota. Tästä juontuu suurilta osin konservatiivinen ja positivistinen valtio-opin doktriini Saksassa:

”Bei Hegel selbst aber endet die Geschichtsbetrachtung in der Verherrlichung des vormärzlichen bureaukratische preussischen Polizeistaats [...] Ihre neueren Vertreter stützen sich zwar auf Hegel, empfangen aber ihre Inspiration nicht vom ihm, sondern ebem vom Staat, wie er ist, in Deutschland, also vom deutschen Militarstaat. Wie dieser etwas sehr viel höheres sein will, als die Gesamtheit, seiner Staatsbürger, mit eigenem, übergeordneten Zweck, der auf diese Weise einen metaphysischen Zug erhält, so treibt auch die positivistische Staatslehre und die von ihr abgeleitete Völkerrechttheorie mit dem Staat fast einen theologischen Kultus, der sich der Fortbildung des

Völkerrecht in demokratischer Richtung widersetzt und der ganzen Völkerrechtlehre, sofern sie von ihm beherrschen lässt, einen scholastischen Character leiht.” (Bernstein 1919b, 100.)

Bernsteinin positivismin kritiikissä viitataan myös saksalaiseen valtio-oikeuden teoreetikoihin Georg Jellinekiin ja Erich Kaufmaniin, jotka korostavat valtiollista suvereniteettia oikeutena (”Recht”). Bernsteinin katsoi, että Kaufmannille valtion ulospäin suuntautuvan vallan saavuttamisesta tuli tärkein päämäärä maailmanhistoriassa, jonka pohjalta muodostuu myös valtion sisäinen käsitys oikeudesta. Valtiollisuus ja suvereniteetti eivät voi sisältää Kaufmannin (ks. esim. 1911) ajattelussa yksilön tai kansojen oikeuksia, vaan valtion ainoa päämäärä on oikeus itsesäilytykseen ja oikeus saada päämääränsä läpi. Siksi valtiotahtojen konfliktissa väkivalta päättää sen, kenellä on oikeus. Sota ei ole tämän logiikan mukaan oikeudellisen asiantilan loppu, vaan kansainvälisen oikeuden tunnustama oikeustodiste. Bernstein kritisoi myös Jellinekin käsitystä valtiollisuudesta. Sopimusajattelu väistyy Jellinekin mukaan suvereniteetin edessä, sillä valtio seisoo korkeammalla kuin mikään oikeuslause. (Bernstein 1919b, 102; 112.)

Bernstein kritisoi oikeuspositivismissa ja saksalaisessa suvereniteettikeskusteluissa erityisesti niiden käsitystä oikeudesta (Recht). Oikeudella oli Bernsteinin analyysin mukaan kaksi merkitystä. Ensimmäinen merkitys viittaa täydelliseen valtaan (”Machtvollkommenheit”) ja omistukseen. Toiseksi oikeudella voidaan viitata moraaliseen tai eettiseen arvostelmaan. Oikeutta voidaan käyttää perustuen voimaan ja valtaan tai siveelliseen oikeutukseen perustuen. Ainoastaan siveellisen oikeutuksen kautta voi syntyä ”aito oikeus”. (Bernstein 1919b, 103) Bernstein viittaa positivismikritiikissään usein uuskantilaiseen oikeusfilosofiin Leonard Nelsoniin. Nelson kritisoi *Rechtswissenschaft Ohne Recht* -teoksessaan Bernsteinin tapaan Georg Jellinekiä ja Erich Kaufmania. Keskeiseksi nousee Jellinekin valtiokäsitys, jonka mukaan valtio ”lakkaa olemasta valtio”, jos on olemassa valtion yläpuolinen oikeustaho. (esim. Nelson 1917, 63)

5.3 Eurooppalainen kansainliitto ja ylikansallinen tuomioistuin suvereniteettia haastamaan

”Das wahre Völkerrecht, das den Völkern das Recht über das Krieg und Frieden gibt, wird nur um so sicherer dazu führen, den Krieg von Völkern gegen Völker, der ja seit undenklichen Zeiten niemals ein von diesen selbst gewollter war, für immer aus der Welt verschwinden zu machen.” (Bernstein 1919b, 98)

Bernsteinin kansainvälistä politiikkaa koskevassa ajattelussa rajoittamattomaksi tulkittu valtiollinen suvereniteetti oli nimetty rauhanomaisen ulkopolitiikan perusongelmaksi. Bernstein viittasikin kansainväliseen oikeuteen valtioiden välisenä oikeutena, sillä vallitseva kansainvälinen oikeus ei ollut onnistunut suvereniteetin rajoittamisessa. Eurooppalaisessa keskustelussa oli jo usean vuosisadan ajan esitetty hahmotelmia eurooppalaisen valtioliiton rakentamisesta, mutta nämä ajatukset eivät olleet saavuttaneet tarpeeksi suosiota valtaapitävien keskuudessa. Bernstein viittaakin kansainvälisen oikeuden historiassa muun muassa englantilaiseen kveekariajattelijaa John Bellersiin, joka ehdotti 1700-luvun alussa siirtymistä eurooppalaisten valtioon, jota hallitsisivat lopulta kansalliset osavaltioparlamentit. Samoin katoliset 1700- ja 1800-luvun ajatukset eurooppalaisesta rauhanliitosta (Friedenbund der Staaten) ovat vahvasti läsnä. Bernsteinin mukaan ei sovi myöskään unohtaa ”suurta Immanuel Kantia”. (Bernstein 1919a, 5-7.)

Kansainvälistä oikeutta koskevilla luennoillaan 1917 ja 1918 Bernstein otti kantaa ajankohtaiseen kansainväliseen ja saksalaiseen keskusteluun Kansainliitosta (saks. Völkerbund ja engl. League of Nations). Erityisesti hän viittaa Yhdysvaltojen presidentin Woodrow Wilsonin ja Iso-Britannia ulkoministerin Edward Greyin sekä romanien maiden valtiomiesten ja pasifistien tekemiin ehdotuksiin. Bernstein kuitenkin korostaa vuonna, että Saksan kontekstissa Kansainliitto-käsitteen (Völkerbund) käyttö on johtamassa väärinymmärrykseen. Kansainliitto-käsite edellyttää, että liittoon kuuluvissa maissa vallitsee demokraattiset olosuhteet, että maiden välillä vallitsevat tarpeeksi ”intiimit suhteet”. Kansainliitto ei täten voi olla valtiollista suvereniteettia suojelevaa valtioiden välistä oikeutta. Kansainliiton käsitteen hengen mukainen Völkerrecht rakentuu Leonard Nelsonin luonnostelemallaan eettisen oikeuden varaan. Englanninkielisissä ja ranskankielisissä maissa ei ole samaa käsitteellistä ongelmaa, sillä käsitteet ”international law” ja ”droit international” eivät ”viittaa kansaan”. (Ibid., 14–16.)

Bernstein painotti toistuvasti, että toistaiseksi Kansainliitto-visiot eivät olleet konkretisoituneet. Haagin 1899 ja 1907 konferenssien päätökset olivat riittämättömiä esimerkiksi sitovan valtioiden konflikteja ratkovan tuomioistuimen suhteen. Haagin päätökset eivät pystyneet pakottamaan valtioita neuvottelemaan ja kiistakysymyksiä ei pystytty delegoimaan puolueettomalle tarkastuskomissiolle. (Bernstein 1919a, 7-9.) Toisaalta Bernstein näki, että ilman sisäpoliittisen järjestyksen demokratisoitumista,

Kansainliitto olisi mahdottomuus tai sen pohja olisi ainakin epävarmalla pohjalla. Tämä edellyttää esimerkiksi Saksassa ja myös saksalaisen työväenliikkeen piirissä uutta suhtautumista valtiollisuuteen. Niin kauan kuin valtiollisuus rakentuu kapitalistiselle taloudelle ja imperialistisille tendensseille, Woodrow Wilsonin ja muiden ”porvarillisten pasifistien” ehdotuksilla tulee olemaan vain rajallinen vaikutus. (Bernstein 1919a, 24–25.)

Uuden kansainvälisen oikeuden keskeisimmäksi tehtäväksi määrittyi sitovan kansainvälisiä kiistoja ratkovan tuomioistuimen perustaminen. Tämä oli Bernsteinin mukaan kansainvälisen pasifismin pitkäaikainen tavoite. Hän viittasi artikkelissaan hollantilaisen sotaa vastustavan pasifistisen järjestön Anti-Oorloog Raatin ”vähimmäisohjelmaan, jossa vaadittiin sitovan tuomioistuimen ohella muun muassa kaupan vapautta, Haagin konferenssien päätösten jatkokehittämistä sekä ulkopoliittikan parlamentarisoitua. Tällaisia pasifistisia ideoita ajaviksi tahoiksi nimetään muun muassa amerikkalainen Carnegie-säätiö, sveitsiläisen Dr. Rudolf Brodan ”Bund der Menschheitintressen” sekä saksalainen Die Deutsche Friedensgesellschaft. (Bernstein 1919b, 142)

Kuten tässäkin tutkielmassa on osoitettu, Bernsteinia on vaikea pitää ”reaalipoliitikkona”, sillä hän pyrki uudistamaan yhteiskuntaa liberalismiin vapausperiaatteisiin pohjaavan sosialismin ”regulatiivisten ideoiden” suuntaan. Kansainvälistä oikeutta koskevissa kirjoituksissa ei siten juuri käsitellä kysymystä siitä, miten suurvallat saataisiin sitoutettua kansainvälisen oikeuden ja kansainvälisten tuomioistuinten päätöksiin. Periaatteessa Bernstein kuitenkin tunnusti ”täytäntöönpanon ongelman” (Problem der Execution). Ensinnäkään ei olisi helposti kuviteltavissa, että voitaisiin perustaa kansainvälinen armeija toteuttamaan ylikansallisten tuomioistuinten päätöksiä. Sen sijaan Bernstein suosittelee ensi sijassa kansainvälisiä boikotteja, joilla valtiot voitaisiin saada tottelemaan ylikansallisten tuomioistuinten päätöksiä. Kauppa- ja finanssipoliittinen saarto voisi olla tehokas työkalu kansainvälisen oikeuden toimeenpanemiseksi. (Ibid., 145–146)

5.4 Sota, ”suuret yksiköt” ja pienten kansojen itsemääräämisoikeus

”Es scheint uns vielmehr wichtig, ehe man an sie herantritt, einmal ganz losgelöst von ihr die Frage nach der geschichtlichen Daseinberechtigung der Kleineren Staaten einer Betrachtung zu unterziehen. Wir müssen über dieses Recht der Kleinen im klaren sein, um das Recht der Grossen

auf oder über die Kleinen richtig und unbeeinflusst von Tagesströmungen und Tageslaunen abmessen zu können.” (Bernstein 1917, 107–108)

Bernstein kritisoi Georg Jellinekin ja oikeuspositivistien valtioteoriaa siitä, että heille valtioiden voima ilmensi oikeutta. Bernstein puolestaan pyrki revisionistisen itsemääräämisoikeuden ja luonnonoikeudellisen ajattelunsa kautta argumentoimaan, että sotien lopputuloksessa – sotilaallisen voiman määräävyydessä – ei ole kyse oikeudesta. Bernsteinin ajatukset kansainvälisestä oikeudesta olivat tietysti myös merkityksellisiä suhteessa saksalaiseen imperialistiseen ajatteluun, joka korosti valtion säätelemätöntä ja suvereenia oikeutta sotaan. Vaikutusvaltainen historioitsija Otto Hoetzch²² kirjoitti syksyllä 1914, että meneillään olevassa valtioiden kamppailussa maailma tullaan jakamaan herroihin ja renkeihin. Tässä kamppailussa ei päde historiallinen oikeus – vaan oikeus on sillä jolla on valta toteuttaa pyrkimyksensä (Wende). Myös Winkler (2000, 339) on korostanut, että sota koettiin kansakuntaa ”puhdistavana” ja ”vapauttavana” koetuksena.

Imperialistisen logiikan mukaan valtiolla oli paitsi oikeus, myös velvollisuus sotaan, sillä sodan katsottiin tuovan mukanaan ”edistystä”. Preussilainen kenraali ja militaristinen teoreetikko Friedrich von Bernhardi puolusti vuoden 1912 kirjassaan Saksan suvereenia oikeutta sotaan, sillä sodalla oli ihmiskunnan kehitystä edistävä luonne. Bernhardin ajattelu otti – monien muiden aikalaisajattelijoiden tavoin – vaikutteita Charles Darwinista. Hän näki sodassa ”luonnollisen sosiaali-darwinistisen kamppailun”, josta seuraa evoluutiota ja ihmiskunnan edistystä. *”Sota on ensiarvoisen tärkeä biologinen välttämättömyys, säätelevä elementti ihmiskunnan elämässä, jota ei saa välttää, sillä muuten tulee seuraamaan epätervettä kehitystä, joka estää rodun edistymisen ja siten kaiken todellisen sivilisaation.”* Bernhardin mukaan kaikki oleva on antagonistisen kilpailun tulosta ja vahvemman oikeus pätee kaikkialla. (Bernhardi 1913, 18, oma käännös)

Bernstein ja imperialistien käsitys edistyksestä ja maailmanhistorian oikeudesta oli korostetun erilainen maailmansodan aikana:

”Der Krieg ist in der Geschichte aus der Tierwelt herausgetretenen , sich Werkzeuge herstellenden Menschheit der ursprüngliche Zustand, er ist, wie Marx es einmal ausdrückt, ”früher da als der

²² Hoetzch (1876–1946) oli saksalainen historioitsija ja intellektuelli, joka toimi aktiivisesti vaikutusvaltaisessa Saksan aluevalloituksia ajavassa Alldeutscher Verband -järjestössä.

Frieden. Womit natürlich nicht gesagt ist, dass er den Normalzustand der Menschheit sei. Ganz im Gegenteil. Die Kulturgeschichte der Menschheit ist eine oft unterbrochene und selten sogar zurückgeworfene, aber stets sich von Neuem aufdrängende Überwindung des Krieges.” (Bernstein 1919b, 13–14)

Bernsteinille ulkopoliitiikan demokratisoiminen ja sodan lopettaminen kansainvälisen oikeuden kehittämisen kautta näyttäytyi toisaalta kulttuurihistoriallisena ”edistyksenä”. Kulttuuri tarkoitti Bernsteinille edistystä ja irtaantumista barbariasta ja uuden ihmisarvoa kunnioittavan ihmiskäsityksen omaksumista. Imperialismi ja sota ilmensivät ainoastaan ihmiskunnan alkutilaa, mutta eivät ihmiskunnan normaalitilaa. Ihmiskunnan tulisi siirtyä seuraavalle kehitystasolle ja käyttäytyttävä kulttuuri-ihmisyyden ideaalien mukaisesti. (Bernstein 1919b, 14 – 15)

Saksan ekspansiivista sotapolitiikkaa oikeuttava ”edistys” kohti suurempia taloudellisia yksiköitä ja valtioita sai kannatusta myös sosialidemokraattien keskuudessa maailmansodan aikana. Bernstein kirjoittaa artikkelissaan *Vom geschichtlichen Recht der kleinen Staaten (1919b, 107)* vaarallisista analogioista, joita on esitetty ”materiaalisen historiankäsityksen pohjalta”. Keskustamarxilaisuus puhui maailmansotaa edeltävänä aikana usein siitä, että pienet tuotantoyksiköt tulisivat häviämään suuryritysten kilpailun tieltä. Moni ”kansallisen herätyksen” saanut marxilainen tulkitsi maailmansotaa niin, että jos tuotantoelämää luonnehti suurten yritysten voittokulku, niin maailmansota johtaisi puolestaan suurten valtioiden voittoon. Näin syntyi ”sosiaali-imperialistinen” siipi saksalaisen sosialidemokratian piiriin. Sosiaali-imperialistit perustelivat imperialismia marxilaisen jatkumon pohjalta ja he määrittelivät valloitukset työväenluokan eduksi. Ajatukset vetosivat moniin sosialidemokraatteihin, sillä valtiojohtoisen sotatalouden nähtiin ilmentävän vanhan liberalismien romahdusta ja uuden työväenluokalle suosiollisemman kokonaisuutta palvelevan talousjärjestelmän alkua²³. (Bruendel.)

Paul Lenschin vuonna 1917 julkaisemaa *Three Years of World Revolution* teosta voidaan pitää keskeisenä sosiaali-imperialistisena teoksena. Lensch puolustaa autoritaarista keskusjohtoista sotataloutta, mutta pitäytyy edelleen ”vallankumouksellisuudessa”.

²³ Edistyksenä nähtiin esimerkiksi muutokset työmarkkinoilla, sillä Saksaan luotiin sotatalouden myötä korporatistinen järjestelmä, jonka suunnitteluun oli otettu mukaan myös ammattijärjestöt.

Teoksessa hylätään vallankumouksen primitiiviset – barrikaadeilla seisomisen ja kuninkaiden mestauttamisen – muodot ja puhutaan uudenlaisen vallankumouksen puolesta. Sotasosialismissa korostuu positiivisena koettu siirtymä kohti autoritääristä keskusjohtoista sotataloutta, jota Lensch kutsuu ”sotasosialismiksi”. Lenschin ajattelussa taloudessa interventionistinen ja protektionistinen Saksa esiintyy edistyksellisenä maailmanhistoriallista merkitystä saavana voimana, jonka historiallisena tehtävänä on murtaa liberaalin ja vapaakauppaa toteuttavan Englannin valta maailmassa. Saksan intresseistä tulee Lenschin ajattelussa yleisemmin maailmanhistoriallisen kehityksen yleisiä intressejä. (Lensch 1918, 188.)

Lenschin, Konrad Haenischin ja Heinrich Cunowin kaltaisten sosiaali-imperialistinen analyysi perustui ”vuoden 1789 ideoiden” vastustamiselle ja ”vuoden 1914 ideoiden” edistämiseksi työväenliikkeen kontekstissa. Vuoden 1914 ideat viittasivat saksalaisessa keskustelussa ”läntisten arvojen” kuten ihmisoikeuksien, demokratian ja individualismin hylkäämiseen ja ”saksalaisten arvojen” kuten velvollisuuden, järjestyksen ja oikeudenmukaisuuden korostamiseen. Saksa esitettiin proletaarisena kansakuntana ja sota kapitalistisen Englannin kanssa uutena vallankumouksena. Sota Englantia vastaan esiintyi siis sosiaali-imperialistien propagandassa sotana kapitalismia vastaan. (Winkler 2000, 337–339.) Sosiaali-imperialistit puolustivat työväenliikkeessä johdonmukaisesti vuoden 1914 ideoita. Bernstein oli toisaalta hahmo, joka – kuten todettua – seisoivat vahvasti Ranskan vallankumouksen ideaalien takana ja pyrki haastamaan anglofobisen argumentaation Englannista sosialistisen ja työväenluokkaisen Saksan suurimpana vihollisena.

Entisten marxilaisten ohella sosiaali-imperialismi keräsi tietysti kannatusta myös reformistisen Sozialistische Monatsheften piirissä (esim. Fletscher 1984). Kuten neljännessä luvussa osoitettiin, Bernstein oli väitellyt Karl Leuthnerin ja hänen hengenheimolaistensa kanssa pienten kansojen itsemääräämisoikeudesta. Leuthnerille pienten kansojen itsemääräämisoikeus tuntui olevan ”edistyksen lakien vastainen”, sillä hän katsoi maailmanpolitiikassa vallitsevan imperialistisen ”koon ja lukumäärän” edistyksen. Bernstein taas määritteli edistyksen yhdenvertaiseen itsemääräämisoikeuteen perustuvan demokraattisen kulttuuriedistyksen (Kulturfortschritt) kautta. Edistys ilmenee ennen kaikkea kansojen välisen vuorovaikutuksen kasvussa. Sen kautta vallitsevan partikuralistisen nationalismin poliittista pelitilaa voidaan rajoittaa. (Bernstein 1909, 616.)

Bernsteinin luonnontilan, kulttuurin ja edistyksen käsitteet olivat mielenkiintoisia kontribuutioita aikansa saksalaisessa keskustelussa, joka korosti pikemminkin poliittista ja taloudellista kehitystä kohti suuria yksiköitä. Bernstein liitti kuitenkin kulttuurisen edistyksen myös pienten eurooppalaisten kansojen itsemääräämisoikeuteen. Bauböck (2004) on korostanut Karl Renneria²⁴ koskevassa tutkimuksessaan, että 1900-luvun vaihteen liberalismi korosti pluralismin ja kulttuuristen oikeuksien sijaan usein vähemmistöjen kulttuurista assimilaatiota kansalliseen enemmistöön. Renner oli yksi harvoista ajattelijoina, joka nosti Bernsteinin tapaan kansallisen itsemääräämisoikeuden tärkeäksi poliittiseksi tavoitteeksi työväenliikkeelle. Edes Rosa Luxemburgin kaltaiset marxilaiset imperialismiteoreetikot eivät pitäneet pienten kansojen itsemääräämisoikeutta ”universaalina periaatteena”. Luxemburgille tai Leninille pienten kansojen itsemääräämisoikeudet eivät näyttäneen ensimmäisenä prioriteettina maailmanvallankumouksen edetessä. Vallankumouksellisten suhde kansalliseen itsemääräämisoikeuteen oli instrumentaalinen. (Bauböck 2004, ks. myös Fletscher 1984)

Esimerkkinä suvereniteetin sitkeästä ylivallassa ja kansojen itsemääräämisoikeuden heikkoudesta Bernstein tulkitsee sen, että väestöllä ei ole oikeutta päättää kuuluako valtioon vai ei. Tätä alueiden valtaamisen periaatetta oli sovellettu eurooppalaisen kolonialismin suhteen, sillä eurooppalaisille kuulumattomia alueita pidettiin herrattomina (herrenlos). (Bernstein 1919b, 43–45.) Tässä kohtaa voidaan havaita taas erottelu eurooppalaisten kulttuurikansojen oikeuksien ja luonnontilassa elävien kansojen välillä, joiden sivistämiseen eurooppalaisilla oli suorastaan velvollisuus. Mommsenin (1978, 138) mukaan Bernstein katsoi, että ainoastaan niillä kansoilla on oikeus itsemääräämiseen, jotka ovat kulttuurikykyisiä (kulturfähig), ja joilla on kyky ”kansalliseen kulttuurielämään”. Itsemääräämisoikeus rajautuu siis käytännössä eurooppalaisten kansojen oikeudeksi.

Bernstein haluaakin kiinnittää huomion siihen, että politiikkaa ohjaa valitettavasti myös Euroopassa sama teoria ihmisistä valtion omaisuutena (die Theorie von den Menschen als Zubehör). Lisztiin viitaten Schlewig-Holsteinin tapaus vuodelta 1866 nostetaan esimerkiksi. Alueen asukkailla ei tuolloin ollut oikeutta demokraattisesti päättää, liittyvätkö he osaksi Tanskaa vai osaksi Preussia. Käytännössä Bernstein kannattaa yleisiä kansanäänestyksiä valtioon kuulumisesta. Tästä ollaan kuitenkin käytännössä kaukana:

²⁴ Karl Renner (1870–1950) oli itävaltalaisen sosialidemokratian johtavia hahmoja. Oikeustieteilijä Renner toimi Itävallan kanslerina 1918–1920 ja liittopresidenttinä 1945–1950.

kansat kuuluvat toistaiseksi valtiolle kuin ”yksittäinen tuote kaupan inventaariossa”. (Bernstein 1919b, 43–45.) Bernstein oli tunnetusti myös kriittinen sitä kohtaan, Saksa oli vallannut Elsass-Lothringenin 1871 sodassa. Erityisintressien voitto Saksassa johti historiallisen vääryyden tapahtumiseen ja oikeusajatuksen (”Rechtsgedanke”) rikkomuksiin. (Bernstein 1917, 188) Kuten tutkielman kolmannessa luvussa osoitettiin, Bernstein oli käytännössä puolustanut myös Belgian itsemääräämisoikeutta.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

“Zu den Grundprinzipien der modernen Demokratie gehört die Anerkennung des Selbstbestimmungsrechts der Nationen und der Verbundenheit der Interessen der Kulturvölker. Die Auswärtige politik der modernen Demokratie ist infolge dessen mit Notwendigkeit Friedenspolitik.” (Bernstein 1919b, 134.)

Tutkielman kolmannessa luvussa käsittelin Bernsteinin revisionismia kansainvälisen politiikan ja rauhanstrategian näkökulmasta sekä jäljitin hänen poliittisen toimintansa merkitystä, kun SPD:n sisällä väiteltiin elokuun neljännen päivän politiikasta, Saksan hyökkäyssodasta sekä rauhantavoitteista. Bernstein 1890-luvun revisionismi-kirjoitusten rauhanpoliittinen ja periaatteellinen merkitys liittyy niiden liberaaliin ja pluralistiseen demokratiakäsitykseen. Bernsteinin analyysiin mukaan työväenliikkeen ja SPD:n tuli pyrkiä yhteistyöhön maltillisten liberaalien poliittisten voimien kanssa, oli kyse sitten parlamentarismista tai ulkopoliitikasta. Bernstein oli ensimmäinen sosialisti joka kirjoitti liberaaliin *Der Friedenswarte* -lehteen vuonna 1912 ja revisionistisen suuntauksen katsotaan avanneen mahdollisuudet yhteistyöhön työväenliikkeen ja liberaalin rauhanliikkeen välillä. Bernsteinin rauhanstrategia oli Friedhelm Bollin käsittein liberaalis-pasifistinen, sillä se perustui edistyksellisten liberaalien jakamille käsityksille vapaakaupasta, kansainvälisen oikeuden kehittamisestä ja demokratisoitumisesta.

Tässä tutkielmassa esitellyn historiantutkimuksen ja Bernsteinin omien kirjoitustensa perusteella hänen vaikutusvaltansa SPD:n enemmistön ja vähemmistön välisessä linnanrauhakiistassa oli suurimmillaan vuonna 1915. Bernstein oli sosialidemokratian valloitusota-kiistan keskiössä, paitsi *Das Gebot der Stunde* -manifestin kautta, mutta myös kesän 1915 SPD:n valtiopäiväryhmän keskusteluissa. Hän haastoi enemmistösocialidemokratian elokuun neljännen päivän politiikan, joka perustui väärälle olettamukselle Saksan käymästä puolustussodasta. Yksi keskeisimmistä kiistoista koski Belgian kysymystä, jossa Bernstein asettui puolustamaan Belgian itsemääräämisoikeutta. Enemmistön tulkinta Saksan joukkojen vyörymisestä Belgiaan syksyllä 1914 perustui väitteeseen, että näin estettiin Belgian joutuminen ”Englannin valtainstrumentiksi”. Tämänkaltaiset kannat veivät uskottavuutta puolustussotateesiltä ja johtivat sosialidemokratian jakautumiseen sodan edetessä. Bernsteinin intensiiviset kiistat linnanrauhan politiikasta SPD:n piirissä selittävät omalta osaltaan hänen maailmansodan aikaista perehtymistään rauhanpolitiikkaan ja kansainvälisen politiikan kysymyksiin.

Tutkielman neljännessä luvussa analysoitiin Bernsteinin patriotismia, demokratiaa, ulkopoliittista parlamentarismia sekä vapaakauppaa koskevia tekstejä. Etenkin patriotismin käsitteen uudelleenmäärittely oli Bernsteinin rauhanpolitiikan ytimessä niin ennen maailmansotaa julkaistuissa Sozialistische Monatsheften artikkeleissa, kuin myös maailmansodan aikaisessa poliittisessa toiminnassa Bund Neues Vaterland -järjestössä ja eri työväenliikkeen lehtien artikkeleissa. Bernsteinin vapaakauppaa, demokratiaa, liberalismia ja kansainvälistä oikeutta painottava patriotismikäsitys haastoi työväenliikkeen piirissä Monatsheften sosiaali-imperialismin ja Davidin hengenheimolaisten sosiaalipatriotismien. Bernstein katsoi, että Saksan ja muiden johtavien valtioiden ulkopoliitikassa ja diplomatiassa näkyivät kapitalistiset erityisintressit eikä suurvaltojen vastakohtaisuuksia korostava saksalainen *Weltpolitik* ole työväenliikkeen periaatteiden tai intressien mukaista politiikkaa. Bernsteinin ajattelussa hänen hahmottelemansa uudistukset samaistuivat yleiseen intressiin ja tätä kautta sosialismiin ja demokratiaan.

Kun Bund Neues Vaterland kokosi syksystä 1914 alkaen Saksan sotaisaan ulkopoliittikkaan ja järjestelmään pettyneitä sosialisteja, liberaaleja ja konservatiiveja yhteen, myös Bernstein liittyi järjestöön. BNV oli kiistatta yksi merkittävimpiä Euroopan integraatiota tai liittovaltiokehitystä kannattavia voimia tuonaikaisessa Saksassa. Myös sisäpoliittisen demokratian ja rauhanomaisen ulkopoliittikan yhteyksien avaaminen oli uusi piirre saksalaisen rauhanliikkeen keskusteluissa. Maailmansotaa edeltävän ajan suurin pasifistinen järjestö Die Deutsche Friedensgesellschaft ei ollut ohjelmallisesti puhunut Saksan keisarikunnan demokratisoiminen puolesta. Bernstein teki BNV:n piirissä yhteistyötä ja sai vaikutteita itävaltalaiselta sosiologilta Rudolf Breitscheidiltä. He näkivät Das Gebot der Stunde -manifestin tapaan rauhan edellytykset demokratiassa ja sodassa ilman valloituksia sekä kehityksessä kohti ”Euroopan Yhdysvaltoja”.

Ajatus siitä, että demokratia on rauhan edellytys, oli harvinainen argumentti saksalaisessa julkisuudessa. Llanquen mukaan ensimmäisen maailmansodan aikaisessa julkisessa keskustelussa vaatimukset Saksan demokratisoinnista oli helppo leimata vihollisen kanssa veljeilyksi. Demokratia nähtiin usein vihollisten yhteiskuntajärjestykseen kuuluvana, epä-saksalaisena piirteenä. Ympärysvallat nostivat demokratian keskeiseksi sodan osapuolia erottavaksi tekijäksi, silloin kun Venäjä irrottautui sodasta ja Yhdysvallat liittyi ensimmäiseen maailmansotaa sotaan. (Llanque 2000, 103–107.) Tästä syystä Bernstein

eksplisiittiset viittaukset Hermann Fernauun ajatteluun ovat mielenkiintoisia, sillä Fernau edusti saksalaisessa ja kansainvälisessä keskustelussa teesiä siitä, että Saksan ongelmien taustalla on epädemokraattisuus ja erilainen käsitys patriottisuudesta. Bernsteinin, Breitscheidin ja Fernauun ajatukset demokratiasta rauhan edellytyksenä ja Saksan epädemokraattisesta Sonderwegista ansaitsisivat huomiota, kun vastaisuudessa kirjoitetaan Saksan Sonderwegin, läntisen demokratian ja demokraattisen rauhanteorian historiaa Euroopassa. Historiallisen rauhantutkimuksen näkökulmasta Bernsteinin systemaattinen tapa määritellä demokratiaa rauhan edellytykseksi oli myös poikkeuksellisen radikaali.

”Kulttuurivaltiot” kuten Iso-Britannia ja myös Ranska toimivat Bernsteinille positiivisina esimerkkeinä siitä, mihin suuntaan myös Saksan politiikan pitäisi liikkua. Bernstein näki englantilaisen ja ranskalaisen ja myös sveitsiläisen ymmärryksen patriotismista rauhanomaisempana ja demokraattisempana kuin saksalaisen. Saksassa patriotismi ymmärrettiin helpommin tottelevaisuutena suhteessa suvereeniin valtioon, mutta Englannissa ja Ranskassa oli Bernsteinin mukaan mahdollista määritellä patriottisuus yksilöiden oikeuksien, sananvapauden ja demokratian kautta. Vertaileva analyysi suhteessa kulttuurikansoihin korosti, että myös Saksan pitäisi liikkua modernin demokratiakäsityksen ja kulttuurivaatimusten mukaisesti kohti vapaakauppaa, yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, ulkopoliittista parlamentarismia ja kansainvälistä oikeutta. ”Kansainvälisen kulttuurikansojen vertailun politiikka” oli keskeinen osa Bernsteinin rauhanpolitiikkaa. Bernsteinin argumentti oli, että Saksan pitää liikkua muiden kulttuurikansojen suuntaan.

1890-luvun revisionisti-kiistojen aikana Bernsteinia kritisoitiin siitä, että hän katsoo asioita ”englantilaisten silmälasien” läpi (esim. Rautio 1994). Lontoon vuodet näkyvät selkeästi myös hänen ”rauhanpoliittisessa revisionismissaan”, olihan Englanti Bernsteinille yksi keskeisimmistä kulttuurivaltioista. Iso-Britannian itsenäistä työväenpuoluetta poliittisesti lähellä ollut Union of Democratic Control sekä Independent Labour Partyn Ramsay Macdonald olivatkin toistuvasti läsnä Bernsteinin teksteissä. Bernsteinin kuvaama englantilainen liikehdintä oli pitkälle samansuuntaista kuin sosiaalipasifistien toiminta Saksassa. Vapaakauppa oli heidän keskeinen vaatimuksensa, samoin kuin ulkopoliittikan ja diplomatian demokraattinen kontrolli. Esimerkiksi Gustafssonin (1991) revisionismitutkimus etsi Bernsteinin Englannissa osuneita vaikutteita. On tietysti problemaattista sanoa, että Bernstein olisi katsonut ulkopoliittikkaa ”englantilaisten silmälasien läpi”, mutta ainakin voidaan sanoa, että hänen rauhanpoliittisessa ajattelussaan näkyi selkeästi

englantilaisen liberaalin radikalismien inspiraatio ja hän siteerasi teksteissään jatkuvasti vanhoja Lontoon aikojen poliittisia ystäviään.

Bernstein viittasi ulkopoliittikan epädemokraattisuutta koskevissa kirjoituksissaan Fernaun ajatuksiin. Finanssipääoman intressien katsottiin hallitsevan ulkopoliittikkaa. Työväenluokan heikomman taloudellisen ja sosiaalisen aseman takia se ei ole saavuttanut merkittävää vaikutusvaltaa Saksan ja Ranskan kaltaisten maiden ulkopoliittikassa. Käsitys ulkopoliittikan demokratisoimisesta sisälsi myös vaatimuksen kapitalististen erityisintressien vallan heikentämisestä kansantalouksien ohjaamisessa. Pääomalla on ulkopoliittikassa tendenssi territoriaaliseen laajentumiseen. Puhe erityisintresseistä oli ”sosialistinen elementti” Bernsteinin rauhanpoliittikassa, joka muuten seurasi pitkälle liberaalis-pasifistista linjaa. Ulkopoliittisia erityisintressejä Bernstein havaitsi myös diplomaattikunnan toiminnassa, sillä ulkoministeriön nimitykset saattoivat usein perustua aatelistatukseen tai varakkuuteen. Erityisintressien vallan vähentämiseksi on toteutettava ulkopoliittikan parlamentarisointi ja diplomatian demokratisointi poistamalla etuoikeudet.

Jos analyysi kapitalistisista erityisintresseistä edusti Bernsteinin rauhanpoliittikassa ”sosialistista elementtiä”, niin toisaalta hän puhui sosialidemokratian piirissä johdonmukaisesti siitä, että rauhanpoliittikassa on puhuttava muustakin kuin ”kapitalistisen tiikerin kesyttämisestä”. Keskustamarxilaisten kapitalismianalyysin sisällytetystä determinismista johtuen työväenliike ei ollut mobilisoinut joukkojaan keskustelemaan vapaakaupasta ja kansainvälisestä oikeudesta. Bernsteinin ”rauhanpoliittinen revisionismi” tarkoitti sitä, että työväenliikkeen tulisi omaksua liberaalin rauhanliikkeen tavoitteet ja edistää yhteisiä tavoitteita yli tiukkojen poliittisten rajojen. Toiseksi revisionisti Bernstein torjui luonnollisesti imperialismianalyysit, jotka korostivat vallankumouksellista toimintaa. Vallankumouksellisen imperialismianalyysin näkökulmasta esimerkiksi Bernsteinin ja muiden sosiaalipasifistien vaatimukset rauhasta ilman valloituksia olivat naiiveja, sillä imperialismi tuli kääntää vallankumoukselliseksi tilanteeksi. (ks. esim. Schorske 1955) Jos Bernsteinin kapitalististen erityisintressien analyysissä oli kaikuja marxilaisesta imperialismiteoriasta, niin toisaalta vapaakaupan suhteen Bernstein oli hämmentävän lähellä englantilaisia Richard Cobdenin kaltaisia talousliberaaleja.

Viidennessä luvussa käsiteltiin Bernsteinin näkemyksiä suvereniteetin haastavan kansainvälisen oikeuden kehittämisestä. Nämä ajatukset kumpusivat Bernsteinin

revisionistisesta teoriasta, jossa oli muotoiltu sopimusidean, rikkomattoman vapauden ja itsemääräämisoikeuden, toverillisuuden sekä oikeusperiaatteen kaltaisia regulatiivisia ideoita. Kansainvälistä oikeutta koskevissa kirjoituksissa näkyi erityisen vahvasti yksilöiden ja kansojen oikeuksia ja yhteiskuntasopimusta korostava, oikeusperustainen poliittinen käsitteistö. Samoin Bernsteinin teksteissä nousi toistuvasti esiin ajatus kansan ulkopoliitikasta, joka olisi vastakkaista valtioiden erityisintressien ulkopoliitikalle. Ajatus siitä, että hallitsevien luokkien muovaaman vallitsevan oikeusjärjestyksen sekä työväenluokan ja kansan oikeustajun välille oli muodostunut kuilu, esiintyi myös Hugo Haasen kaltaisten sosiaalipasifistien ajattelussa (Schorske 1955, 209–210).

Rauhanomaisen oikeusjärjestyksen esteenä Bernstein näki Hegeliin ja Jellinekiin pohjautuneen positivistinen valtio-opin perinteen, joka heijastui sekä suvereniteetin korostamisessa, mutta myös negatiivisissa näkemyksissä sopimusideasta. Tämä vaikeutti kansainvälisen oikeuden kehittämistä Saksassa. Oikeus ei perustunut positivismissa siveelliseen oikeutukseen vaan valtaan ja voimaan. Bernstein hahmotti esimerkiksi uuskantilaisen Leonard Nelsonin kirjoitukset eettisenä vaihtoehtona positivismille. Suvereniteetti esiintyy Bernsteinin rauhanpoliittisissa kirjoituksissa suurena eettisen politiikan esteenä, sillä hän katsoi että vallitsevan ajattelun valossa suvereeni valta voi kävellä minkä tahansa oikeusjärjestyksen yli. Bernsteinin ajattelu suvereniteetista ja valtiosta ei kuitenkaan ollut aina lainkaan johdonmukaista. Toisaalta revisionismissa näkyy marxilaista valtiovastaisuutta, mutta toisaalta taas Bernstein oli tyypilliseen tapaan optimistinen, kun puhuttiin demokraattisen muutoksen läpikäyneestä valtiosta.

Bernstein perusteli kansainvälisen oikeuden osana yleistä kulttuurista edistystä, joka perustuu moderniin sosialismi-, kulttuuri- ja demokratiakäsitykseen. Bernstein näki sodan luonnontilana ja suvereenia oikeutta sotaan rajoittavan kansainvälisen oikeuden askeleena kohti modernia kulttuuriedistystä. Kulttuuriedistystä edustivat hänen ajattelussaan erityisesti Englannin ja Ranskan kaltaiset maat. Modernin kulttuuri- ja demokratiakäsitys nousee ylipäätään tässä tutkielmassa Bernsteinin paikoin vaikeasti hahmottuvan rauhanpoliittisen ajattelun läpileikkaavaksi ajatukseksi. Työni tarjoaa modernin demokratia- ja kulttuurikäsityksen puolesta siis uutta tulkintaa Bernsteinin rauhanpoliittisesta ajattelusta. Aiemmassa Bernstein-tutkimuksessa ei ole kiinnitetty systemaattista huomiota modernin demokratian ja kulttuuriedistyksen käsitteisiin tai niiden läpileikkaavuuteen Bernsteinin ajattelussa. Rauhan mahdollistava yhteiskunnallinen

muutos kohti modernia demokratia- ja kulttuuriskäsitystä pitää Bernsteinin ajattelussa sisällään niinkin erilaisia piirteitä kuin uuden käsityksen patriotismista, parlamentarisoitumisen, kansainvälisen oikeuden kehittämisen, vapaakaupan kuin diplomatian alistamisen yleiselle intressille.

Martti Koskenniemen teos *The Gentle Civilizer of Nations* (2002) on kuvannut liberaalin kansainvälisen oikeuden harjoittajien itseymmärrystä sen jälkeen kun Institut de droit international perustettiin Belgian Gentin kaupungintalolla 1871. Näin syntyi moderni kansainvälisen oikeus. Liberaalit kansainvälisen oikeuden harjoittajat katsoivat, että uudesta instituutista tulisi ”sivilisoituneen maailman oikeudellinen omatunto”. Bernsteinin käsitys kansainvälisestä oikeudesta kansojen vapauksien suojelijana ja kulttuurin edistäjänä ei ole kaukana liberaalin kansainvälisen oikeuden harjoittajien käsityksistä. Sivilisoituneen maailman sijasta Bernstein puhui toki kulttuurimaailmasta ja kulttuurikansoista. Modernin demokratiakäsityksen omaavan kulttuurimaailman vastakohtaksi määrittyivät korostuneesti luonnontilassa elävät kansat, jotka eivät ole vielä vapautuneet ihmiskunnan väkivaltaisesta alkutilasta. Kulttuuri tarkoitti sopimista ja luonnontila ilmensi alkukantaista väkivaltaista tapaa ratkaista ihmisten väliset konfliktit.

Bernsteinin merkitys saksalaisen työväenliikkeen maailmansodan aikaisissa keskusteluissa on siinä, että hän pysyi uskollisena revisionismissa määrittelemälleen maailmanhistorialliselle liberalismilleen ja eettisille ”vuoden 1789 ideoille”, samaan aikaan kun autoritaariset hyveet ja anti-liberalismi ja anglofobia keräsivät yhä enemmän kannatusta. Enemmistösosialidemokratia sulki suurimmaksi osaksi silmänsä Saksan ekspansiiviselta sotapolitiikalta vuoteen 1917 asti ja Paul Lenschin kaltaiset sosiaali-imperialistit näkivät autoritaarisessa sotapolitiikassa kamppailun ”kapitalistista Englantia” vastaan. Tästä näkökulmasta on helppo yhtyä amerikkalaisen Sidney Hookin arvioon Bernsteinin ansioista ”älyllisesti rehellisenä ajattelijana” (ks. esim Harp 1999, 243). Bernstein piti kiinni ajatuksistaan myös maailmansodan poliittisten paineiden keskellä.

Max Weberin, Theodor Mommsenin ja Friedrich Naumannin kaltaiset aikalaisintellektuellit kritisivat Bernsteinia ennen maailmansotaa reaalipolitiikan tajan puutteesta ja juuttumisesta eettisiin ideaaleihin (Steger 1997, 5). Bernsteinin kansainvälistä oikeutta siis kansojen ja yksilöiden oikeuksia ja sopimusta koskevaa ajattelua voidaan perustellusti kritisoida reaalipoliittisen pohdinnan puutteesta. Bernstein ei suuremmin

pohtinut kysymystä eettisen kansainvälisen oikeusjärjestyksen toimeenpanosta tai siitä, miten suuret valtiot saataisiin sitoutettua kehittämään kansainvälistä oikeutta. Satunnaisesti hän saattoi luottaa kauppasaarron mahdollisuuksiin kansainvälisen oikeuden toimeenpanossa, mutta pääasiassa tämä kysymys jäi käsittelemättä. Bernsteinin reaalipoliittisia mahdollisuuksia saada ajatuksensa läpi heikensivät tietenkin myös hänen kyvyttömyytensä johtaa ”revisionistista siipeä” SPD:ssä.

”Reaalipoliittisesti” Bernsteinin rauhanpolitiikkaa voidaan kritisoida eettisiin regulatiivisiin ideaaleihin takertumisesta, sillä senaikaisessa poliittisessa ilmapiirissä niille ei voinut saada tarpeeksi kannatusta. Bernsteinin katsannossa hänen vaatimuksensa olivat yksinkertaisesti osa edistystä ja osa modernia kulttuuria ja demokratiakäsitystä. Laclau ja Mouffén (1984) esittämä arvio siitä, että Bernsteinin ajattelun ongelma oli 1800-lukulainen edistysusko, pätee erityisesti hänen kansainvälistä oikeutta koskevaan ajatteluunsa. Toisaalta vuodesta 1915 alkaen saksalaisen sosialidemokratian kahtiajakautumisesta linnanrauhan ja hyökkäyssotakeskustelun takia tuli ”reaalipoliittinen tosiasia”, mihin myös Bernstein oli kirjoituksillaan vaikuttanut. Keisarikunnan ”reaalipoliittikka” epäonnistui. Toisaalta Bernsteinin demokratiaa, vapaakauppaa ja kansainvälistä oikeutta hahmottelevista ajatuksista on sittemmin tullut todellisuutta Euroopan integraation kautta.

Lähteet

Bauböck, Rainier (2004) Political autonomy or cultural minority rights? A conceptual critique of Renner`s model. Teoksessa Ephraim Nimni (toim.) National Cultural Autonomy and Ist Contemporary Critics. London: Routledge.

Bernhardi, Friedrich von (1913) Deutschland und der nächste Krieg. Stuttgart: Cotta.

Bernstein, Eduard (1899) Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. Saatavilla internetistä:

<http://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/index.html>. (Viitattu 10.11.2011).

Bernstein, Eduard (1906) Parlamentarismus und Sozialdemokratie. Berlin: Pan-Verlag.

Bernstein, Eduard (1907) Patriotismus, Militarismus und Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte, Heft 6/1907, 434-440.

Bernstein, Eduard (1908) Klassenpolitik und Gefühlspolitik. Sozialistische Monatshefte. Heft 11/1908, 653-657.

Bernstein, Eduard (1909) Die Internationale Politik der Sozialdemokratie. Sozialistische Monatshefte, Heft 10/1909, 613–624.

Bernstein, Eduard.(1912a) Klassenkampf und der Fortschritt der Kultur. Sozialistische Monatshefte, Heft 18-20/1912, 1164 – 1169.

Bernstein, Eduard (1912b) Wie man Kriegsstimmung erzeugt,. Die Friedenswarte. Vuosikerta 14/1/1912).

Bernstein, Eduard (1912c) Vom Parlament und vom Parlamentarismus. Sozialistische Monatshefte Heft 11/1912, 650 – 656.

Bernstein, Eduard (1914) Der Krieg, sein Urheber und sein erstes Opfer. Sozialistische Monatshefte Heft 16/1914, 1015 – 1023.

Bernstein, Eduard (1915a) Die Internationale der Arbeiterklasse. Sonderabdruck aus dem Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Band 40, Heft 2.

Bernstein, Eduard (1915b) Wesen und Aussichten des bürgerlichen Radikalismus. München: Duncker & Humblot.

Bernstein, Eduard; Haase, Hugo & Kautsky, Karl (1915) Das Gebot der Stunde. Saatavilla internetistä: <http://www.marxists.org/deutsch/archiv/kautsky/1915/06/gebot.htm>. (viitattu 22.2.2011).

Bernstein, Eduard (1917) Sozialdemokratische Völkerpolitik. Die Sozialdemokratie und die Frage Europa. Leipzig: Reinhold & Co.

Bernstein Eduard (1919a) Völkerbund oder Staatenbund. Eine Untersuchung. Zweite Auflage. Berlin: Paul Cassirer.

Bernstein, Eduard (1919b) Völkerrecht und Völkerpolitik. Wesen, Fragen und Zukunft des Völkerrechts. Berlin: Paul Cassirer.

Bernstein, Eduard (1920) Die Wahrheit über die Einkreisung Deutschlands. Dem deutschen Volke dargelegt. Berlin: Verlag Neues Vaterland.

Bernstein, Eduard (1922) Der Sozialismus einst und jetzt. Streitfragen des Sozialismus in Vergangenheit und Gegenwart. Stuttgart: H. W. Dietz Nachfolger.

Bevan, Edwyn (1918) German Social Democracy During the War. New York: Henry Holt and Company. Elibron Classics Replica.

Bruendel, Steffen. Die Geburt der „Volksgemeinschaft“ aus dem „Geist von 1914“.

Entstehung und Wandel eines „sozialistischen“ Gesellschaftsentwurfs. Saatavilla internetistä: http://www.erster-weltkrieg.clio-online.de/_Rainbow/documents/texteZZF/bruendel.pdf. (viitattu 15.11.2011).

Brunner Otto; Koselleck, Conze, Werner; Koselleck, Reinhart (toim.) (1992) Geschichtliche Grundbegriffe. Historische Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Band 7. Stuttgart: Klett-Cotta.

Boll, Friedhelm (1980) Frieden Ohne Revolution? Friedenstrategien der deutschen Sozialdemokratie vom Erfurter Programm 1891 bis zur 1918 Revolution. Bonn: Verlag Neue Gesellschaft.

Carsten, Francis Ludwig (1993) Eduard Bernstein 1850-1932. Eine Politische Biographie. München: C.H. Beck.

David, Eduard (1915) Die Sozialdemokratie im Weltkrieg. Berlin: Verlag Buchhandlung Vorwärts; Paul Singer G.m.b. H.

David, Eduard (1966) Das Kriegtagebuch des Reichtagsabgeordneten Eduard David 1914 bis 1918. In Verbindung mit Erich Matthias bearbeitet von Susanne Miller. Düsseldorf: Droste Verlag.

Eisner, Kurt (1919) Unterdrücktes aus dem Weltkrieg. München: Georg Müller Verlag.

Engelmann, Bernt (1984) Vorwärts und Nicht Vergessen. Vom Gefolgten Geheimbund zur Kanzlerpartei. Wege und Irrwege der Deutschen Sozialdemokratie. München: C.Bertelsmann Verlag.

Eisenbeiss, Wilfried (1980) Die bürgerliche Friedenbewegung in Deutschland während des Ersten Weltkrieges. Organisation, Selbstverständnis und politische Praxis 1913/1914-1919. Frankfurt am Main: Verlag Peter D. Lang.

Fernau, Hermann (1914) Die Demokratie in Frankreich. Sozialpolitische Studien aus Frankreichs Kulturwerkstatt. München und Leipzig: Duncker & Humblot.

Fernau, Hermann (1917) *The Coming Democracy*. New York: E.P Dutton & Co.

Fletcher, Roger (1979) A Revisionist Looks at Imperialism: Eduard Bernstein`s Critique of Imperialism and Kolonialpolitik 1900-1914. *Central European History*. Sep79, Vol. 12 Issue 3, 237–271.

Fletcher, Roger (1984) *Revisionism and Empire. Socialist Imperialism in Germany 1897-1914*. London: George Allen & Unwin.

Gay, Peter (1952) *The Dilemma of Democratic Socialism. Eduard Bernstein`s Challenge to Marx*. New York: Columbia University Press.

Geiss, Imanuel (1978) *Das Deutsche Reich und der Erste Weltkrieg*. München & Wien: Carl Hanser Verlag.

Goldscheid, Rudolf (1915) *Das Verhältnis der Äussern Politik zur Innern. Ein Beitrag zur Soziologie des Weltkrieges und Weltfriedens*. Wien & Leipzig: Suschitzky.

Grumbach, Salomon (1917) *Germany's annexationist aims*. New York: E.P. Dutton & company.

Gustafsson, Bo (1991) *Marxismus und Revisionismus. Eduard Bernsteins Kritik des Marxismus*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

Harp, Gillis (1999) Determinism or democracy? The Marxisms of Eduard Bernstein and Sidney Hook. *History of European Ideas*, Volume 25, Issue 5, 243-250.

Hyrkkänen, Markku (1984) *Sozialistische Kolonialpolitik. Eduard Bernsteins Stellung zur Kolonialpolitik und zum Imperialismus 1897-1914. Ein Beitrag zur Geschichte der Revisionismus*. Helsinki: Suomen historiallinen Seura, *Studia Historica* 21.

Hyrkkänen, Markku (1995) Die Allseitige Durchführung der Genossenschaftlichkeit. Eduard Bernsteins Vertragssozialismus. Teoksessa Inge Massolek ja Till Schelz-Brandenburg (toim.). 1995. Soziale Demokratie und sozialistische Theorie. Bremen: Edition Temmen, 18–28.

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (1985) Hegemony and Socialist Strategy: Towards Radical Democratic Politics. London: Verso.

Kaufmann, Erich (1911) Das Wesen des Völkerrechts und Die Clausula Rebus Sic Stantibus. Rechtsphilosophische Studie Zum Rechts-, Staats-, und Vertragsbegriffe. Tübingen: Verlag von J.C.B. Mohr.

Kautsky, Karl (1914) Der Imperialismus. Die Neue Zeit. 32/1914, Band 2, 908–922.

Kautsky, Karl (2010) Erfurtin ohjelma. Saatavilla internetistä: Sosialismi.net. (viitattu 11.11.2011).

Kirby, David (1986) War, Peace and Revolution. International Socialism at the Crossroads 1914-1918. New York: St. Martins Press.

Koskenniemi, Martti (2002) The Gentle Civilizer of Nations. Cambridge: University Press.

Lensch, Paul (1918) Drei Jahre der Weltrevolution. Berlin: S. Fischer.

Leuthner, Karl (1909) Herrenvolk und Pöbelvolk. Sozialistische Monatshefte, Heft 13/1909, 558-569.

Lipp, Karlheinz (2004) Pazifismus im Ersten Weltkrieg. Der Bund Neues Vaterland. Wissenschaft & Frieden, 2004-3: Ziviler Widerstand.

Llanque, Marcus (2000) Demokratisches Denken im Krieg. Die Deutsche Debatte im Ersten Weltkrieg. Berlin: Akademie Verlag.

Luxemburg, Rosa (1983) Gesammelte Werke. Band 4. August 1914 bis Januar 1919. Berlin: Dietz Verlag.

Löwe, Teresa (1998) Der Politiker Eduard Bernstein. Saatavilla internetistä: <http://library.fes.de/fulltext/historiker/00926toc.htm>. (viitattu 10.1.2010).

Meyer, Thomas (1977) Bernsteins konstruktiver Sozialismus. Berlin & Bonn Bad Godesberg: Dietz Verlag.

Miller, Susanne (1974) Burgfrieden und Klassenkampf. Die Deutsche Sozialdemokratie im Ersten Weltkrieg. Düsseldorf: Droste Verlag.

Miller, Susanne (1978) Bernsteins Haltung im Ersten Weltkrieg und in der Revolution 1918/1919. Teoksessa Horst Heimann ja Thomas Meyer (toim.). 1978. Bernstein und der Demokratische Sozialismus. Berlin; Bonn: Dietz Verlag.

Miller Susanne (1987) Bernsteins Political Position 1914 – 1920. Teoksessa Roger Fletcher (toim.) (1987) Bernstein to Brandt. A Short History of German Social Democracy. London: Edward Arnold.

Mill, John Stuart (1996) On Liberty and The Subjection of Women. London: Wordsworth Classics of World Literature.

Hans, Mommsen (1978) Nationalismus und nationale Frage im Denken Eduard Bernsteins. Teoksessa Horst Heimann ja Thomas Meyer(1978) Bernstein und der Demokratische Sozialismus. Berlin; Bonn: Dietz Verlag.

Nelson, Leonard (1917) Rechtswissenschaft ohne Recht. Leipzig: Veit & Comp.

New York Times (1916) German Violently Attacks Germany's Rulers; Hermann Fernau, in New Book, Flays Censorship, Ridicules Intellectuals, and Demands Punishment for Instigators of the War. 16. 5. 1916.

New York Times (1917) Upholds Democracy Demand of Wilson. Eduard Bernstein, German Socialist Deputy, Thinks It Is Justified by History. New York Times 30. 12.1917.

Prager, Eugen (1980) Das Gebot der Stunde. Die Geschichte der USPD. Berlin & Bonn: Dietz Verlag.

Quidde, Ludwig (1979) Der deutsche Pazifismus während des Weltkrieges 1914-1918. Aus dem Nachlass Ludwig Quiddes herausgeben von Karl Holl unter Mitwirkung Helmut Donat. Boppard am Rhein: Harald Boldt.

.

Rautio, Veli-Matti (1994) Die Bernstein-Debatte. Die politisch-ideologischen Strömungen und die Parteiideologie in der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1898-1903. Tampere: Suomen Historiallinen Seura.

Renner, Karl (1914) Die Nation als Rechtsidee und die Internationale. Vortrag gehalten in der freien Vereinigung Sozialistischer Studenten an der Wiener Universität 7. März und für den Druck erweitert. Wien: Ignaz Brand & Co.

Sassoon, Donald (1996) One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. New York: The New Press.

Scholz-Brandenburg, Till (1992) Eduard Bernstein und Karl Kautsky. Böhlau.

Schorske, Carl (1955) German Social Democracy 1905-1917. The Development of the Great Schism. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Schröder, Hans-Christoph (1978) Eduard Bernsteins Stellung zum Imperialismus vor dem Ersten Weltkrieg. Teoksessa Horst Heimann ja Thomas Meyer (toim.) (1978) Bernstein und der Demokratische Sozialismus. Berlin & Bonn: Dietz Verlag, 166-212.

Skinner, Quentin (2002) Visions of Politics, Volume 1: Regarding Method. Cambridge: Cambridge University Press.

SPD (1891) Das Erfurter Programm. Saatavilla internetistä:
<http://www.marxists.org/deutsch/geschichte/deutsch/spd/1891/erfurt.htm>. (viitattu 1.2.2012).

Steger, Manfred (1997) The Quest for Evolutionary Socialism. Eduard Bernstein and Social Democracy. Cambridge: University Press.

Stringham, Edward (2004) Commerce, Markets, and Peace: Richard Cobden's Enduring Lessons. Independent Review, Vol. 9, No 1, 543-549, Spring 2004.

Tegel, Susan (1987) The SPD in Imperial Germany, 1871-1914. Teoksessa: Roger Fletcher (toim.). 1990. Bernstein to Brandt. A Short History of German Social Democracy, 16-24. London: Edward Arnold.

Vogel, Hans-Jochen (1982) Bernstein und der demokratische Rechtsstaat im Verständnis des demokratischen Sozialismus: Rede am 18. Dezember 1982 Rathaus Schöneberg in Berlin: Vorstand der SPD, Abteilung Presse und Information.

Wehler, Hans-Ulrich (1980) Das Deutsche Kaiserreich. Deutsche Geschichte 9. 4. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Wende, Frank. Machtpolitik und kontinentaler Imperialismus zu den Motiven der deutschen Belgienpolitik 1914-1918. Saatavilla internetistä: <http://www.flw.ugent.be/btng-rbhc/pdf/BTNG-RBHC,%2007,%201976,%201-2,%20pp%20055-082.pdf>. (viitattu 11.1.2012).

Wieland, Lothar. Sozialdemokratie und Pazifismus 1914 – 1919. Saatavilla internetistä: <http://www.bis.uni-oldenburg.de/bisverlag/kracar91/kap7.pdf#search=%22eduard%2027%20v%C3%B6lkerrecht%22>. (viitattu 10.9.2010).

Winkler, Heinrich August (2000) Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik. München: C.H Beck.